

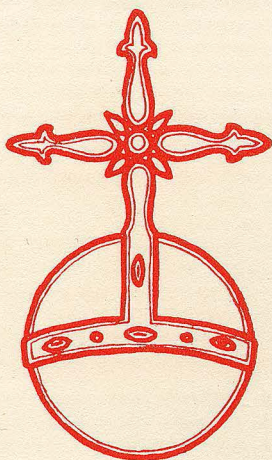
SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

PÅ UPPDR. AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

UPPLAND

BAND V. HAFTE 2.
VALLENTUNA HÄRAD

VÄSTRA DELEN

AV

INGEGERD HENSCHEN

OCH

ARMIN TUULSE

SVERIGES KYRKOR

föreliggande följande delar:

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag*, mellersta delen. Pris 6: 60.
 » (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag*, östra och västra delen. Pris 13 kr.
 » (62) Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*. Pris 16: 50.
 » (64) Band I, h. 4. *Åkers skeppslag*. Med register till Bd I. Pris 17: 50
 » (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vätö skeppslag*, Pris 4: 40.
 » (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
 » (58) Band II, h. 3. *Frötuna och Länna skeppslag*. Pris 12 kr.
 » (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad*, norra delen. Pris 15 kr.
 » (67) Band III, h. 2. *Långhundra härad*, södra delen. Pris 12 kr.
 » (69) Band III, h. 3. *Närdinghundra härad*, västra delen. Pris 20 kr.
 » (70) Band III, h. 4. *Närdinghundra härad*, östra delen. Med register till Bd III. Pris 20 kr.
 » (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
 » (11) Band IV, h. 2. *Seminghundra härad*. Med register till Bd IV. 17 kr.
 » (71) Band V, h. 1. *Vallentuna härad, östra delen*. Pris 15 kr.
 » (72) Band V, h. 2. *Vallentuna härad, västra delen*. Pris 15 kr.
- GOTLAND. (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
 » (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting* (Tingstäde). Pris 5: 50.
 » (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
 » (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
 » (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
 » (42) Band II. *Rute setting*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
 » (54) Band III. *Hejde setting*. Med register till Bd III. Pris 26 kr.
 » (61) Band IV, h. 1. *Lina ting*. Pris 12 kr.
 » (66) Band IV, h. 2. *Halla ting*, norra delen. Pris 18 kr.
 » (68) Band IV, h. 3. *Halla ting*, södra delen. Pris 20 kr.
- VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad*, norra delen. Pris 5: 40.
 » (4) Band I, h. 2. *Källands härad*, sydöstra delen. Pris 4: 50.
 » (15) Band I, h. 3. *Källands härad*, sydvästra delen. I. Pris 10 kr.
 » (16) Band I, h. 4. *Källands härad*, sydvästra delen. II. Med register till Bd I.
 Pris 10 kr.
- STOCKHOLM. (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
 » (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
 » (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I.
 Pris 20 kr.
 » (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
 » (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 2. Fast inredning, inventarier och gravminnen.
 Med register till Bd II. Pris 38 kr.
 » (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
 » (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med reg. till Bd III. Pris 14 kr.
 » (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
 » (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Konsthistoria. Pris 13 kr.
 » (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka*. *S:t Stefans kapell*. Med register till
 Bd IV. Pris 10 kr.
 » (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12: 50.
 » (55) Band V, h. 2. *Gustav Vasa kyrka*. Pris 5: 50.
 » (60) Band V, h. 3. *Matteus kyrka*. Pris 4 kr.
 » (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
 » (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med reg. till Bd VI. Pris 12 kr.
 » (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
 » (56) Band VII, h. 2. *Katarina kyrka*. Pris 16 kr.
 » (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr.
 » (53) Band IX, h. 1. *Skeppholmskyrkan*. Pris 10 kr.

(Forts. å omslagets 3:e sida)

K Y R K O R
I
V A L L E N T U N A H Ä R A D
V Ä S T R A D E L E N

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

I N G E G E R D H E N S C H E N o c h A R M I N T U U L S E

På uppdrag av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN o c h J O H N N Y R O O S V A L

M E D B I D R A G A V H U M A N I S T I S K A F O N D E N

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag

STOCKHOLM 1954

INNEHÅLL

Vallentuna kyrka	105
Fresta kyrka	146
Hammarby kyrka	185
Släkttavlor	219

FOTOGRAFIERNA ÄRO, DÄR EJ ANNAT ANGIVES,
TAGNA AV N. LAGERGREN 1948—1953

UPPMÄTNINGARNA ÄRO, DÄR EJ ANNAT ANGIVES,
UTFÖRDA AV ALB. FLINK 1921. SMÄRRE KOMPLETTERINGAR,
I ALLMÄNHET FÖRANLEDDA AV SENARE RESTAURERINGAR,
ÄRO UTFÖRDA AV A. TUULSE OCH J. NÔMMIK 1948

ORIGINALEN FÖRVARAS I ATA

*Å omstående sida: Vallentuna härads sigill 1571—1734
Tuschritning (RA)*

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

Övriga förekommande förkortningar i överensstämmelse med förkortningsregistret i
Nordisk Familjebok, 3:de uppl.

- AFRITNINGAR = Afritningar af Kyrkor och Kyrko-vapen i Upland. Ms i KB, sign. F. l. 3:a och b.
Teckningarna utförda åren 1680—1685 av Antikvitetskollegiets tecknare Johan Leitz och Petrus Helgonius. — I tryck utgiven av Erik Vennberg under titeln: Johan Hadorphs resor: Afritningar af Kyrkor och Kyrkovapen i Uppland 1676—1685, Stockholm 1917.
- ALMQUIST, Frälsegodsén = Joh. Ax. Almquist, Frälsegodsén i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. 1:2. Stockholm 1931. (Skrifter utg. av Svenska Riksarkivet, 1).
- ATA = Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.
- BOËTHIUS, De tegelornrade gråstenskyrkorna = GERDA BOËTHIUS, De tegelornrade gråstenskyrkorna i norra Svealand. Ak. avh. Sthlm 1921.
- BSr = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Sthlm.
- Dep. = deponerad, deposition.
- DIPL. SVEC., se SD.
- Domkap. = Uppsala domkapitel och dess arkiv.
- ED handl. = Ecklesiastikdepartementets handlingar i RA.
- ELGENSTIERNNA = Den introducerade svenska adelns ättartavlor, utg. av G. Elgenstierna, Sthlm 1925—1934.
- F. h. = förra hälften.
- F. h. 34 = Ms i KB med detta signum. Gammalt signum L 23. U. å. Innehåller diverse anteckningar och ritningar »att inskiuta ibland Peringskiölds samlingar».
- FORNV. = Fornvännen. Meddelanden från VHAA 1906—.
- GRAU = Olof Grau, Hushålds anmärkningar under resan igenom Upsala och Stockholms län år 1748. Tillika med socknekyrkior uti Upsala och Stockholms läner, aftecknade wid deras förbiresa år 1748. Ms i Västerås läroverksbibl. utg. av Sven T. Kjellberg. UFT 8: bil. 1. 1919.
- HERDAM. = Upsala ärkestifts herdaminne 1—3. Upsala 1842—45; 4, 1893.
- HILDEBRAND, Ö. Uppl. = H. Hildebrand, Berättelse om en resa i östra Uppland. Ms inlämnat till VHAA 1868.
- IHRFORS = E. Ihrfors, Uplandia sacra, 5 bd. 1894—99. Ms i VHAA.
- INV. = Inventarieförteckning.
- KB = K. Biblioteket, Sthlm.
- KLINGSPOR = C. A. Klingspor, Anteckningar under resor i Uppland. UFT bd I—II, Sthlm 1871—1889.
- LST = K. Lantmäteristyrelsens arkiv, Sthlm.
- LÖFGREN = A. Löfgren, Det svenska kanngjutarehantverkets historia. Del I bd 1—3, Sthlm 1925—50, Ms = manuskript.
- NESCHER 63 = Nescherska samlingen nr 63, ms i KB, numera med signum F. m. 18.
- NORDIN = Nordinska samlingen, ms i UB.
- PALMSKIÖLD = Palmskiöldska samlingen, Topographica, ms i UB.
- PERINGSKIÖLD, se PER. MON.
- PER. MON. I—X = J. Peringskiöld, Monumenta Sueo-gothorum antiqua et recentia I—X. Ms i KB, sign. F. h. 1—10. — I slutet av vol. III finnas anteckningar av Hadorphs hand, i 8:o.
- PER. MON. RUNICA = Monumenta runica præsentæ Dno Iohanne Hadorphio ab Iohanne Peringer delinæata anno 1684 Mense Majo, en skissbok med runstensavbildningar i KB med signum F. l. 5:1.

IV

- RA = Riksarkivet, Sthlm.
RADLOFF = F. V. Radloff, Beskrifning över norra delen af Stockholms län, 2. Ups. 1805.
RHEZELIUS = Ioh. Haquini Rhezelii Monumenta uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638. Utg. av C. M. Stenbock o. O. Lundberg [efter ms i KB, sign. F. c. 6]. Ups. 1915—17. UFT bd 7 (1913—17): bil.
Riksreg. = Riksregistraturen, ms i RA.
RÄK. = räkenskaper.
SD = Svenskt diplomatarium 1—6 (t. o. m. år 1355) och [ny ser.] 1—4 (åren 1401—20). Sthlm 1829—1946.
S. h. = senare hälften.
SHM, STHM = Statens Historiska Museum, Sthlm.
ST. PROT. = sockenstämmoprotokoll.
ST. TIDN. = Stockholms-Tidningen.
STYFFE = C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden. 3 uppl. Sthlm 1911.
Sv. D. = Svenska Dagbladet.
SVERIGE = Sverige. Geografisk-topografisk-statistisk beskrifning . . . , IV. Utg. av K. Ahlenius m. fl., Sthlm 1909.
SvK = Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, utg. av S. Curman och J. Roosval, 1912—.
Sv. RUNINSKR. VI = Sveriges runinskrifter utg. av VHAA, bd 6, Upplands runinskrifter 1 granskade och tolkade av E. Wessén och Sven B. F. Jansson, Sthlm 1940—43.
TEXT. KAT. 1929 = Kyrklig textilkonst i Sverige under 8 århundraden, katalog, Sthlm 1929.
THAM = Wilh. Tham, Beskrifning öfver Stockholms län, Sthlm 1850.
TILAS = Sockne-Skrifware eller Svenska Resesamlingar, manuskript i KB författat av Daniel Tilas 1751—1764, sign. M.25:1—3.
UB = Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
UFT = Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, Uppsala 1871— .
ULA = Landsarkivet i Uppsala.
UNT = Upsala Nya Tidning.
UPMARK = Gustaf Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925.
UPPLAND = Uppland. Upplands Fornminnesförenings Årsbok, Uppsala 1940— .
UPPLANDS KYRKOR = Upplands kyrkor. Konsthistorisk vägledning [utg. av] Stiftsrådet i Uppsala ärkestift, I—III, Upps. [1945]—51.
UPPS. UTST. KAT. = Katalogen till Utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918.
VHAA = K. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Sthlm.
Vis. = visitation.
ÖIÄ = Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt), Sthlm.
ÖIÄ skr. = Skrivelser till ÖIÄ (RA)

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd, D = diameter, Dj = djup, H = höjd, L = längd.

Sv. f. = svensk fot (29,7 cm).

Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.

Väderstrecken förkortas: N S Ö V.

Silberstämplar tydda enl. UPMARK.

Tennstämplar tydda enl. LÖFGREN.

VALLENTUNA KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VALLENTUNA HÄRAD, STOCKHOLMS STIFT, ROSLAGS VÄSTRA KONTRAKT

Beskrivningen avslutad i april 1953

TRYCKTA KÄLLOR: AFKITNINGAR pl. 2, 3, 70, 155. — KLINGSFOR I: 3, s. 76 ff. — THAM, s. 166. — SVERIGE IV, s. 602. — SVEN VÄNGBY, Minnesskrift till Vallentuna kyrkas återinvigning 23 dec. 1937. — T. SCHMID, Liber Ecclesiae Vallentunensis, Sthlm 1945. — Stockholms stift i ord och bild, Sthlm 1946, s. 214. — ERIC JUEL i Täby—Vallentuna Nyheter d. 7/9 1946. — UPPLANDS KYRKOR nr 37.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML. RA: ASCHANEI VAPENBOK, Genealogica 63, pag. 16 (3 vapen). — KB: PER. MON. III, anteckning å de i slutet av volymen inbundna opag. 8:o-bladen (av J. HADORPH), s. 154 (beskr. av vapen och gravstenar); M. ASCHANEUS, Investigatio antiquitatis, F. b. 6, s. 50 (bilder i kyrkan), F. b. 12, F. b. 19 (Rune-Kladd 1632), s. 51—52 (förteckning över vapen och runstenar), s. 54 (två vapensköldar i tuschritning, färger angivna). — ATA: HILDEBRAND, Ö. Uppl., s. 134; IHRFORS, s. 467 ff (med 2 akvareller); INV. 1829; handl. rör. restaur. 1937, olika inv. (i synnerhet Vallentunaboken och korkåpan); ENAR KLINGBERGS rapport över undersökn. vid restaureringsarbeten 1937 samt förteckning över de i Klingsforska gravkoret förvarade kistorna; redogörelse för restaureringen 1937—1938 av EVERT MILLES. — UB: NORDINSKA SAML. vol. 39 fol.: Uppböden 1531, s. 3¹; konturteckning med blyerts av JOH. FRIEDR. JULIN, föreställande Bällsta gård (nr 47028) med Vallentuna kyrka i fonden, omkr. 1830; litografi efter samma teckning. — BST: Ritningar av A. R. PETTERSSON 1856 till kyrkans ombyggnad; ritning av AXEL NYSTRÖM till ny orgel 1856; restaureringsritningar av BROR ALMQUIST 1898; E. MILLES' restaureringsritningar 1935—36 (i vitkopier). — LST: A. 10, s. 73 (karta från 1630-talet av lantmätaren THOMAS CHRISTIERNSSON över kyrkans närmaste omgivningar).

KYRKANS ARKIVALIER (i ULA): RÄK. 1573—1633 (U: 1), 1637—1663 (L I: 1), 1667—1686 (L I: 2), 1687—1690 (L I: 4), 1694—1723 (L I: 5), 1719—1807 (L I: 7), 1727—1738 (L I: 4); ST. PROT. från 1822; INV. 1556—1726 (U 1)², 1812, 1813, 1821; VIS.PROT. från 1823. — VALLENTUNABOKEN, det s. k. Vallentunakalendariet, se nedan, s. 140. — De sista hundra årens handlingar förvaras i kyrkan. Där finnes också en karta över kyrkoherdeboställets skog från 1774 med kyrkan och klockstapeln inritade.

Kyrkan är belägen vid N ändan av Vallentuna-sjön. Under äldre medeltid torde man ha kunnat taga sig fram till Vallentuna-sjön från Norrviken. Från Norrviken kunde man färdas inåt Mälaren; havet nådde man över Edsviken efter att ha dragit båtarna över näset vid Edsberg. Trakten var redan under forntiden av central betydelse, och den omständigheten att häradet bär socknens namn torde möjligen ange att Vallentuna varit bygdens huvudort. Av de olika tingsplatserna låg den yngsta möjligen på den nuvarande kyrkplatsen. Den förste till namnet kände prästen i Vallentuna

¹ Från Vallentuna lämnades:

Sillff	XIII lode marc
Penningar pro Scumis	XXVIII marc
Penningar de cista	XXVI marc

Jfr även O. KÄLLSTRÖM, a. a., s. 285.

² Jfr SVEN VÄNGBY, Ur en gammal inventariebok, Stockholms stifts julbok 1944, s. 80 ff.

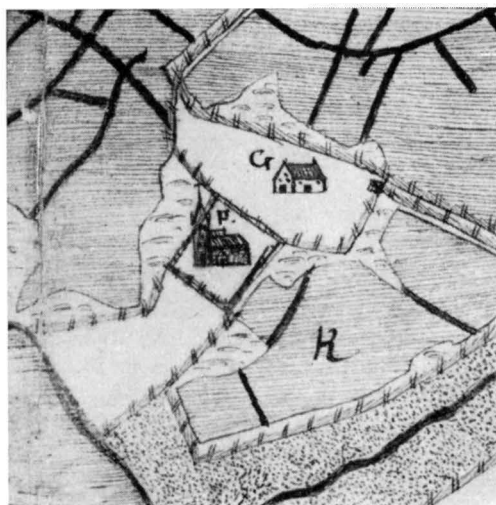

Fig. 104. Vallentuna kyrka och prästgård med omgivning under 1630-talet. LSt.

Kirche von Wallentuna mit Pfarrhof und Umgebung in den 30er Jahren des 17. Jhts. Karte.

Map showing church, vicarage and immediate surroundings. The 1630's.

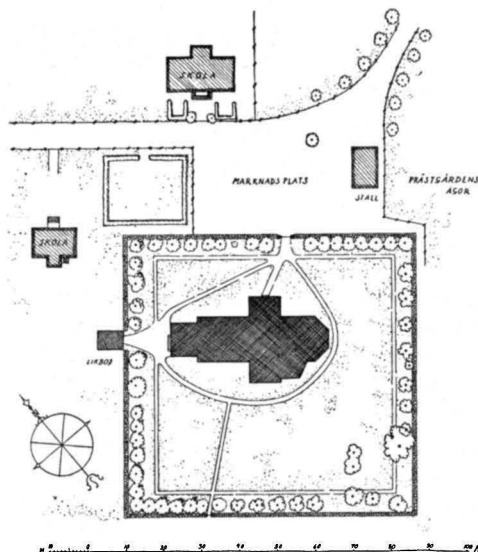

Fig. 105. Situationsplan, 1:2000. Uppm. 1921. Lageplan. Plan of site.

är en curatus Matthias, som tillträdde sitt ämbete år 1290.¹ Enligt en under 1200-talet införd anteckning i Vallentunaboken är kyrkans invigningsdag den 1 oktober. Kyrkan var helgad åt jungfru Maria, Johannes Döparen och påven Silvester. Flera donationer till kyrkan förekomma under 1200- och 1300-talen. Vallentuna kyrkas egendom sträckte sig för övrigt in i Vada socken, där kyrkan ägde mark i Lappdal. Prästen Matthias hade förbindelse med dominikanermunkarna i Sigtuna och kyrkan köpte även jord i Sursta av bröderna i Sigtuna.

Följande i texten omnämnda gods, gårdar och byar ligga i socknen: *Bällsta, Gällsta, Lindö, Lingsberg, Lövsätra, Molnby (Mölneby), Olhamra, Sursta.*

KYRKOgåRD OCH KLOCKSTAPEL

KYRKOgåRD Kyrkogårdens bogårdsmur (fig. 105) är av gråsten i kallmur. 1594—95 murades stycken av bogårdsmuren som därefter täcktes med spånat tak. Denna mur blev dock ej färdig i sin hela sträckning, ty enligt en karta från 1630-talet (fig. 104) tycks kyrko-

¹ T. SCHMID, a. a., s. 9; den av FANT (Herdaminne III, s. 336) såsom kyrkoherde 1250 omnämnde Ragni skulle kunna vara identisk med ärkebiskop Jarlers i Vallentunaboken (s. 59, 89) nämnde broder Ragni. En annan möjlighet är, att han är identisk med den sammastädes förekommande Estrids på Gällsta make (s. 95), i vilket fall han säkert var en bonde. (Meddelat av prosten S. VÄNGBY, Vallentuna).

Fig. 106. Vallentuna kyrka från S. Foto I. Anderson 1944.
Südansicht der Kirche von Wallentuna. Vallentuna church from S.

gården ha en gärdsgårdsliknande inhägnad. Åren 1652 och 1688 fortsatte murningsarbetet, varvid muren täcktes av »huvar», dvs. spånade sadeltak. Det är sannolikt att detta tak borttogs under 1700-talets senare hälft. En större reparation av bogårdsmuren ägde rum i början av 1820-talet, likaså omkr. 1880. År 1851 vidgades kyrkogården åt V (ej angivet på fig. 105).

Fig. 107. Kyrkogårdssporten från N. Foto I. Henschens 1921.
Kirchhofspforte. Lychgate from N.

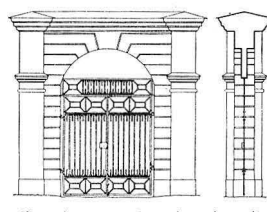

Fig. 108. Kyrkogårdssporten, 1: 200. Uppm. 1921.
Aufriss der Kirchhofspforte. Lychgate, scale drawing.

STIGLUCKOR Kyrkogården har haft tre stigluckor, vilkas läge ej angivits närmare än att en låg i N, en i S och en i Ö. Stigluckornas form är ej närmare känd, men de voro murade, rappade, hade portar samt tak, klädda med tjärad spån. 1595 betalades korsen till S stigluckans och nästa år till N stigluckans tak (RÄK.). 1747 reparerades alla tre: kalk, bräder och tjära omtalas i RÄK. I detta sammanhang kallas en av dem »stora» stigluckan, antagligen belägen på platsen för kyrkogårdens nuvarande huvudingång i N. Ännu 1782—83 omtalas stigluckans rödfärgning. Hur länge stigluckorna funnos kvar är ej bekant. — N ingången till kyrkogården har nu en portal av putsat tegel med granitgrund (fig. 107—108), uppförd 1850 efter en ritning »som tycktes ändamålsenlig och till prydnad» (RÄK.). Årtalet finnes i N sidans tympanonfält. Vackra, samtida smidesjärngrindar. — En enkel ingång i V, utan grindar.

KYRKVALL Kyrkogården planterades 1822. Kyrkvallen N om kyrkogården planerades 1822 med sten som under flera år tidigare anskaffats för detta ändamål.

LIKOD BEGRAVNINGSKAPELL En likbod av bräder från 1800-talet fanns V om kyrkan. Den ersattes 1951 av ett begravningskapell byggt av betong och cementshålsten, enl. ritningar av arkitekten E. Milles.

KYRKOHÄRBERGE KLOCKSTAPEL Ett kyrkohärbärke omtalas 1650. Man vet blott, att det hade spåntak. Klockstapel har funnits S om kyrkan, där Torellska graven nu befinner sig. Enl. en karta från 1774 hade den formen av en klockbock. Av RÄK. 1704 framgår, att den torde ha haft en takkonstruktion med två varandra korsande sadeltak, fyra gavlar och en spira i mitten.¹ Då anskaffades »5 flagor medh sitt behör af bläck». Den första uppgiften om en stapel är från 1613, då den säges behöva nya syllar. Man vet, att den

¹ Jfr stapeln vid Söderköpings stadskyrka (S. ERICSON, Söderköpings stadskyrkas klockstapel, Fataburen 1915, s. 82 ff).

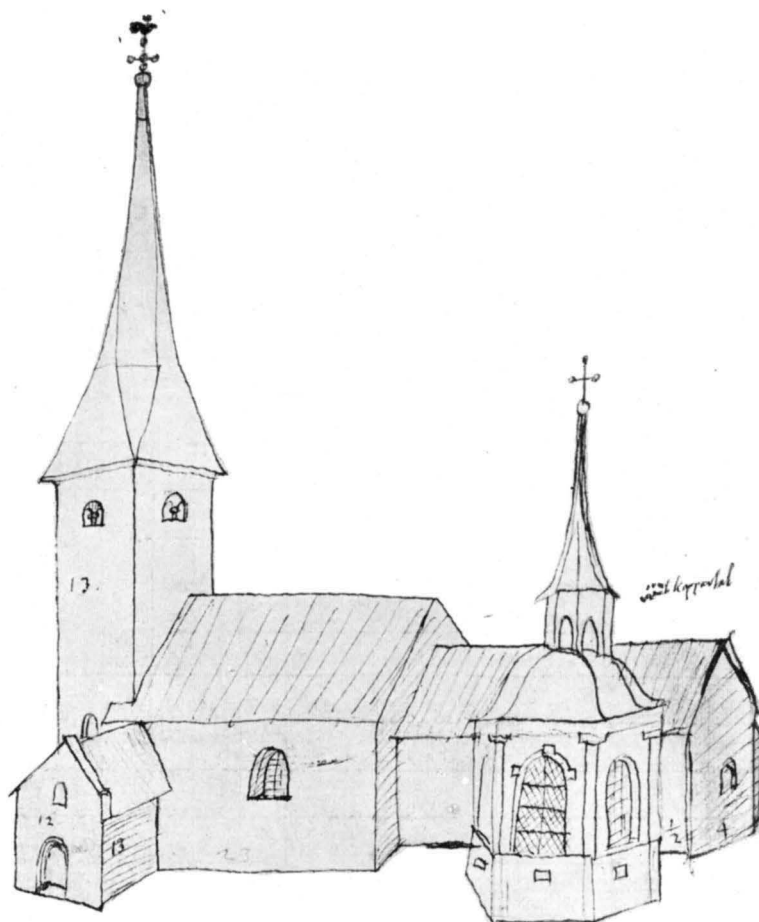

Fig. 109. Kyrkan 1684 efter ritning av P. Helgonius i PER. MON.
 Die Kirche nach einer Zeichnung von 1684. The church in 1684, according to a contemporary sketch.

var tjärad och rödfärgad samt spånslagen. Stapeln uppgavs 1832 vara lutande och bristfälligt. Revs något senare, varefter klockorna hängdes i kyrktornet (s. 111).

KYRKOPYGGNADEN

Kyrkan (fig. 116—118) består nu av V-torn,¹ långhus, två korsarmar samt Ö därom ett tresidigt avslutat kor, jämte ett mångkantigt utrymme för sakristia i vinkeln mellan koret och S korsarmen (urspr. ett gravkor, se s. 120).

PLAN

¹ Kyrkans orientering är egentligen inte Ö—V utan SÖ—NV, men för enkelhetens skull användas vid beskrivning de hävdvunna termerna.

Fig. 110. Kyrkan från SO före restaureringen 1937. Foto I. Henschen 1921.
Die Kirche von SO vor der Restaurierung von 1937. Church from SE before restorations of 1937

MATERIAL Kyrkan är huvudsakligen byggd av gråsten med tegel endast i omfattningar och taklist. Tornet, långhusets båda västliga hörn och N korsarmen ha hörnkedjor av huggen sandsten. Dessa byggnadsdelar ha i allmänhet ganska regelbundet murverk, ställvis med jämna rader av nästan kvadratiska, valda, stundom kluvna gråstensblock. Ilappningar av mera oregelbunden sten förekomma. S korsarmen och koret ha oregelbundet murverk med vald och sprängd gråsten. Sockel saknas, grundstenarna äro delvis synliga. Kyrkan har aldrig varit rappad. — Sakristians (gravkorets) väggar äro av putsat tegel på sandstenssockel.

**BYGGNADS-
INSKRIFTER** I tornets NV hörn finns på den andra, tredje och fjärde hörnstenen nedifrån en runinskrift (fig. 112), som i översättning lyder:¹ »Andor tillhögg denna fagra sten. . .» En annan sten som urspr. legat i en hörnkedja, finns nu i bogårdsmuren, mittför torningången. Dess inskrift i översättning: »David tillhögg». Enligt ASCHANEUS har stenen legat »Wthi Westra Wapnehushörnet», samma plats anges även av RHEZELIUS (F.a. 6), medan CELSIUS² lämnar följande beskrivning: »På södra Kyrkohörnet (ned wid jorden),

¹ Se närmare SVERIGES RUNINSKRIFTER VI, s. 337 ff.

² O. CELSIUS, Acta Literaria Sveciae 2 (1725—1729), s. 324.

Fig. 111. Kyrkan från SO efter restaureringen 1937. Foto 1948.

Die Kirche von SO nach der Restaurierung von 1937. Church from SE after restorations of 1937.

som är med huggen sandsten ända up i från jorden till taken.» Enl. INV. 1829 låg stenen »på sydvästra hörnet och södra sidan». Eftersom tornets och långhusets SV hörn äro alldeles intakta, kan stenen i fråga ej ha legat där, utan måste ha haft sin plats på vapenhusets SV hörn. Det torde vara mest sannolikt, att stenen urspr. haft sin plats i den äldsta stenkyrkans Ö del och flyttats i samband med kyrkans utvidgning under 1400-talet (se s. 118) till hörnet av det samtidigt uppförda vapenhuset; när vapenhuset revs efter 1856 (se s. 122) hamnade stenen på sin nuvarande plats. — Ur byggnads-historisk synpunkt äro stenarna av stort värde. Genom dem får man veta namnen på Vallentuna äldsta kyrkas stensemästare, ett ytterst sällsynt förhållande i Uppland.

Tornet är byggt i förband med långhuset. Ingången i V fick sin nuv. form efter en eldsvåda 1856, då kyrkan även i övrigt genomgick stora förändringar (se s. 122). Torn-dörren omtalas 1690 (RÄK.) och fanns möjligen (?) redan under medeltiden. Den urspr. ingången till övervåningen fanns i S muren ca 7 m ovan marken. Denna dörr är nu förändrad till fönsteröppning, men den användes ännu till branden 1856 såsom ingång till tornets övre våningar; en yttertrappa uppfördes till densamma efter 1832, då klock-korna hängdes i tornet, varvid även ljudgluggarna förändrades. Dessa ändrades ytter-

TORN

Fig. 112. Runinskrift på tornets NV hörn. Foto I.
Henschen 1921.

Runeninschrift an der NW- Runic inscription on NW
Ecke des Turmes. corner of tower.

ligare vid ombyggnaden 1857 (fig. 121). De urspr. ljudgluggarna äro igenmurade, men de äro synliga ovanför de nya i V och Ö. De ha sandstensomfattningar. Enl. en teckning från 1684 (fig. 109) voro ljudgluggarna uppdelade med kolonnetter av vilka ett basfragment och skaftbitar av sandsten äro bevarade (fig. 115). Även några bevarade lösa omfattningsstenar (fig. 114) torde hava tillhört ljudgluggarna. Dessa fragment jämte de ovan omnämnda spåren på tornets V och Ö sida tillåta en rekonstruktion av ljudgluggarnas urspr. utseende (fig. 113). Tornets fyra sidor voro förr lika höga som nuvarande rösten i Ö och V. Åtminstone i S fanns en liknande glugg som de nu igensatta i Ö och V. Intill en brand 1856 hade tornet en hög tornspira, tidigast avbildad på en karta från 1630-talet (fig. 104). Spiran torde ha tillkommit under senmedeltiden och har möjligen under 1580-talet undergått en reparation, ty poster finnas upptagna för bygg-

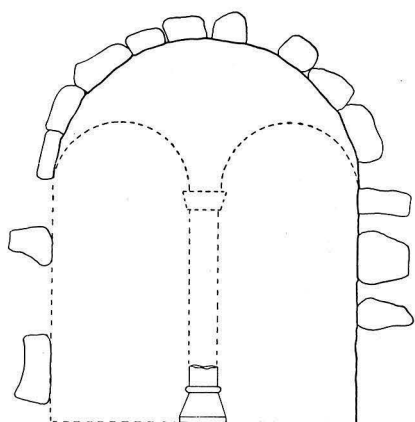

Fig. 113. Ljudglugg i tornet, rekonstr. av A. Tuulse 1948 (jfr fig. 114 och 115). Schallöffnung, Rekonstruktion (vgl. Abb. 114 u. 115). Belfry-opening, reconstruction. Cf. figs. 114 and 115.

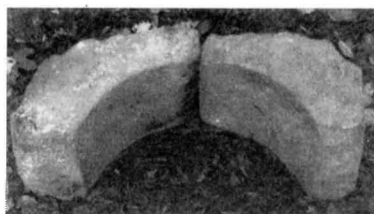

Fig. 114. Bågfragment av ljudglugg? Bogenfragment von der Schallöffnung? Fragments of arch of belfry-opening.

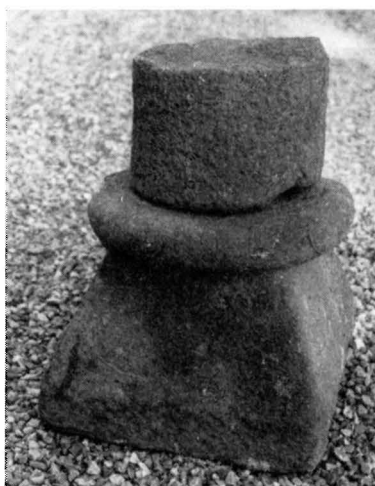

Fig. 115. Kolonnettbas med skafftfragment, tillhörande ljudglugg. Foto 1948.

Kolonettenbasis mit Schafftfragment von einer Schallöffnung. Base and fragment of shaft from belfry-opening.

arbeten inne i tornet (RÅK.).¹ Efter en brand 1856 tillkom en ganska främmande tornavslutning med sadeltak och skorstensliknande hörnpartier, som emellertid förbättrades 1937 (jfr fig. 110 och fig. 111).

Tornrummet i bottenvåningen täckes av ett gråstenstunnvalv med vederlag i N och S. Nuv. dörröppning till långhuset byggd 1856. Ursprungligen fanns mellan tornrum och långhus en valvbåge, som gjordes bredare 1762 (ST. PROT.) då »tornkörkan» d. v. s. tornrummet förenades med långhuset (se även s. 124, not 2). Tornets övriga våningar ha bjälktak, tillkomna efter branden 1856. Tillträde till tornets övre delar sker nu genom

¹ I samband med en reparation 1832 ansågo »församlingens tänkande män» det vara nödvändigt att vidmakthålla denna kostliga och av förfäder med omsorg och kostnad uppförda tornbyggnad, så att den varken av vanvård eller av tidens åverkan måtte förfalla (ST. PROT.).

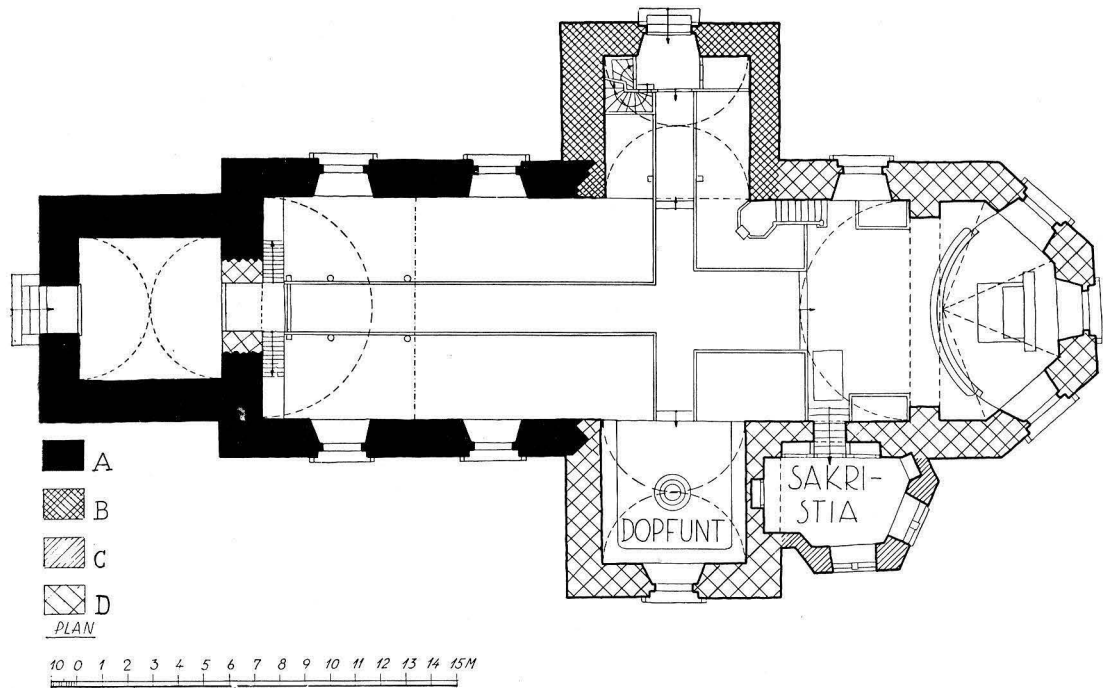

Fig. 116. Plan, 1: 300. Uppm. 1921. kompl. 1948.
Grundriss. Plan.

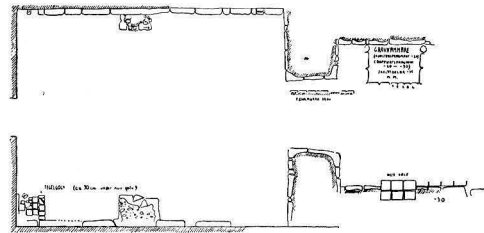

Fig. 117. Plan över utgrävningar under kyrkans golv, 1: 300. Uppm. av E. Klingberg 1937.
Grundriss zu den Ausgrabungen von 1937 unter dem Fussboden der Kirche. Plan of excavations under the floor of the present church in 1937.

en smal, i senare tid förändrad dörröppning bakom läktaren. En gråstenstrappa i V muren leder vidare upp till första våningen. Tillträde till långhusvinden sker genom en öppning i klockvåningen, försedd med en järnlucka.

MEDELTIDA
LÅNGHUSET

Långhuset fram till korsarmarna visar medeltida murverk och är byggt samtidigt med tornet (se ovan). Däremot saknar det förband med korsarmarna, såsom fogarna

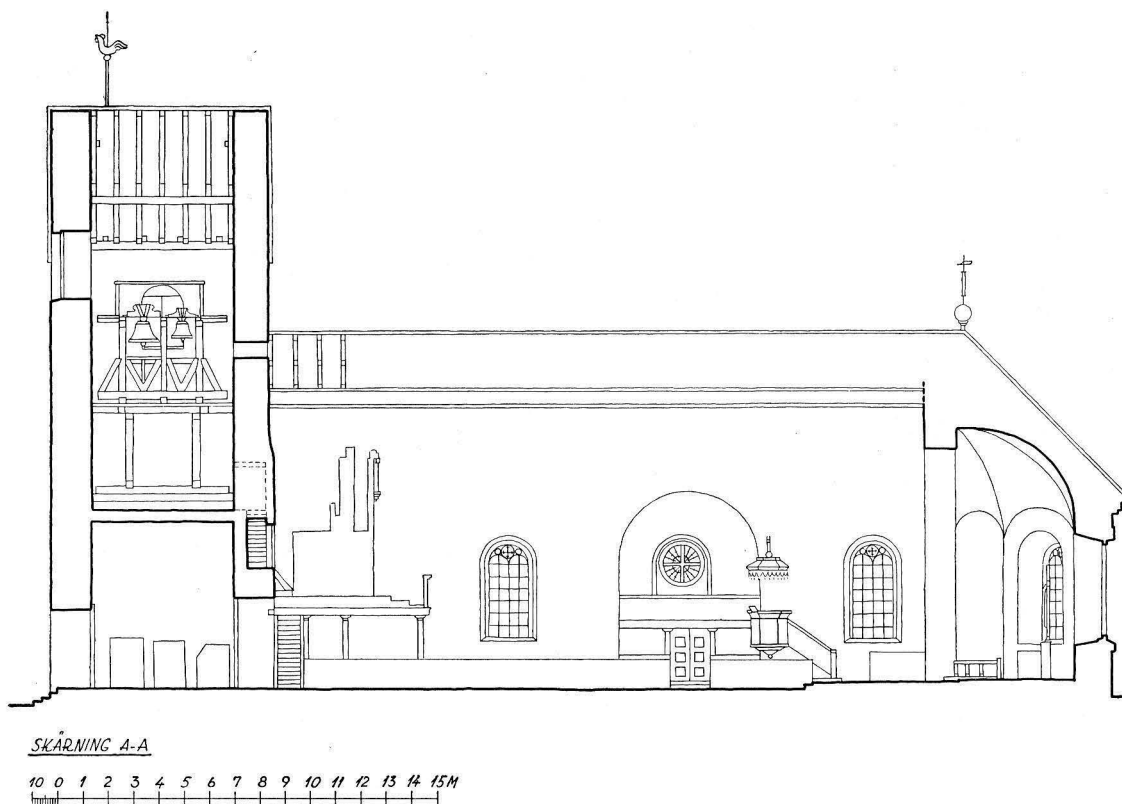

Fig. 118. Längdsektion mot N, 1:300. Uppm. 1921, kompl. 1948.
Längsschnitt gegen N. Longitudinal section towards N.

på yttersidorna visa. På N sidan har långhuset haft ett sandstensomfattat romanskt fönster, nu igenmurat (fig. 121). På S sidan hade långhuset ännu 1684 (fig. 109) endast en fönsteröppning. — Spår av den urspr. sydportalen synas under det västligaste fönstret på S långhusmuren, där ett par sandstensblock från omfattningens nedre del finnas kvar. Dessutom torde några bevarade lösa omfattningsstenar (fig. 119) härstamma från denna portal, som igenmurades vid reparationen efter en eldsvåda 1856.

I samband med restaureringsarbeten 1937 (se s. 122) påträffades under kyrkans golv murrester, som kunna tolkas som det medeltida långhusets Ö vägg med en trång triumfbågsöppning jämte ett därtill anslutande smalare kor i Ö (fig. 117). Dessa lämningar visa huvuddragen av kyrkans urspr. plan. Den östra koravslutningen kan dock ej fastställas, eftersom grundmurarna i Ö voro bortbrutna.

KOR

Enligt ovan lämnade beskrivning har den äldsta kyrkan i Vallentuna bestått av ur- DATERING

Fig. 119. Profilsten som kanske har tillhört kyrkans gamla portal. Foto 1948.
 Profilstein, vielleicht vom alten Portal der Kirche. Sandstone moulding, probably from the original nave doorway.

sprungligt V-torn, rektangulärt långhus samt smalare kor i Ö, antingen med absid eller rak östvägg. Triumfbågen var trång. Av övriga Upplandskyrkor med ursprung V-torn hava Sollentuna, Alunda och Spånga daterats till tiden omkr. 1200.¹ Vallentunas äldsta kyrka har vidare stora likheter i grundplan med Karlskyrka i Uppland, vilken bl. a. har kor med rak östvägg.² I Södermanland hava åtskilliga kyrkor från 1100-talets slut haft långhus bestående av en till två kvadrater, torn med ungefär kvadratisk basyta och kor, i plan ungefär lika stort som tornet.³ Vallentuna i dess ursprungliga skick torde således kunna dateras till 1100-talets slut eller tiden omkr. 1200. Långhuset var försett med ett fönster i N och ett eller två fönster i S. Huvudportalen fanns på S sidan. Möjligen fanns torngång i V redan under medeltiden (jfr Sollentuna). Långhus och kor hade antingen platt trätak eller öppen takstol. Tornrummets tunnvalv av gråsten sannolikt ursprungligt. Tornet var med sin högsittande ingång till de övre våning-

arna försvarsbetonat och kunde i orostider användas som tillflyktsort (jfr Närtuna kyrka).⁴ Övervåningens ljudgluggar med mittkolonner ha i Uppland sina äldsta motsvarigheter i S. Per i Sigtuna. Romanska stenhuggartraditioner taga sig uttryck i välhuggna fönsteromfattningar, ljudgluggskolonner och hörnkedjor. Ovan beskrivna runinskrifter giva oss namnet på två stenmästare som varit verksamma vid byggandet av kyrkan: Andor och David (se s. 110).

ÄLDRE SAKRISTIA

Ända till 1856 hade sakristian sin plats i nuvarande N korsarmen. Dess murar med välhuggna hörnkedjor (fig. 121) likna långhusets och tornets och härstamma från medeltiden. Dock visar en skarv i hörnet mot långhusets N sträckmur att sakristian uppförts senare än långhuset. Detta bekräftades av en undersökning 1937, där grundmurar till det urspr. korets N vägg och därtill anslutade delar av sakristians Ö mur blottades. — Sakristian beskrives 1854 som rymlig och ljus med väl beslagen järndörr med säkra lås. Inv. 1829 omtalar, att på N och Ö sidorna av sakristimuren syntes tegelbågar efter höga och breda öppningar, som under en senare tid blivit fyllda med

¹ G. BOËTHIUS, a. a., s. 17.

² E. LUNDBERG, Byggnadskonsten i Sverige 1000—1400, Sthlm 1940, s. 399.

³ I. SCHNELL, Runtuna kyrka, Sörmländska kyrkor 110, Eskilstuna 1948.

⁴ SvK Uppland III, s. 164.

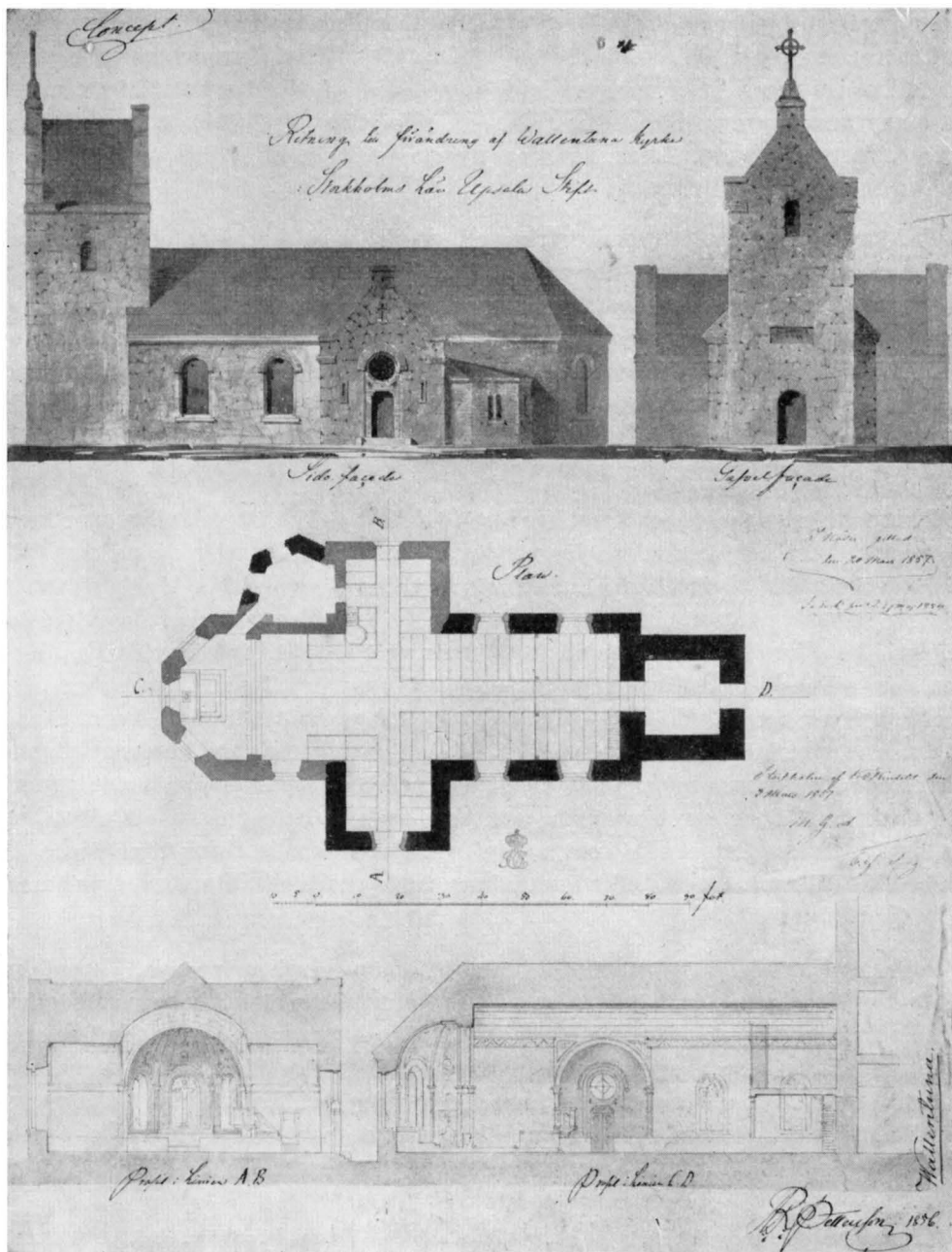

Fig. 120. Ombyggnadsritningar av A. R. Pettersson 1856. BSr.
 Umbauzeichnungen von 1856. Project to rebuilding, 1856.

gråsten. Ännu i dag synas ilappningar och oregelbundenheter i Ö muren. Dessa spår kunde närmast antyda platsen för fönsteröppningar, ty någon dörröppning på N sidan torde sakristian urspr. knappast hava haft, nuv. dörren på N sidan kom till i samband med ombyggnaden efter 1856 (se s. 122). När sakristian uppfördes, vet man ej, men av murningstekniken att döma har den byggts ej långt efter den urspr. kyrkan, möjligen under 1200-talet.

KORET FÖR-
LÄNGES ÅT Ö

Enl. AFRITNINGAR (fig. 109) hade kyrkan ett ovanligt långt kor, som torde ha kommit till genom att det urspr. koret tillbyggdes åt Ö. Att långhuset och koret tillsammans hade samma längd som den nuvarande kyrkan framgår av måtten i INV. 1829.¹ Korets ovanliga längd bekräftas även genom PROT. från en visitation 1854, då frågan om en ny skrud kom upp. Församlingen svarade visitatorn, att prästen stod på så långt avstånd, att man inte kunde se om skruden var bättre eller sämre (ST. PROT.). — Ett liknande, förlängt kor finns bl. a. i Vidbo (Uppl.)² och i Kattnäs och Runtuna (Söderm.),³ där vidgningen ägde rum under 1400-talet.

KYRKAN VÄL-
VES

Det medeltida långhuset och koret har före 1856 haft valv av tegel, vilka efter branden ansågos vara alltför skadade för att kunna restaureras, varför de nedtogs. Vid undersökningen 1937 påträffades under nuv. golvnivå invid båda långhusmurarna rester av väggpelare för uppbärande av valv (fig. 117). Stöden voro murade av gråsten och tegel. Av dessa stöd att döma var långhusets valv indelat i två travéer. Enl. PER.

KALKMÅL-
NINGAR

MON. voro valven i Vallentuna försedda med målningar utförda i ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstiernas tid (1448—68); hans vapen fanns målat främst i koret, sannolikt det som avbildats i AFRITNINGAR (fig. 141 c). Valvslagning, resp. korets utvidgning torde således ha ägt rum under 1400-talets mitt. Arbetena med kyrkans inredning fortsatte dock långt efter korets vidgning och långhusets valvslagning. I ett avlatsbrev från 1476 utlovas avlat åt alla dem som på vissa uppräknade dagar efter ånger och bikt besöka Vallentuna kyrka eller som bidraga till kyrkans och altarenas upprättande och utsmyckning.⁴

VAPENHUS

Ett vapenhus (fig. 109) fanns intill branden 1856 på långhusets S sida. Vapenhuset hade en rundbågig ingång, däröver en avlång glugg. Gavelröstet hade rundbågsfris, möjligen av tegel. Enligt Helgonius' ritning (fig. 109) och AFRITNINGARS konceptteckning skjuter gavelröstet upp över vattentaket. Långhusets S vägg visar, att vapenhuset ej har legat i förband med kyrkan, utan blivit senare tillbyggt. Möjligen uppfördes vapenhuset i anslutning till korets förlängning åt Ö, varvid man begagnade en del av stennarna från gamla koret som byggnadsmaterial vid vapenhuset (jfr s. 110).

¹ Kyrkan såges där invändigt mäta 54 alnar i längden och 15 alnar i bredden.

² SvK Uppland IV, s. 456.

³ I. SCHNELL, a. a.; E. BOHRN, Kattnäs kyrka, Södermanländska kyrkor 68, Eskilstuna 1945.

⁴ T. SCHMID, a. a., s. 24.

Fig. 121. Långhuset och tornet från NO före restaureringen 1937. Foto I. Henschen 1921.
Langhaus und Turm von NO vor der Restaurierung von 1937. Nave and tower from NE before restorations of 1937.

De stora byggnadsarbetena under 1400-talet gävo kyrkan i stort sett det utseende, som den behöll ända till branden 1856 och som synes å teckningen från 1684 (fig. 109). Det torde vara sannolikt, att även den ståtliga tornspiran, såsom den där är avbildad, tillkom under samma byggnadsperiod. Alla tak ha varit spånbeklädda. På S sidan hade kyrkan tre fönster, två av dessa i långhuset på samma plats som de nuvarande två

ÖVRIGA UPP-
GIFTER OM
KYRKOBYGG-
NADEN FÖRE
BRANDEN
1856

Fig. 122. Interiör mot Ö. Foto 1948.
Inneres gegen O. Interior towards E.

västliga långhusfönstren. Korets Ö gavel fick 1763 ett runt fönster, då även ett medeltida fönster i S utvidgades (RÄK.) och ett nytt fönster åt N upptogs. Fönstren hade blyinfattade rutor. — Om interiörens detaljer finnas inga närmare uppgifter utöver de redan ovan omnämnda. Under restaureringen 1937 påträffades rester av ett äldre golv med kvadratiska tegelplattor (24×24 cm, fig. 117), som kunde härröra från 1400-talet, då kyrkan fick tegelvalv. Kyrkan vitlimmades invändigt 1763 (RÄK.).

KLINGSPOR-
SKA GRAVKO-
RET

Till korets S sida ansluter sig ett gravkor (fig. 111) för medlemmar av ätterna Klingspor, Clerck, Lagerfelt och Gyllenberg (se släkttavla s. 219). Av RÄK. torde framgå att gravkoret byggdes av överstelöjtnant Adolph Magnus Klingspor (f. 1647, dödlig sårad under striderna i Kurland 1701) för dennes fader, generalmajoren Staffan Klingspor till Bällsta († 1676), brodern, ryttmästaren Mattias Henrik Klingspor (sårad till döds i slaget vid Lund 1676) och svågern, överste Johan Christierson Drake (stupad i slaget vid Landskrona 1677). De tre sistnämndas kistor stodo efter jordfästningen först i Ridderholmskyrkan men flyttades sedan till det nya koret i Vallentuna.¹ 1680 antecknas

¹ KLINGSPOR, a. a., s. 77.

Fig. 123. Interiör mot V. Foto 1948.
Inneres gegen W. Interior towards W.

material till gravkoret och tornbyggare omtalas (RÄK.). 1684, då Helgonius avbildade kyrkan (fig. 109) var koret färdigt.¹

Gravkorets plan (fig. 116) var före det nuvarande korets tillkomst 1856 sexkantig med fem fria sidor. Det är uppfört av tegel; väggarna voro urspr. putsade i vitt och grått. Huven kopparbeklädd. Korets urspr. utseende framgår av Helgonius' avbildning (fig. 109). Byggnaden ansluter sig i stilen till fältherregravarna invid Ridderholmskyrkan i Stockholm.² Invändigt var gravkorets minnesrum öppet mot kyrkans kor. Under 1800-talets början var byggnaden ganska vanvårdad, den höga huven togs ned (fig. 110). Efter branden 1856 flyttades sakristian till gravkorets minnesrum, vid vilket tillfälle även fönstren förminskades, öppningen mot koret igenmurades och en ny ingång åt S korsarmen upptogs. I samband med kyrkans restaurering 1937 återfick

¹ På Helgonius' ritning från 1684 (fig. 109) står bredvid spiran: rött koppertak, vilket visar, att det var alldeles nytt, högst ett år. — KLINGSPOR, a. a., s. 77, anm. 2 ger en någorlunda fullständig förteckning på de personer som blevo begravda i koret. Vid restaureringen 1937 konstaterades 23 st. kistor i gravvalvet.

² M. LILJEGREN, Stormaktstidens gravkor, Sthlm 1947, s. 256.

gravkoret i exteriören något av sin ursprungliga karaktär (fig. 111). Ingången åt S korsarmen igenmurades, den nuvarande dörröppningen mot koret anordnades, på samma plats således, där den ursprungliga öppningen fanns. Kistorna i gravvalvet översågos och ordnades. Över nedgången till gravvalvet lades en gravhäll med namnen Klingspor, Clerck, Appelbom och Lagerfelt jämte Klingsporska vapnet.¹

OMBYGGNAD
EFTER BRAN-
DEN 1856

I mitten av november 1856 antändes kyrkan av blixten. Tornspiran jämte alla tak samt den fasta inredningen brann upp och stora delar av kyrkan blevo svårt skadade. Reparation och ombyggnad skedde 1856—59 efter konduktör A. R. Petterssons ritningar (fig. 120). Det gamla koret revs och det nuvarande koret kom till. Den gamla sakristian öppnades mot kyrkan såsom korsarm och mitt emot denna byggdes i S en ny korsarm (sedan 1937 dopkapell, se nedan) av samma storlek. Gravkorets minnesrum inreddes till sakristia. Vapenhuset togs bort. Fönster- och dörröppningar fingo sin nuv. placering och utseende. S. ingången igenmurades, V toringången ändrades, i N korsarmen upptogs en ny dörröppning med tegelomfattning och däröver ett rundfönster (fig. 121). Det gamla långhusets romanska fönsteröppning i N igenlades, fyra nya fönsteröppningar — två på varje sida — fingo samma form som fönsteröppningarna i de nyuppförda delarna (fig. 118). Karmar och spröjsar av gjutjärn från Bolinders. — Även tornavslutningen undergick omfattande ändringar: de gamla ljudgluggarna igenmurades och nya gluggar öppnades, placerade lägre än de ursprungliga (jfr s. 112). Tornmurarna sänktes och försågs med sadeltak och gavlar vilkas ändpartier fingo skorstensliknande prydnader. Liknande partier uppsattes även på korsarmarnas gavlar (fig. 110, 121).

Tegelvalven i långhuset ersattes med ett segmentvalv av trä, putsat och vitstruket. Korsarmarna fingo tunnvalv av tegel, koret fick ett hjälmvalv avdelat i kappor. Golv av plansten. Även takstolarna härröra från restaureringen 1856—59. Yttertaken täcktes med svartmålad järnplåt.

RESTAURE-
RINGAR

År 1899 restaurerades kyrkan invändigt, varvid korväggarna försågs med målade inskriptionskartuscher och ornament enl. förslag av ark. Bror Almquist. Cementgolv i koret. Altaruppsatsen ändrades.

År 1937 genomgick kyrkan en grundlig renovering under ledning av ark. Ewert Milles. På tornets och tvärarmarnas gavlar borttogos de skorstensliknande hörnpartierna från 1856—59. Även fönsteröppningarnas omfattningar gjordes enklare och fönstren försågos med blyspröjsar, delvis med antikglas. Gravkorets huv ombyggdes med 1600-talsritningen som förebild. Om övriga ändringar i gravkoret (se s. 121). Innerväggarna kalkströkos, dekorationer från 1856—59 jämte 1899 togos bort. Golvet belades med grå plansten i gångarna och koret, med tegel innanför altarringen och i S korsarmen. I denna inrättades ett dopkapell med dopfunt i mitten (se s. 126). Alla viktigare inventarier konserverades. Kyrkan fick varmvattenvärmeledning i stället för järnkamin (från 1882) i N korsarmen.

UPPVÄRM-
NING

¹ Arbetena genomfördes med bidrag från släkterna Klingspor och Lagerfelt samt från Gyllenbergska fonden (genom Riddarhusdirektionen).

Fig. 124. Kalk och paten av förgyllt silver från 1300-talets förra del eller mitt. Foto 1948. S. 126.
 Kelch und Patene aus vergoldetem Silber aus der 1. Hälfte oder Mitte des 14. Jht. Silver gilt chalice and paten, first part or middle of 14th cent.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altaret utgöres av enkelt altarbord, tillkommet efter branden 1856, prytt med ett förgyllt träkors. Kring korset törnekrona och svatteduk. H 146 cm. Korset utgör möjligen en del av en altar uppsats, som gjordes under åren 1763—65 av bildhuggaren Dahlström.¹ Denna bestod av två pilastrar med förgyllda baser och kapital samt (kring fönstret) ett moln med serafhuvuden och strålar, allt förgyllt. Korset var uppställt mot en bakgrund av marmorerad väv, på vilken 1826 (ST. PROT.) målades ett bibelcitat (Joh. 3: 16). Uppsatsen renoverades 1826 av målaråldermannen Joh. Rubach i Stockholm (ST. PROT.). Efter branden 1856 uppsattes korset igen på altaret. År 1899 försågs altaret med ett understycke enl. ritningar av ark. Bror Almquist. Understycket avlägsnades 1937 och användes nu i begravningskapellet, kombinerat med ett kors, som förr har suttit i sakristian.

ALTARE

Inv. 1829 omtalar en »gl. altartafla i Catholsk smak». I samband med tillkomsten av den nya altaranordningen 1763—65 uppsattes altarskåpet över läktaren. Förstördes

ALTARSKÅP

¹ Torde vara identisk med snickaren Dahlström i Norrtälje (SvK Uppland II, s. 276).

- MARIA-ALTARE troligen i branden 1856.¹ Maria-altare omnämnes 1513 i Vallentunaboken. Möjligen samma sidoaltare som omtalas i INV. 1594; då funnos flera altarkläden »på thet mindre altaret».
- PREDIKSTOL Predikstol (fig. 123) med polygonal korg och ljudtak tillkom efter 1856. På korgens fält snidade emblem (kalk, hjärta, kors, ankare och lagens tavlor). Ornament och lister förgyllda, i övrigt grågrönt. — Före 1856 fanns en äldre predikstol, som enl. INV. 1829 var av valnöt och hade kolonner i hörnen och mellan dem bilder, omgivna av bildhuggeriarbete, brunmålat utan förgyllning. Omkring nedre kanten lästes: CONCIONAMUR VOBIS CHRISTUM ET CUM CRUCI AFFIXUM (= Vi förkunna Kristus den korsfäste för Eder). Enligt PERINGSKIÖLD fanns på predikstolen Klingsporska och von Chemnitzka vapnen samt initialerna SVK (Staffan von Klingspor) och SAK (= Sophia Anna Khemnitz). Predikstolen var sannolikt en donation av dessa (se s. 219) tillkommen tidigast vid deras giftermål 1639. Av beskrivningen att döma var predikstolen av vanlig 1600-talstyp med skulpturer på den polygonala korgens fält. — Timglas har funnits, omtalas första gången 1672.
- År 1594 (RÄK.) fick kyrkan som gåva av Erik Gregersson (se s. 127) bräder till en predikstol; han lät också måla predikstolen och »choren» (= korskranket). Även bänkar omnämnes i detta sammanhang, vilket allt tyder på att kyrkans fasta inredning 1594 genomgick en större restaurering eller förnyelse.
- BÄNKINREDNING Nuv. slutna bänkinredning (fig. 123) med enkla fyllningar från 1857, restaurerad 1937, då den grågröna färgen kom till. — Bänkar nämnas tidigast 1594 (se ovan). Den slutna bänkinredning, som förstördes i eldsvådan 1856, torde ha kommit till successivt under åren 1645, 1728 och 1753. Dessutom byggdes år 1781 av en snickare Hedholm (Edholm) bänkar i »tornkyrkan».² — I koret funnos 2 från 1600-talet kvarstående bänkar, tillhöriga Ballsta gård, försedda med Johan von Klingspors († 1636) och hans hustrus Margareta von Buddenbrocks († omkr. 1630) vapen, det senare åtföljt av bokstäverna MBB (PER. MON.). Se s. 219.
- NUMMERTAVLOR Nummertavlor, 2 st., i snidade och förgyllda ramar i 1850-talsrokoko. H 100 cm. De tillhörande mässingssiffrorna möjligen äldre.
- ORGEL-LÄKTARE Orgelläktaren tillkom efter branden 1856. Barriären består av enkla fyllningar med snidade förgyllda musikemblem. 1937 målade i grågrönt. — En äldre läktare uppsattes i V 1724 och tillhörde Olhamra säteri.
- ORGEL Den nuv. orgeln byggdes år 1858 av organisten i Hel. Trefaldighet i Uppsala, orgelbyggaren Daniel Wallenström, född i Vallentuna (1815). Den hade ursprungligen 13
- ¹ Man kan dock möjligen misstänka, att de »bilder», som vid en auktion efter branden 1856 såldes till kyrkvaktaren för 8 skilling, tillhört altarskåpet.
- ² »Tornkyrkan» syftar på tornets bottenvåning. I samband med bänkinredning där upphöggs »hvalfbågen som är emellan tornkyrkan och den andra» (ST. PROT. 1762). RÄK. 1750 och 1754 tala även om »finnkyrka» med 3 fönster, läktaren m. m., vilket torde vara identisk med gamla långhuset. Såsom namn på en del av en kyrka finnes namnet »finnkuren» i Torsångs kyrka i Dalarna (SvK Dalarna I, s. 486 f), enl. meddelande av pastor L.-M. HOLMBÄCK.

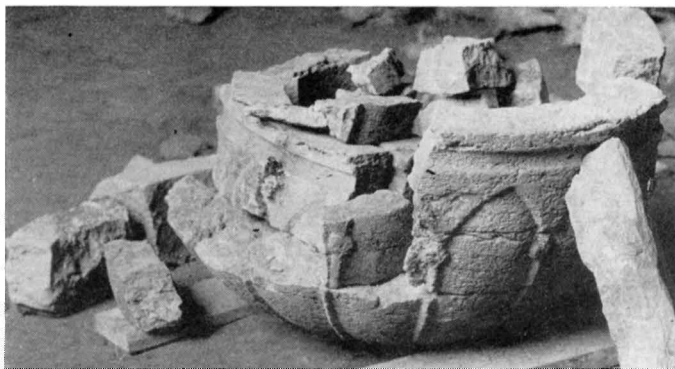

Fig. 125. Rester av dopfund av gråblå kalksten, 1200-talets slut.
Foto E. Klingberg 1937.

Reste eines Taufsteines aus grau-
blauem Kalkstein, Ende des 13. Jht.   Fragments of limestone font, end
of 13th cent.

stämmor, men efter ombyggnader år 1928 (av E. Eriksson, Sundbyberg) och 1940 (av Åkerman & Lund, Sthlm) har den nu 16 stämmor. Fasaden är utförd efter en ritning av Axel Nyström 1858.¹ — Den orgel, som förstördes vid branden 1856, var byggd 1792—93 och bestod av tio stämmor (RÄK.). Anbud på dess reparation inlämnades 1822 av orgelbyggaren Peter Strand i Stockholm (st. PROT.). Den hade ersatt en orgel, enl. HÜLPHERS byggd 1765 av Jonas Ekengren och omfattande sex stämmor. Detta verk fraktades in till Stockholm för försäljning i samband med tillkomsten av 1792 års orgel (RÄK.). — I INV. 1633 upptages »Orgepipor aff bly — 24 små och större», antagligen från en orgel av samma ålder som i Hammarby (se s. 205).

En läktare i N korsarmen byggdes 1937 enl. ritningar av arkitekt E. Milles. Bröstvärn med enkla fyllningar i grågrönt.

Före branden 1856 fanns på långhusets N sida en läktare som tillhörde Lingsbergs gård. Den var målad i ljusblå färg och vilade icke på någon pelare utan endast på bjälkar, inbyggda i muren. Uppgång hade man genom en egen ingång genom muren, till vilken en fritrappa av trä ledde från kyrkogården. Ingången tycks ha varit identisk med långhusets gamla N-fönster. Vid visitation 1823 framhölls av präst och församling att läktaren borde tagas bort. Trappan var förfallen, läktaren menlig för kyrkans säkerhet och dörrens öppnande förorsakade starkt drag. Frågan måste uppskjutas men fick sin lösning genom eldsvådan 1856. Läktarens tillkomsttid obekant.

LINGSBERGS-
LÄKTAREN

Rester av en medeltida dopfund (fig. 125) hittades 1937 under kyrkogolvet, inmurade i en grav. Förvaras nu i vapenhuset. Omtalas i INV. 1829 som gammal och

DOPREDSKAP

¹ AXEL NYSTRÖM, f. 1793, † 1868, arkitekt, professor vid Konstakademien 1836—48, intendent vid ÖIÄ 1848—62. Hade stort inflytande på konstbildningen i landet särskilt såsom sekreterare i Konstakademien (fr. 1844).

sönderslagen men åter hopsatt. Av gråblå kalksten med insprängda kvartskorn; av samma typ som funten i Hedesunda, Gästrikland.¹ 1200-talets slut. Cuppens D ca 90 cm. — Kyrkans nuvarande funt av konststen är utförd av skulptören Axel Wallenberg 1937. På foten äro framställda kyrkans skyddshelgon Jungfru Maria, S. Nikolaus och S. Sylvester i relief. Funten är uppställd på ett runt podium mitt i dopkappellet (S korsarmen).

Dopskål (fig. 126) av delvis förgyllt silver, rund, med kerubformade öron. I botten en infälld medaljong med en framställning av Jesu dop inom lagerkrans i drivet arbete. På kanten en graverad inskrift: JOHAN GUSTAF KLINGSPOR MARGARETA HELENA REUTER (se släkttavla s. 219) ASK CMC CK CK IK SK AK SK CGK LK CPK GK MHK ANNO 1680 DEN 6. AUGUSTUS. Initialerna syfta på medlemmar av släkten, vid vilkas dop denna skål kommit till användning.² Omtalas i RÅK. 1680. Enl. stämpel av Johan Nützel (Nijssel) i Stockholm.³ D 33 cm. — »Ett mässingsfat som står i funten» skänktes av Staffan Klingspor år 1642 (INV.). Nämnas ej efter 1673.

NATTVARDS-
KÄRL

Kalk av förgyllt silver (fig. 124). Utmed den runda foten löper en inskrift i majuskler: DE VERA VITE FERT HOC VAS POCULA VITE (= av det sanna vinträdet bjuder denna kalk livets dryck). Fastnitat krucifix. Tillplattad, rund nod, indelad med åtta utspringande klyftor eller kammar och mellanpartierna nätsgrafferade. Skaft ciselerat och graverat med fyrpasslikt ordnade blad. Vid, ursprunglig skål. 1300-talets förra del eller mitt. H 16,5 cm., cuppens D 12 cm. — Tillhörande paten (fig. 124) av förgyllt silver. Botten graverad med punkterade band: åttpass inskrivet innanför brättet. Inom passet en mindre medaljong med en bröstbild av Kristus. 1300-talets förra del eller mitt. D 15,5 cm. — Såväl kalken som patenen hava tillhört kyrkan sedan medeltiden och upptagas i alla INV. allt ifrån 1556.

Kalk av förgyllt silver. Enl. inskr. skänkt 1781 av Carl Rehn,⁴ ägare till Lövsätra, och Johanna Charlotta Kindström. Stpl: Johan Stras (Straus), guldsmed i Stockholm 1777—1797 (1811). H 25,5 cm. — Tillhörande paten av förgyllt silver; samma donatorer och samma mästare. D 13 cm. Till denna uppsättning hör också en oblatask, se nedan s. 129. Läderfodral till den nyare kalken, brunt med enkla guldpresningar.

Sockenbudstyg bestående av kalk av silver, delvis förgylld (H 15,5 cm) och paten av silver (D 9,7 cm). Enl. stämpel från 1795 av uppsalamästaren Olof Yttræus. Äldre

¹ J. ROOSVAL, Dopfuntar i Statens Historiska Museum, Sthlm 1917, s. 59, fig. 78. — Jfr även funten i Frötuna, Uppland (SvK Uppland II, s. 293).

² Se vidare släkttavlan s. 219 och KLINGSPOR, a. a., s. 76, anm. 1, där initialerna dock äro felaktigt avskrivna.

³ JOHAN NÜTZEL (NIJSSEL), guldsmed från Nürnberg, verksam i Stockholm 1676—1715 (UPMARK, s. 66).

⁴ CARL REHN, f. 1723, † 1797, hovbryggare i Sthlm. Flyttade 1776 till Lövsätra gård i Vallentuna sn. — G. 1:o m. Catharina Flitz, † 1775; g. 2:o 1776 m. Johanna Charlotta Kindström, f. 1739, † 1785. (O. G. REHN, Stockholmssläkten Rehn, Sthlm 1931, s. 19).

Fig. 126. Dopskål av delvis förgyllt silver från 1680 av Johan Nützel, Stockholm. Foto 1948. S. 126.
 Taufbecken aus teilw. vergoldetem Silber, 1680. Ausgeführt vom Goldschmied Johan Nützel aus Nürnberg (seit 1676 in Stockholm).
 Baptismal bowl, silver, partly gilt, 1680. Made by the goldsmith Johan Nützel from Nuremberg (since 1676 in Stockholm).

sockenbudstyg ha funnits. — Till 1594 års INV. har kommit »Än en lithen kalkck mz pateen, giffuin i testamente aff Eric Gregersson Silfftygzföreståndare på Stockholms slott». 1678 (RÄK.) upptages utgifter för arbete på det nya sockenbudstyget. — ASCHANEUS (F. b. 6) återger ett testamente av kyrkoherden i Vallentuna Matthias Marci från år 1514, i vilket han till sin kyrka ger »ett sölfstop och ena sked till en kalk».

Vinkanna (fig. 127) av silver, delvis förgyllt, cylindrisk. Pärlstav vid brädd och fot. Lock med en knapp ornerad med akantus. Enl. stämpel av stockholmsguldsmeden Simson Ryberg år 1792. Kannan omgjord av en äldre från 1646 (RÄK.). H 27 cm.

Oblataskar av silver: 1 (Fig. 130). Rektangulärt skrin på kulfötter med figurframställningar i drivet arbete. På locket Kristi uppståndelse, på framsidan Korsbärandet,

Fig. 127. Vinkanna av delvis förgyllt silver, omgjord 1792 av en äldre från 1646 av Simson Ryberg, Stockholm. Foto 1948. S. 127.

Weinkanne aus teilw. vergoldetem Silber, umgearbeitet 1792 aus einer älteren von 1646.

Wine ewer, silver, partly gilt, 1646, remade 1792.

Fig. 128. Vinflaska av tenn från 1699 av Kristoffer Steffansson i Stockholm. Foto 1948. S. 129.

Weinflasche aus Zinn, 1699. Pewter wine flask. 1699.

Fig. 129. Oblatask av silver av Johan Stras, Stockholm, 1782, med fodral. Foto 1948. S. 129.

Oblatenbehälter aus Silber, 1782, samt Silver wafer box, 1782, with container. Futteral.

Fig. 130. Oblatask av silver från 1664 av okänd Uppsalamästare. Foto 1948. S. 127.
Oblatenbehälter aus Silber, 1664. Silver wafer box. 1664.

på baksidan Kristus i Getsemane, på kortsidorna änglar med passionsredskapen. I hörnen på locket stå ingraverade initialerna I.N.E.I. och året 1664. Uppsalas stadsstämpel och monogrammet A S (UPMARK, s. 696 — okänd mästare). H 9, L 12 cm. — 2 (Fig. 129). Rund. Tillhör samma uppsättning och har samma utstyrelse som den nyare kalken. Initialer som på den tillhörande patenen. Årtalet 1782.¹ Enl. stpl av Johan Stras (Straus). D 10 cm. Läderfodral likt det till kalken. — 1647 såldes av kyrkans silver en gammal »koosa» (dvs. kåsa) jämte sockenbudsflaskan.

Kyrkans silver »renoverades» 1888, vilket dess bättre blott bestod i uppputsning och anbringande av inskriften VALLENTUNA KYRKA på de olika föremålen.

Behållare av tenn med skruvlock (fig. 128). På locket och flaskans övre sida ringar TENNKÄRL för lås. På framsidan inskrift: WALTUNA: KYRKIAS FLASCA HR:LARS:FERN: PASTOR.² Enl. stpl av Kristoffer Steffansson, kannjugtare i Stockholm 1689—1726.³ H (med uppfällt handtag) 32,5 cm.

Målkärl, smalcylindrisk form, rymd 1 stop, trol. 1600-talets slut.⁴ Upptaget i INV. 1821. Innehåller en mängd mynt från 1700- och 1800-talen. H 15 cm.

¹ Skänkt år 1782 av Carl Rehn och Johanna Charlotta Kindström (se ovan).

² LARS FERNER, kyrkoherde i Vallentuna 1692—1717.

³ LÖFGREN I: 2, s. 147.

⁴ Jfr LÖFGREN I: 2, pl. 31, bild 89.

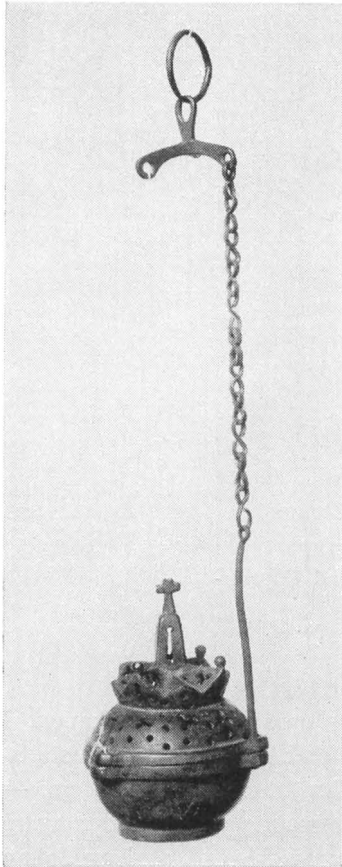

Fig. 131. Rökelsekar av brons från 1300-talet. (SHM.) Foto ATA.
Räucherfass aus Bronze censer.
Bronze aus dem. 14th cent.
14. Jht.

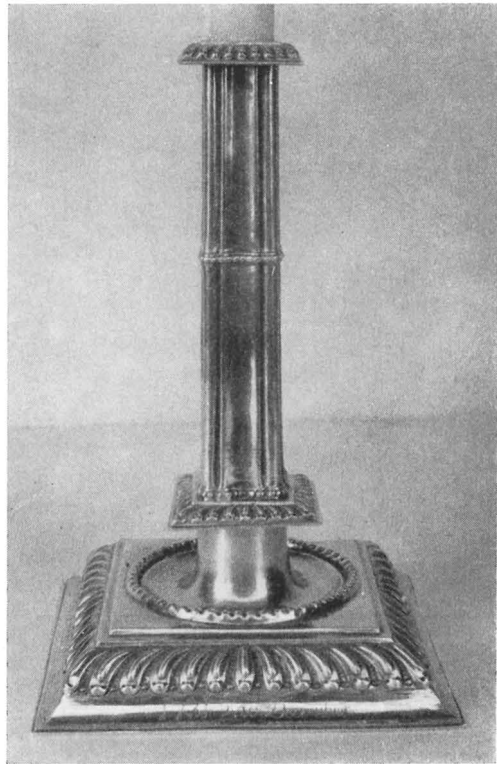

Fig. 132. Ljusstake av silver, av Petter Bernegau i Stockholm, skänkt 1731. Foto 1948. S. 131.
Silberner Leuchter; Gabe Silver candlestick, presented 1731.
von 1731.

RÖKELSEKAR Rökelsekar av brons (fig. 131) med gjutarmärke på ena sidan. Urspr. tre kedjor av vilka nu två saknas. 1300-talet. Finnes i inv. 1556 under beteckningen turibulum. Nu i SHM (inv.nr 2689) dit det kom 1860.¹ H (med kedja) 52 cm.

Diverse kittlar hava funnits, bl. a. omtalas 1556 och 1594 en eldkittel (Eldkettel).

LJUSREDSKAP Ljuskronor av mässing. 1. 16 ljusarmar i två kransar (fig. 133). Staven figursmyckad (änglabarn, hjorthuvuden med urnor på hjässan), krönt av dubbelörn, nedtill ett dubbelt lejonhuvud som biter i en ring. Tyskt arbete från 1500-talets andra hälft.²

¹ Pjäsen kom med vid klockornas omgjutning efter branden 1856 och såldes av klockgjutare Beckman till SHM för 5 Rdr.

² Jfr S. ERIXON, Mässing, Sthlm 1943, s. 39.

Fig. 133. Ljuskrona av mässing, tyskt arbete, från 1500-talets andra hälft. Foto 1953.

Kronleuchter aus Messing, Brass chandelier, German deutsche Arbeit aus der work, second half of 16th 2. Hälfte des 16. Jht. cent.

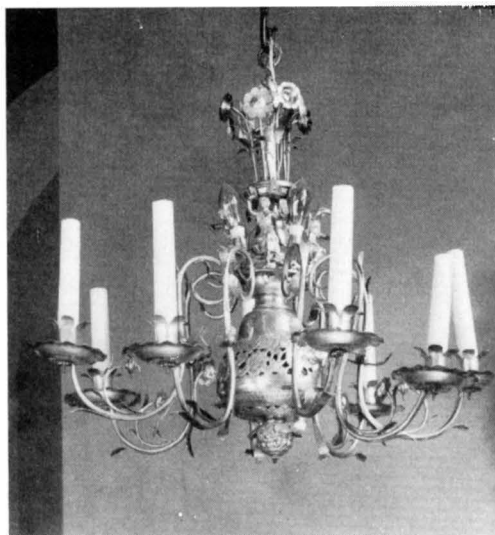

Fig. 134. Ljuskrona av försilvrad mässing från omkr. 1700 efter restaureringen 1937 (jfr fig. 135). Foto 1953.

Kronleuchter aus versilbertem Messing von ca. 1700, nach der Restaurierung von 1937 (vgl. Abb. 135). Silvered brass chandelier circa 1700, after restoration 1937 (Cf. fig. 135).

H ca 145 cm. — 2. 8 ljusarmar i en krans. Typisk 1600-talsform, delvis ändrad efter branden 1856. H ca 75 cm. — 3. Försilvrad, 10 ljusarmar i en krans (fig. 134). Genombruten kula med stiliserade blomornament. Ovanför ljusarmarnas fäste åtta mytologiska kvinnofigurer, staven krönt av en kvinnofigur jämte blommor, överst en puttofigur. Vackert arbete från omkr. 1700.¹ Antagligen den som enl. inv. uppgives vara skänkt av Magdalena Catharina Clerck (se släkttavla, s. 219). Hängde förr i Kling-sporska gravkoret, renoverades 1937. H ca 75 cm. — 4. 25 ljusarmar i tre kransar. Skänkt av handlanden G. Wallqvist i Uppsala 1865. H ca 130 cm.

Ljusplåtar, sex stycken lika, av driven och punsad mässingsplåt, för två ljus vardera. Skänkta av commissarien Gnospelius på Löfsätra. 1700-talet. H 80 cm.

Kandelaber av gulmetall med tre pipor. Mellersta droppskålen ny. Har stått på predikstolen. Omkr. 1600. H 27,5 cm.

Ljusstakar: 1. Ett par, av silver. Enl. inskr. skänkta av Birgitta Christina Clerck 1725 (s. 219). Stplr av en okänd stockholmsmästare från 1700-talets början (UPMARK s. 89). H 22,5 cm. — 2. Ett par, av silver (fig. 132). Enl. inskr. skänkta av Beata Johanna

¹ S. ERIXON, a. a., s. 112.

TEXTILIER

Fig. 135. Ljuskronan (fig. 134) före restaureringen 1945. Foto I. Henschen 1921. S. 131.

Kronleuchter Abb. 134
vor der Restaurierung
von 1937.

Chandelier in Fig. 134,
before restoration
1937.

Clerck 1731 (s. 219). Stpl av Petter Bernegau, stockholmsmästare 1706—1733. H 21,5 cm. — 3. Ett par, av tenn. Med vridna skaft.¹ På foten ingraverade Klingspors och von Chemnitz' vapen och bokstäverna S(taffan) v(on) K(lingspor), S(ophia) A(nna) K(hemnitz). Upptagas i INV. 1673. Enl. stpl av Olof Eriksson, kannjutare i Stockholm 1618—1674. Här förekommande ros-stämpel anskaffades sannolikt först på 1640-talet.² H 17 cm.

Av ett äldre antependium av röd sammet förvaras mittpartiet med Jehovah-sol inramat i sakristian. — Ett antependium av röd schagg (1800-talet) är undanlagt.

Kalkkläde av karmosinröd atlas med taftfoder i samma färg. Guldfrans. På mitten en broderad lagerkrans och inom denna initialerna C R och I C K samt årtalet 1781. Skänkt samtidigt med nattvardskärnen av donatorerna till dessa, Carl Rehn och hans maka Johanna Charlotta Kindström (se s. 129, not 1).

Mässhakar. 1. (Fig. 136.) Beigefärgad sidenrips. Kantad och på framsidan försedd med ett band av knyplad guldspets. Kring halsen smalare silverspets. På ryggsidan stort, guldspetskantat kors av beigefärgad, blommig sidendamast, med broderi i guld, silver, grönt, brunt och rött silke, föreställande Kristus på korset. Kring korset broderier i guldtråd. Under korsarmen Drakeska och Klingsporska vapnen, därjämte initialerna I D och M K samt årtalet 1680. Initialerna syfta på Johan Drake (se s. 219) och Margareta Klingspor. Mässhaken skänktes antagligen av änkan vid man-

¹ Av typ LÖFGREN I: 2, bild 93, men skaffet högervridet och avtaget ungefär på mitten samt med undre droppbrickan felaktigt vänd (vid rengöring?).

² LÖFGREN I: 2, s. 66, bild 12.

nens begravning (se ovan). Lärftfoder. H resp. 85 och 115 cm. — 2. Svart sammet med vågiga guldband prydda med paljetter. Kors på såväl rygg- som bröstsidan av liknande band. Svart kambriksfoder. Enl. INV. 1829 förärad av överintendenten, baron Carl Hårleman, som då bodde på Molnby.¹ 1700-talets mitt. — 3. Svart sammet med silverband och broderier. Modern.

Korkåpa (fig. 137). Granatröd sammet i smått granatäpplemönster, Italien, 1400-talets andra hälft. På ryggskölden (fig. 138) Johannes Döparen bärande som livklädnad en guldkimrande djurhud med nedhängande huvud och en vinröd brokadmantel (iiktigt tyg!) med mörkviolett foder. I handen en bok med ett silverlockigt lamm. Glorian azurblå. Bakgrundens övre hälft i rödskimrande guldsömnad, sicksackmönster; nedre hälften uppdelad i horisontala bälten: 1. azurblå mönstrad silkesöm med inslag av mörkviolett. — 2. klargrön sammet. — 3. honungsgul slät yta av tät silkesöm, — 4. markyta i skiftande gulgrönt. Överstycket till skölden med Kristushuvud från Veronicas duk, flankerad av änglar bärande pinoredskap. På brämet under valvbaldakiner i färgställningen blått-violett-grönt mot guldgrund och gröngul skiftande mark, två helgonpar: S. Nikolaus av Bari med dubbla krönor på sin mitra samt ankare, bredvid S. Andreas; därunder S. Birgitta (fig. 139), i vitt dok och livklädnad och svart mantel med i blått och violett skiftande foder, bredvid S. Laurentius (fig. 139) i röd dalmatika. Stora glorian i växlande färg. På de nedersta markpartierna sköld med Kristus- och Mariamonogram. Emellan de broderade pannåerna stycken av sammet med svart lugg på ceriseröd botten, vilken senare färg ursprungligen endast skymtat svagt. Längst ned azurblå sammet. Både sköld och bräm kantade med smala röda band med svart-vitt mönster. Såväl tekniken som den

Fig. 136. Mässhake från 1680 av sidenrips med broderier i silke och knyplade guldspetsar. Foto ATA. S. 132.

Messgewand aus Seidenrips mit Seidenstickerei und geknüpften Goldspitzen, von 1680.

Chasuble, silk rep with embroidery and gold pillow-made lace.

¹ CARL HÅRLEMAN, friherre, arkitekt (1700—53), 1728 hovintendent och ledande arkitekt vid Sthlms slott, 1741 överintendent. Han fick avgörande betydelse för rokokons genombrott i Sverige. Utom fullbordandet av Sthlms slott utförde H. ett stort antal om- och tillbyggnader vid de kgl. slotten samt en mängd privata byggnader. (Å. STAVENOW, Carl Hårleman. Uppsala 1927.)

konstnärliga avvägningen är mindre omsorgsfull i brämet än i ryggskölden. — Broderiet stammar med största sannolikhet från den verkstad i Stockholm som stod under ledning av Albert, arkivaliskt känd som »pärlstickare» (brodör) och kyrkomålare, i vilken egenskap han stundom signerade sig »Albertus Pictor». Omkr. 1475.¹

Nämnes i INV. 1556 som »koorkåpa medh en Christalsteen vthi och stenen beslagen med silffuer» (tydligen = tofskulan på ryggskölden). Kristallen finns ej kvar. Kåpan renoverades 1645, 1698 och senast 1940 (Pietas). Mått: kåpan utbredd: L 280, brämet B 17, sköldens H 45 cm. Nu i SHM (inv.nr 16 117).

Hå var. 1. Rött siden med bred kant av grön sammet. På sidenet guldbroderier i ett konturmönster av bladslingor. På sammeten svarta sidenapplikationer med guldbroderade blommor. Tofs av brokigt silke. Ornerad med silverband och knypplad guldspets. Lärftfoder. Hylsa av järn. Skaft vackert snidat och rikt profilerat, målat i grönt, rött och guld. 1600-talets mitt. Håvens D 13 cm., skaftets L 93 cm. — 2. Av samma typ som föregående. Illa medfaren utan skaft. 1600-talets mitt. — 3. Röd sammet och blomrig brokad med guld, silver, skärt och ljusblått silke. Mönster från omkr. 1700, av fransk tillverkning. Guldgalonier och guldtofs. Foder av rött läder. Mässingshylsa. Enl. INV. skänkt av kammarrådet Julius Grundelstierna på Olhamra (se s. 219). D 15, skaftets L 151 cm. — 4. Svart sammet med breda guldgalonier, guldfrans och guldtofs. Rött safiansfoder. Graverad mässingshylsa. 1700-talets slut. D 16, skaftets L 178 cm.

FÖRSVUNNA
TEXTILIER

Bland nu försvunna textilier märkas många av intresse. I INV. 1556 omtalas således, förutom den ännu bevarade korkåpan, en gammal grön korkåpa, sju mässhakar (som brukas), två dalmatikor, fem mässkjortor, två altarkläden på högaltaret, fem små altarkläden, ett »sängt Taeken» (dvs. broderad duk), två likpällar, fem gamla »täpene», dvs. bonader m. m. I INV. 1594 (senare anteckn.) har tillkommit en flogels- (sammet) mässhake skänkt till kyrkan av Ture Månsson (Silversparre) och hans maka Anna till Mölneby (s. 145) på S. Johannis dag år 1600, dvs. den dag som firades som kyrkans invigningsdag. Samma INV. nämner också en ny och två gamla röklin (förekommer även i INV. 1633) och ett rött altarkläde och en gammal altarduk, gåvor av Erik Gregersson. Två gröna mässhakar säges ha sytts om till ett antependium. I INV. 1640 förekommer bl. a. nio mässhakar av vilka fem sägas vara alldeles obrukliga. Av de andra var en av röd sammet med guldbroderat pärlstickat kors, en av brun sammet med pärlstickat kors, en av blommerat tyg med blått kors, en av »brangåldt (= brandgult) Cantooks» med grönt kors av samma material. Av fem mässkjortor hade en svarta taftlappar, dvs. s. k. »paruræ» eller besättningar vid ärmlinningarna och nedtill, en blå camlotzlappar; båda dessa sägas vara gamla och torde ha härstammat från medeltiden. I samma INV. uppräknas vidare en altarlist av brun sammet, fyra stolor och nio antependier »ondhe och godhe». En likpäll av kostligt svart kläde med silkesfransar var

¹ A. BRANTING—A. LINDBLOM, Medeltida vävnader och broderier i Sverige I. Upps. o. Sthlm 1928, s. 108 f, pl. 81—82; TEXT. KAT. 1929 nr. 114; beskrivning enl. A. GEIJER i Albertus Pictor. Målare och pärlstickare (Riksantikvarieämbetets och Statens Historiska Museums utställningar nr 7, Sthlm 1949).

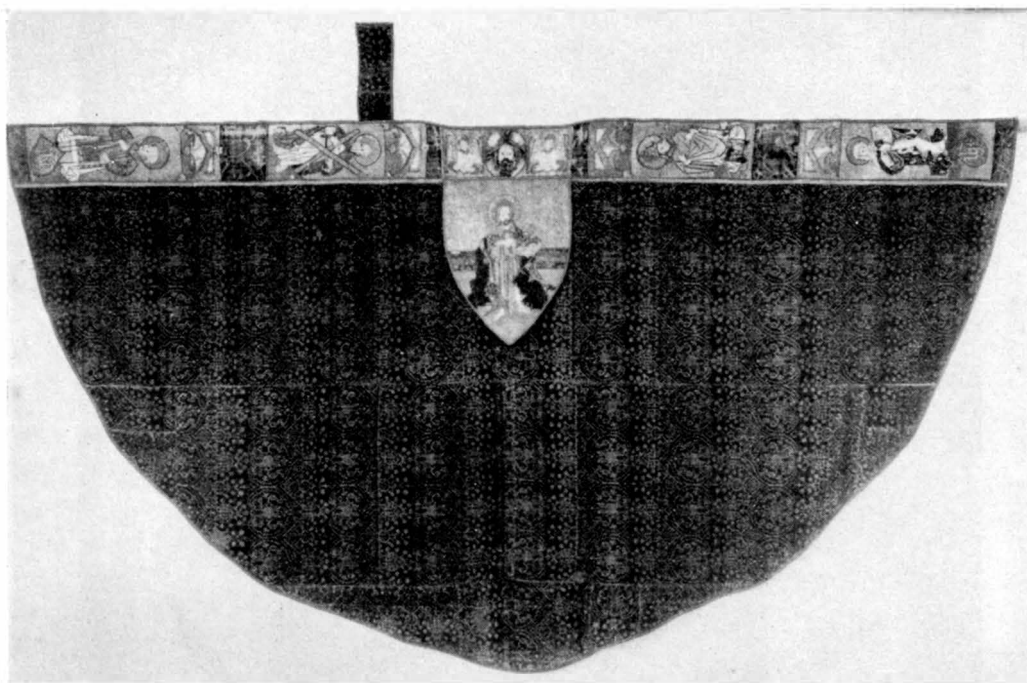

Fig. 137. Korkåpa av granatröd, italiensk sammet. Broderierna från Albertus Pictors verkstad. Omkr. 1475. (SHM.) Foto ATA. S. 133.

Chormantel aus granatrotem italienischem Samt. Cope of Italian red velvet with embroidery. Circa 1475. Um 1475. Die Stickereien aus der Werkstatt des Albertus Pictor.

skänkt 1617 av Johan Klingspor och hans maka (s. 219). — De flesta av dessa textilier, många sannolikt medeltida, försvunno med några undantag under loppet av 1600-talet.

ASCHANEUS (Vapenbok) beskriver ett antependium av gult »sijdhenwärk» som hängde framför högaltaret, med i silke och guld broderade vapensköldar (fig. 142 b, c). Det ena vapnet, en silverstjärna i blått fält, torde möjligen ha syftat på Sten Petersson, riddare, marsk, hövitsman på Västerås slott.¹ Det andra vapnet hade en silverspets från vänster i rött fält.² ASCHANEUS säger vidare: »Denna Wapnförar ähr här begrafwen och pro testamento Antepedium Lognesedan K(yrkian) föräratt.»

Kyrkvaktarrock, brun med vit ståndkrage och svart fällkrage, skulle anskaffas »till det bästa pris kunde fås» 1837 (ST. PROT.).

RUNSTENAR: 1. S om kyrkan, på den plats, där vapenhuset har stått. Runstenen RUNSTENAR har legat som tröskel i vapenhuset och när detta revs, doldes stenen. Återupptäcktes

¹ STEN PETTERSON gifte sig 1434 på Väsby (svärfaderns gård i Hammarby sn) med Katarina Eriksdotter. Hans svärmors brors gård var Benhammar i Vada sn (se s. 76).

² Jfr SvK Uppland I, vapnen i Riala kyrka, s. 612 f och fig. 628.

Fig. 138. Ryggsköld till korkåpan, fig. 137.
Foto ATA. S. 133.

Rückenschild des Chor- Clipeus of cope in Fig. 137.
mantels Abb. 137.

våren 1905 och restes på fyndplatsen. Inskrifter på bägge sidor, i översättning: »Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde. Han ägde ensam hela Täby. Gud hjälpe hans själ» samt »Jarlabanke lät resa denna sten efter sig, medan han levde, och han gjorde denna tingsplats, och ensam ägde han hela detta hundare».¹ — 2. Påträffades 1937 i kyrkan i samband med dennas restaurering. Den låg inmurad i N korsarmens V inre liv och har med all sannolikhet legat i grunden till den medeltida sakristians murparti. Stenen förvaras i SHM. Inskriften lyder i översättning: ». . . och Ingeborg efter sin make. Han drunknade på Holms hav. Hans knarr gick i kvav; endast tre kommo av.»

¹ Jfr SvK Uppland I, s. 45.

Fig. 139. Detalj av korkåpan, fig. 137 med broderade bilder av S. Birgitta och S. Laurentius.
Foto ATA. S. 133.

Detail des Chormantels Abb. 137 mit gestickten Darstellungen von Sta. Birgitta und St. Laurentius.

Detail of cope in Fig. 137 with embroidered figures of St. Bridget and St. Lawrence.

Runinskrift på kyrkans torn se ovan, s. 110 och fig. 112. Om runstensfragment och försvunna runstenar se Sveriges runinskrifter VI, s. 342 f. H

GRAV-
STENAR

Gravstenar av kalksten, uppsatta på tornrummets N och S vägg. 1. HÄR LIGGER BEGRAFNE W REFERENDARJ CHRISTOF SPRINGERS¹ SAL KÄRE BARN AFSOMNADE ANNO 1657. 186×126 cm. — 2. Över Ion Ionsson, f. 1664, † 1675. 173×123 cm. — 3. DENNA STEN OCH LÄGERSTAD HÖRER RUSTHÅLLAREN ANDERS ERSSON TILL I GRÄWELSTAD OCH HANS K HUSTRU BRIGITTA IANSSON OCH DESS RÄTA BRÖSTARWINGAR TIL ANNO 1752. 179×115 cm. — 4. Över kyrkoherde Johan Säf, f. 1686, † 1758. 193×131 cm. — 5. Över kontraktprost Uno Fast, f. 1715, † 1779 samt hans hustru Anna Sophia Springer, f. 1716, † 1796, 183×128 cm. — 6. Över kyrkoherde Johan Ruth, f. 1747, † 1792. 202×136 cm.

Dessutom har enl. PERINGSKIÖLD (MON. III) funnits följande gravstenar: 1. Över kyrkoherde Laurentius Magni, † 1593, med följande text: Hic jacet Corpus Reverendi dñi / pii viri Dñi Laurentij Magni Stoc/holmensis qvi huic Ecclesiae annos / 38 fideliter praefuit ac in Christo fide et / bona conscientia placide obiit an/no salutis 1593. 28. Novembris. Credo me visurum bona domini, / In terra viventium. (= Här vilar kroppen av den vördige herren Laurentius Magni från Stockholm, som troget stod i spetsen för denna kyrka i 38 år och i tron på Kristus och med lugnt samvete avled i frälsningens år 1593 den 28 november. Jag tror att jag skall få se Herrens goda i de levandes land. — 2. Över Margareta Cameraria (se släkttavla s. 219), med följande inskrift: Si morimur, Domini morimur, Si vivimus illi vivimus, et Domini sorte utraque sumus. Margareta Cameraria nata anno MDLXXVI denata anno MDCLIX (= Om vi dö, dö vi i Herren, om vi leva, leva vi i Honom, och i bådadera fallen äro vi Herrens. Margareta Cameraria, f. 1576, † 1659). — 3. En gravsten med följande inskrift har funnits vid sakristidörren: »Hie ligt die woledle Selig Dam / mit nahmen Margareta Tugend-sam / vom geschlecht Klingspor geborhn / von Gott war sie mir ausserkohren / deren Gottsfurcht Zucht frömkeit und Tugent / Ein köstliche Zierde ihre schönheit und jugendt / einen perlein teur zart und Schneweiss / ich sie verglichen hab mit preis / Darum ihr villich den nahme gegeben / so ein perlein heist auff griechisch eben, / Hie mit adieu mein edler schatz / Schlaff mit fried in deinem ruhe platz / biss dass der Jüngste tag kommet herein / da wir einander wieder werden sehen fein / in ewiger freud und herligheit / die Gott Vater unss hat bereit / durch Jesum Christum seinen einigsten Sohn / Welchem sey lob preiss im högsten thron / Solch Epigramma hat componieret / wie auch zu letzte ehre ordiniret / Ernst Fuchs von Lemnitz edler art / Seiner Selig hertz allerliebsten Zahrt / welche Ihr junges leben hat geent / den neun und zwanzigsten Augusti behendt / Im Jahr tausendt Sechshundert und dreisig / Ihres alters baldt neun und zwanzig». Överst det Klingsporska vapnet samt en vapensköld med en räv i springande ställning, nederst en broskverkskartusch med emblem. Enl. textens uppgifter har gravstenen legat över en Margareta Klingspor, f. ca 1601,

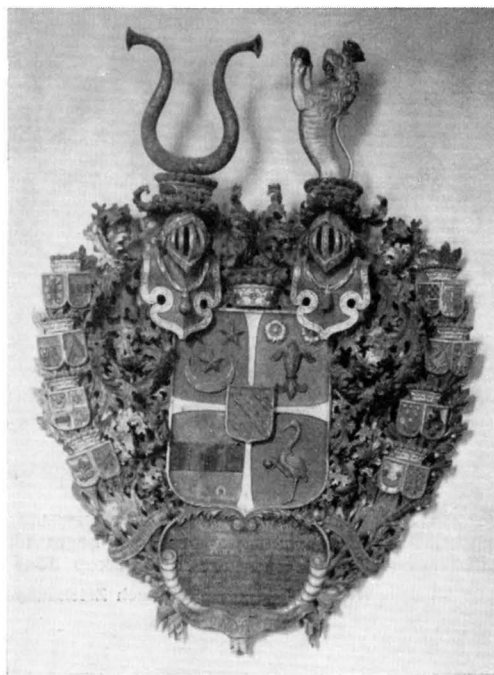
¹ Notarien i kammarkollegium CHRISTOFFER SPRINGER ägde Nibble och Vik i Hammarby sn, † 1669.

† 1630. Hennes moder har enl. vapenskölden tillhört en adlig familj Fuchs (jfr även den i inskriften omnämnda Ernst Fuchs von Lemnitz, sannolikt präst).

Dessa, liksom troligen även andra äldre gravstenar, blevo förstörda vid branden 1856. En del stenhällar, förmodligen gravstenar, blevo efter branden sålda på auktion till Lindö.

Huvudbaner av skulpterat, krederat och förgyllt trä: 1. Över generalmajor Staffan Klingspor till Bällsta, Attarp, Näsbyholm och Olhamra, f. 1611, † 1676. H ca 180 cm. Hänger på korets S vägg. — 2. Över överste Johan Christersson Drake, † 1677. H ca 135 cm. Hänger på dopkappellets V vägg. — Dessa båda huvudbaner jämte 16 Klingsporska anvapen begagnades vid den Klingspor-Drakeska begravningen (se gravkoret) och uppsattes i kyrkan. Av anvapnen finnas nu 6 kvar,¹ uppsatta på korets S vägg (Dohnhoff, Stackelberg, Tiesenhausen, Bergen zu Karmel, Krüdener, Knorring). — 3. Över presidenten vid Göta hovrätt friherre Hans Clerck till Bällsta, Kristineholm och Lagnö, f. 1639, † 1711. H ca 245 cm. Hänger på långhusets S vägg. — 4. Över amiralen friherre Anders Appelbom till Kristineholm (fig. 140), f. 1652, † 1721, jämte hans son Otto Johan Appelbom, f. 1708, † 1720. Med små anvapen i rankverket. H ca 230 cm. Hänger på långhusets N vägg. — 5. Över amiralen m. m. Otto Wernfelt, f. 1654, † 1731. H ca 180 cm. Hänger på dopkappellets Ö vägg. — Alla vapnen renoverades och uppsattes på sina nuv. platser 1937. Se släkttavlan s. 219.

Enligt PERINGSKIÖLD har i kyrkan tidigare funnits begravningsvapen också för Johan Gustaf Klingspor, † 1690, Mattias Klingspor, † 1676, Jacob Graan till Mølneby,² † 1662, Ture Månsson Silfversparre, † 1634 samt Axel Turesson Silfversparre, † 1643 (se släkttavla s. 145). Till det senare hörde också en begravningsfana med samma inskrift som vapnet. Ett av dessa Silfversparre-vapen avbildas i AFRITNINGAR (fig. 141).

BEGRAV-
NINGSVAPEN

Fig. 140. Huvudbaner av krederat och förgyllt trä över amiralen Anders Appelbom, † 1721. Foto 1948. Begräbniswappen aus gekreidetem und vergoldetem Holz, 1721. Coat-of-arms, part of funeral regalia, 1721.

¹ Om försvunna anvapen se KLINGSPOR, a. a., s. 76 ff.

² JACOB GRAAN, livdrabant, f. 1643, † 1662 på Mølneby och begravnen i Klingsporska graven.

Fig. 141. Vapen i kyrkan efter AFRITNINGAR: a) Begravningsvapen av målat trä över en Silfver-sparre, 1600-talets f. h.; b) Medeltida begravningsvapen av trä överdraget med lärft och målat med Lillievapnet (= fig. 142 a); c) ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstiernas vapen trol. målat i koret.

Wappen in der Kirche nach Zeichnungen von 1684. Coat-of-arms, drawing 1684.

Såväl ASCHANEUS (Vapenbok och Runekladd) som PERINGSKIÖLD beskriver dessutom tre medeltida vapensköldar, målade på trä och försedda med skulpterade hjälm. Den ena (fig. 141 b och 142 a) som hängde »ofwan för sacrarij dör» (Vapenbok), »på ett bräde med lärft bedragit» (PERINGSKIÖLD) hade en »försilfweret Lilia rödt fielt och 2 gråfärgat Påfågle stierter i Hielmen». Det andra »på Sacrarij döre wägg» (Vapenbok) visade »En brun fiäld och (hvit) gere uti», »hielmen borta». Den tredje skölden slutligen var förstörd redan på ASCHANEUS' tid. Han beskriver den som »en gamal vapnen i skölden kan intet rätt synas». På PERINGSKIÖLDS tid återstod endast själva hjälmen.

MÖBLER I sakristian finnas följande möbler: Skåp av furu, på dörrarna målade blommor. Upptill årtalet 1765. — Länstolar, ett par sengustavianska. — Kista, omålad furu med järnbeslag. Kanske samma kista som anskaffades 1763 (RÄK.). H 70, L 132, B 68 cm.

BÖCKER Den s. k. Vallentunaboken (fig. 143), mindre riktigt kallad »Vallentunakalendariet» förvaras för närvarande i SHM (inv. nr 21288).¹ Den äldsta delen är ett kalendarium med tillhörande mässbok, skriven omkr. 1198 i Sverige, sannolikt i Mälardalen. Osäkert är, om den urspr. är skriven för Vallentuna kyrka. Det har dock icke dröjt så länge, innan boken kom dit. På 1200-talet är under den första oktober inskriven kyrkans invigningsfest. Efter reformationen sammanförde man mässboken med urkunder,

¹ Närmare om Vallentunaboken se T. SCHMID, a. a., där även äldre publikationer om boken finnas angivna.

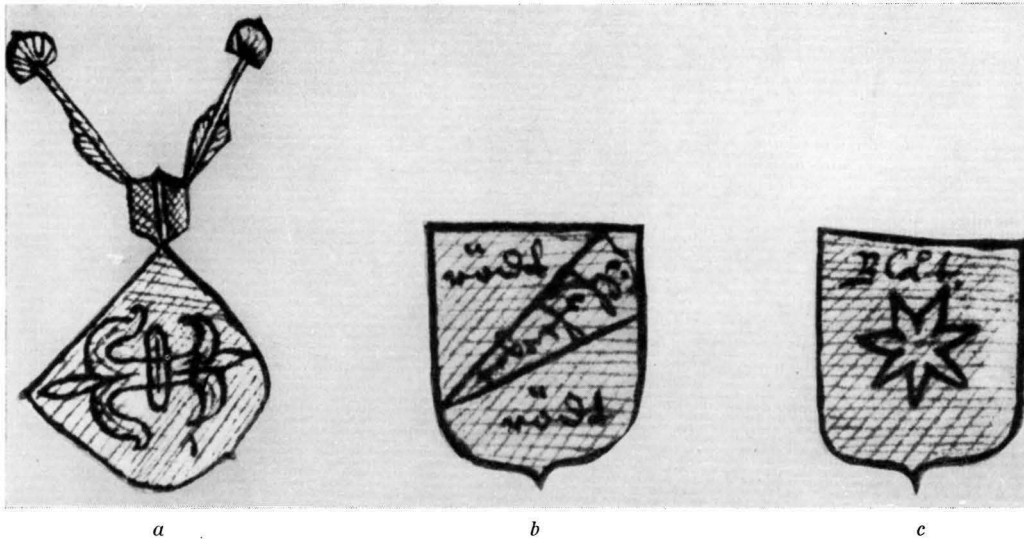

Fig. 142. Vapen i kyrkan efter ASCHANEUS (Vapenbok): a) Medeltida begravningsvapen (se fig. 141 b); b) och c) Broderade vapen på ett antependium. S. 135.

Wappen in der Kirche nach Zeichnungen von 1630. Coat-of-arms, drawing 1630.

som stodo i samband med socknen och med kyrkan, till en Liber Ecclesiæ. Boken har haft skiftande öden, men efter 1734 synes den under mer än ett århundrade ha stannat i sin hemsocken. Sedan överfördes den till VHAA:s samlingar, där den troligen fanns redan 1865.

Gustav Vasas bibel (nämnes i INV. 1556), Nya Testamentet. Nytt band.

Karl XII:s bibel. Mässingsknäppen och läderband av vanlig typ. Betalades åren 1704—06.

1556 års INV. upptar dessutom bl. a. Latinsk missale och psaltare, »antiphonale een årsongh och Gamble pergamentz böker».

Kristus bedjande, oljemålning på duk.¹ Guldrum. Skänkt av kungl. sekreteraren Julius Grundelstierna (se s. 219). 1700-talet. Dagermått 83×65 cm.

Mezzotintogravyrer i guldramar, föreställande Kristus på korset, signerade av Joh. E. Ridinger.² Båda skänkta av ovannämnde Grundelstierna.

Enl. ASCHANEUS (F. b. 12) fanns »in choren på väggen. . . skrifuen christi klagemåls Tafla. Then som Torstenius Johannes Musicus trykia lät». Thorstenius Johannes var Karl IX:s kapellmästare³ och är bekant som författare av en bröllopspsalm. Dessutom

¹ En liknande målning finns bl. a. i Ingarö kyrka (SvK Uppland I, fig. 561, s. 533).

² JOH. ELIAS RIDINGER, målare och grafiker, f. 1698 i Ulm, † 1767 i Augsburg.

³ THORSTENIUS JOHANNES MUSICUS, Karl IX:s kapellmästare omkr. 1600, kom till hovet redan 1583 (Sveriges bibliografi, 1600-talet av I. COLLJN, Bd II, Upps. 1946, s. 426).

Fig. 143. Vallentunaboken före konserveringen. Den äldsta delen skrevs omkr. 1198 i Sverige. (SHM.)
Foto ATA. S. 140.

Das Wallentunabuch vor der Konservierung. Der älteste Teil, bestehend aus Kalendarium und Missale, wurde um 1198 in Schweden geschrieben (SHM).

The so-called Vallentuna book, containing inter alia calendar and mass book of 1198. Swedish work, probably from the Mälars valley.

läto kalvinister, som vid 1600-talets början uppehöll sig i Sverige, Thorstenius översätta den tyske psalmisten A. Lobwassers (f. 1515, † 1585) psaltarepsalmer, varjämte de befördrade dem till trycket i förhoppning, att de småningom skulle komma att sjungas i svenska kyrkan.¹ »Christi klagemåls Tafla» i Vallentuna torde närmast kunna tolkas som psalmen om Jesu sju ord på korset.

KLOCKOR

Storklockan var omgjuten 1729 och 1845. Vid branden smälte klockorna och malmen rann ned i stora klumpar, varav så mycket som möjligt tillvaratogs och beagnades jämte en del andra malmsaker till nya klockors gjutning. Klockan göts av Frantz Mauritz Bergholtz i Stockholm 1857. 1914 spräcktes klockan vid mobiliseringsringningen och omgöts hos samma firma 1921. D 128 cm, H 114 cm.

En ny lillklocka tillkom på 1600-talet, till vilken enl. anteckning av senare datum i INV. 1633 togs i betalning en kittel, sex kopparstakar och två handklockor. Antagligen var det denna klocka som omgöts 1677. Den spräcktes 1801, men blev omgjuten

¹ E. LIEGREN, Svensk psalm och andlig visa, Sthlm 1926, s. 139.

först 1832 hos Samuel Chr. Grönvall, Stockholm. Efter branden 1856 fick kyrkan även ny lillklocka, utförd i samma stil av samma firma som den samtidigt tillkomna stor-klockan. D 94 cm, H 83 cm. — Åtminstone sedan 1600-talets början finnas uppgifter om två klockor i stapeln. Sedan 1832 hänga klockorna i tornet.

Handklockor, 2 st., hava funnits, antagligen medeltida; finnas redan i inv. 1556, använda vid gjutning av lillklockan 1677.

SAMMANFATTNING

I. Gråstenskyrka bestående av V-torn, långhus (= nuv. långhusets V del) samt ett kvadratisk kor, antingen rakslutet eller med absid (fig. 144: I). Tornet avsett som tillflyktsort i orostider, bottenvåningen täckt med tunnvalv av gråsten. Enl. runinskrifter på hörnstenarna är kyrkan byggd av stensemästarna Andor och David (fig. 112). 1100-talets slut eller omkr. 1200. — Inventarium Vallentunaboken (fig. 143).

II. Till denna kyrka fogades, sannolikt under 1200-talet, en sakristia i N (= nuv. N korsarmen, fig. 144: II). — Inventarium: rester av en dopfunt (fig. 125).

III. Koret förlängdes åt Ö. Kyrkan välvdes. Vapenhus uppfördes i SV (fig. 144: III). Tornet försågs med en hög gotisk spira. Långhuset och koret pryddes med kalkmålningar. Omkr. 1450. — Inventarier: kalk och paten (fig. 124) jämte rökelsekar (fig. 131) från 1300-talet, korkåpa från omkr. 1475 (fig. 137—139).

IV. Reparation 1594, varvid bl. a. bänkar, predikstol och korskränk anskaffades. Takstolskonstruktionen i tornet reparerades på 1580-talet. — Inventarium: ljuskrona av mässing (fig. 133).

V. Ett gravkor för medlemmar av ätterna Klingspor, Clerck, Lagerfelt och Gyllenberg uppfördes till korets S sida år 1680 (fig. 144: III). Inventarier: mässhake från 1680 (fig. 136), dopskål av silver från 1680 (fig. 126), ljuskrona av försilvrad mässing (fig. 134—135), vinbehållare av tenn (fig. 128).

VI. Ombyggnad och reparation 1762—63: fönsteröppningarna vidgades, ett nytt fönster åt N; öppningen mellan tornrummet och långhuset vidgades, kyrkan vitlimmades invändigt.

VII. Kyrkan brann 1856. Ombyggnad 1856—59 enl. ritningar av A. R. Pettersson (fig. 120). Det gamla koret revs och det nuv. polygonala koret uppfördes; den gamla sakristian öppnades mot kyrkan såsom en korsarm och mitt emot denna byggdes i S en ny korsarm; gravkorets minnesrum inreddes till sakristia, vapenhuset togs bort. Fönster- och dörröppningar fingo nuvarande placering och utseende. Tornavslutningen ändrades. Tegelvelet i långhuset ersattes med ett putsat segmentvalv av trä, korsarmarna fingo tunnvalv av tegel. Ny inredning.

VIII. Invändig restaurering 1899 enl. ritningar av ark. Bror Almquist. Koret fick dekorativa målningar, altarupsatsen ändrades. Cementgolv i koret.

IX. Omfattande yttre och inre restaurering 1937 under ledning av ark. E. Milles, varvid kyrkan fick sitt nuv. utseende.

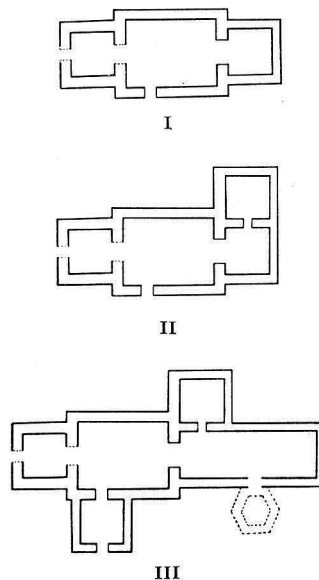

Fig. 144. Kyrkans planutveckling, 1:1000. A. Tuulse delin. 1953.

Grundrissentwicklung der Kirche. Growth of the church.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Feldsteinkirche bestehend aus Westturm, Langhaus (= ident. mit dem Westteil des Langhauses) und einem quadratischen Chor, der entweder gerade oder mit einer Apsis abgeschlossen war (Abb. 144: I). Der Turm als Zufluchtsort in unruhigen Zeiten gedacht, das Erdgeschoss mit Tonnengewölbe aus Feldstein gedeckt. Nach Aussage der Runeninschriften auf den Ecksteinen ist die Kirche von den Steinmeistern Andor und David erbaut (Abb. 112). Ende des 12. Jahrhunderts oder um 1200. — Inventarium: Vallentuna-Buch (Abb. 143).

II. Zu dieser Kirche wurde, vermutlich im 13. Jahrhundert, eine Sakristei im N hinzugefügt (= heutiger nördl. Kreuzarm, Abb. 144: II). — Inventarium: Reste eines Taufsteines (Abb. 125).

III. Chorerweiterung nach O. Einwölbung der Kirche. Errichtung der Vorhalle im SW (Abb. 144: III). Der Turm wird mit einer hohen gotischen Spitze versehen. Langhaus und Chor werden mit Kalkmalereien geschmückt. Um 1450. — Inventarien: Kelch und Patene (Abb. 124) sowie Räucherfass (Abb. 131) aus dem 14. Jahrhundert, Messgewand von ca. 1475 (Abb. 137—139).

IV. Reparatur 1594, wobei u. a. Gestühl, Kanzel und Chorschranken angeschafft werden. Die Dachstuhlkonstruktion im Turm wird in den 80er Jahren des 16. Jahrh. repariert. Inventarium: Kronleuchter aus Messing (Abb. 133).

V. Eine Grabkapelle für Mitglieder der Familien Klingspor, Clerck, Lagerfelt und Gyllenborg wird im Jahre 1680 an der S-Seite des Chores errichtet (Abb. 144: III). Inventarien: Messgewand von 1680 (Abb. 136), Taufbecken aus Silber von 1680 (Abb. 126), Kronleuchter aus versilbertem Messing (Abb. 134—135), Weinbehälter aus Zinn (Abb. 128).

VI. Umbau und Reparatur 1762—63: Erweiterung der Fensteröffnungen, ein neues Fenster nach N; Erweiterung der Öffnung zwischen dem Turmraum und dem Langhaus, Inneres der Kirche wird ge wisst.

VII. Kirchenbrand 1856. Umbau 1856—59 nach A. R. Petterssons Zeichnungen (Abb. 120). Der alte Chor wird abgerissen und der jetzige polygonale Chor errichtet; die alte Sakristei wird gegen die Kirche hin als Kreuzarm geöffnet und diesem gegenüber im S ein neuer Kreuzarm angebaut; die Gedächtnishalle der Grabkapelle wird als Sakristei eingerichtet, die Vorhalle wird abgetragen. Fenster- und Türöffnungen erhalten ihre jetzige Placierung und ihr heutiges Aussehen. Der Turmabschluss wird geändert. Das Ziegelgewölbe des Langhauses wird durch ein verputztes Holz-Segmentgewölbe ersetzt, die Kreuzarme erhalten Tonnengewölbe aus Ziegel. Neue Einrichtung.

VIII. Restaurierung des Inneren 1899 nach Zeichnungen von Architekt Bror Almquist. Der Chor erhält dekorative Malereien, der Altaraufsatz wird geändert. Cementboden im Chor.

IX. Umfassende äussere und innere Restaurierung 1937 unter der Leitung von Architekt E. Milles, wobei die Kirche ihr heutiges Aussehen erhält.

SUMMARY

I. Grey stone church consisting of W-tower, nave (= present W section of the nave), and a square chancel, E wall either flat or with apse (fig. 144: I). Tower intended as a place of refuge in times of unrest, ground floor covered with grey stone barrel vaulting. According to runic inscriptions on the corner stones, the church was built by the masons Andor and David (fig. 112). End of 12th cent. or circa 1200. Inventory: the Vallentuna book (fig. 143).

II. To this church was added, probably during the 13th cent., a vestry to N (= present N section of transept, fig. 144: II). Inventory: Fragments of font (fig. 125).

först 1832 hos Samuel Chr. Grönvall, Stockholm. Efter branden 1856 fick kyrkan även ny lillklocka, utförd i samma stil av samma firma som den samtidigt tillkomna stor-klockan. D 94 cm, H 83 cm. — Åtminstone sedan 1600-talets början finnas uppgifter om två klockor i stapeln. Sedan 1832 hänga klockorna i tornet.

Handklockor, 2 st., hava funnits, antagligen medeltida; finnas redan i inv. 1556, använda vid gjutning av lillklockan 1677.

SAMMANFATTNING

I. Gråstenskyrka bestående av V-torn, långhus (= nuv. långhusets V del) samt ett kvadratisk kor, antingen rakslutet eller med absid (fig. 144: I). Tornet avsett som tillflyktsort i orostider, bottenavningen täckt med tunnvalv av gråsten. Enl. runinskrifter på hörnstenarna är kyrkan byggd av stenmästarna Andor och David (fig. 112). 1100-talets slut eller omkr. 1200. — Inventarium Vallentunaboken (fig. 143).

II. Till denna kyrka fogades, sannolikt under 1200-talet, en sakristia i N (= nuv. N korsarmen, fig. 144: II). — Inventarium: rester av en dopfont (fig. 125).

III. Koret förlängdes åt Ö. Kyrkan välvdes. Vapenhus uppfördes i SV (fig. 144: III). Tornet försågs med en hög gotisk spira. Långhuset och koret pryddes med kalkmålningar. Omkr. 1450. — Inventarier: kalk och paten (fig. 124) jämte rökelsekar (fig. 131) från 1300-talet, korkåpa från omkr. 1475 (fig. 137—139).

IV. Reparation 1594, varvid bl. a. bänkar, predikstol och korskrank anskaffades. Takstolskonstruktionen i tornet reparerades på 1580-talet. — Inventarium: ljuskrona av mässing (fig. 133).

V. Ett gravkor för medlemmar av ätterna Klingspor, Clerck, Lagerfelt och Gyllenberg uppfördes till korets S sida år 1680 (fig. 144: III). Inventarier: mässhake från 1680 (fig. 136), dopskål av silver från 1680 (fig. 126), ljuskrona av försilvrad mässing (fig. 134—135), vinbehållare av tenn (fig. 128).

VI. Ombyggnad och reparation 1762—63: fönsteröppningarna vidgades, ett nytt fönster åt N; öppningen mellan tornrummet och långhuset vidgades, kyrkan vitlimmades invändigt.

VII. Kyrkan brann 1856. Ombyggnad 1856—59 enl. ritningar av A. R. Pettersson (fig. 120). Det gamla koret revs och det nuv. polygonala koret uppfördes; den gamla sakristian öppnades mot kyrkan såsom en korsarm och mitt emot denna byggdes i S en ny korsarm; gravkorets minnesrum inreddes till sakristia, vapenhuset togs bort. Fönster- och dörröppningar fingo nuvarande placering och utseende. Tornavslutningen ändrades. Tegelvalven i långhuset ersattes med ett putsat segmentvalv av trä, korsarmarna fingo tunnvalv av tegel. Ny inredning.

VIII. Invändig restaurering 1899 enl. ritningar av ark. Bror Almquist. Koret fick dekorativa målningar, altarupsatsen ändrades. Cementgolv i koret.

IX. Omfattande yttre och inre restaurering 1937 under ledning av ark. E. Milles, varvid kyrkan fick sitt nuv. utseende.

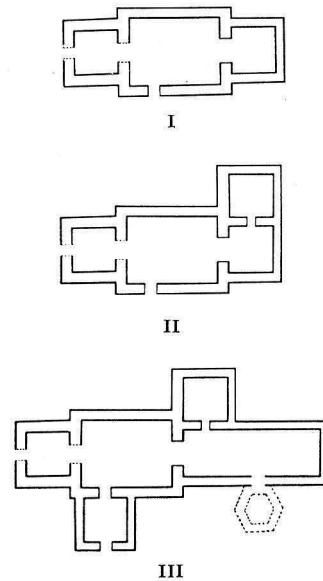

Fig. 144. Kyrkans planutveckling, 1:1000. A. Tuulse delin. 1953.

Grundrissentwicklung der Kirche. Growth of the church.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Feldsteinkirche bestehend aus Westturm, Langhaus (= ident. mit dem Westteil des Langhauses) und einem quadratischen Chor, der entweder gerade oder mit einer Apsis abgeschlossen war (Abb. 144: I). Der Turm als Zufluchtsort in unruhigen Zeiten gedacht, das Erdgeschoss mit Tonnengewölbe aus Feldstein gedeckt. Nach Aussage der Runeninschriften auf den Ecksteinen ist die Kirche von den Steinmeistern Andor und David erbaut (Abb. 112). Ende des 12. Jahrhunderts oder um 1200. — Inventarium: Vallentuna-Buch (Abb. 143).

II. Zu dieser Kirche wurde, vermutlich im 13. Jahrhundert, eine Sakristei im N hinzugefügt (= heutiger nördl. Kreuzarm, Abb. 144: II). — Inventarium: Reste eines Taufsteines (Abb. 125).

III. Chorerweiterung nach O. Einwölbung der Kirche. Errichtung der Vorhalle im SW (Abb. 144: III). Der Turm wird mit einer hohen gotischen Spitze versehen. Langhaus und Chor werden mit Kalkmalereien geschmückt. Um 1450. — Inventarien: Kelch und Patene (Abb. 124) sowie Räucherfass (Abb. 131) aus dem 14. Jahrhundert, Messgewand von ca. 1475 (Abb. 137—139).

IV. Reparatur 1594, wobei u. a. Gestühl, Kanzel und Chorschranken angeschafft werden. Die Dachstuhlkonstruktion im Turm wird in den 80er Jahren des 16. Jahrh. repariert. Inventarium: Kronleuchter aus Messing (Abb. 133).

V. Eine Grabkapelle für Mitglieder der Familien Klingspor, Clerck, Lagerfelt und Gyllenborg wird im Jahre 1680 an der S-Seite des Chores errichtet (Abb. 144: III). Inventarien: Messgewand von 1680 (Abb. 136), Taufbecken aus Silber von 1680 (Abb. 126), Kronleuchter aus versilbertem Messing (Abb. 134—135), Weinbehälter aus Zinn (Abb. 128).

VI. Umbau und Reparatur 1762—63: Erweiterung der Fensteröffnungen, ein neues Fenster nach N; Erweiterung der Öffnung zwischen dem Turmraum und dem Langhaus, Inneres der Kirche wird ge-
weiss.

VII. Kirchenbrand 1856. Umbau 1856—59 nach A. R. Petterssons Zeichnungen (Abb. 120). Der alte Chor wird abgerissen und der jetzige polygonale Chor errichtet; die alte Sakristei wird gegen die Kirche hin als Kreuzarm geöffnet und diesem gegenüber im S ein neuer Kreuzarm angebaut; die Gedächtnishalle der Grabkapelle wird als Sakristei eingerichtet, die Vorhalle wird abgetragen. Fenster- und Türöffnungen erhalten ihre jetzige Placierung und ihr heutiges Aussehen. Der Turmabschluss wird geändert. Das Ziegelgewölbe des Langhauses wird durch ein verputztes Holz-Segmentgewölbe ersetzt, die Kreuzarme erhalten Tonnengewölbe aus Ziegel. Neue Einrichtung.

VIII. Restaurierung des Inneren 1899 nach Zeichnungen von Architekt Bror Almquist. Der Chor erhält dekorative Malereien, der Altaraufsatz wird geändert. Cementboden im Chor.

IX. Umfassende äussere und innere Restaurierung 1937 unter der Leitung von Architekt E. Milles, wobei die Kirche ihr heutiges Aussehen erhält.

SUMMARY

I. Grey stone church consisting of W-tower, nave (= present W section of the nave), and a square chancel, E wall either flat or with apse (fig. 144: I). Tower intended as a place of refuge in times of unrest, ground floor covered with grey stone barrel vaulting. According to runic inscriptions on the corner stones, the church was built by the masons Andor and David (fig. 112). End of 12th cent. or circa 1200. Inventory: the Vallentuna book (fig. 143).

II. To this church was added, probably during the 13th cent., a vestry to N (= present N section of transept, fig. 144: II). Inventory: Fragments of font (fig. 125).

III. Chancel lengthened to E. Church vaulted. Porch built to SW (fig. 144: III). Tower provided with tall gothic spire. Nave and chancel decorated with murals. Circa 1450. Inventory: chalice and paten (fig. 124), and censer (fig. 131) 14th cent., cope circa 1475 (fig. s. 137—139).

IV. Repairs in 1594, when pews, pulpit and rood-screen were acquired. Roof beams of tower repaired in the 1580's. Inventory: brass chandelier (fig. 133).

V. Burial chapel for the families Klingspor, Clerck, Lagerfelt and Gyllenberg built to S side of chancel, in 1680 (fig. 144: III). Inventory: chasuble 1680 (fig. 136), baptismal bowl of silver 1680 (fig. 126), chandelier of silvered brass (fig. 134—135), wine vessel of pewter (fig. 128).

VI. Reconstruction and repairs 1762—63: windows widened, new N window, opening between tower room and nave widened, interior of church whitewashed.

VII. Church caught fire in 1856. Rebuilt 1856—59 in line with drawings and plans by A. R. Pettersson (fig. 120). Old chancel pulled down and present polygonal chancel erected; wall between old vestry and nave pulled down, so that the former became a N section of transept, opposite to which a S section was built. The burial chapel then became the new vestry. Porch pulled down. Windows and doorways given their present positions and appearance. Brick vaulting in nave replaced by plastered, arched timber vaulting. Transept provided with brick barrel vaulting. New furnishings.

VIII. Interior restoration in 1899 according to plans made by Architect Bror Almquist. Chancel decorated with murals, retable altered. Cement flooring in chancel.

IX. Thorough exterior and interior restoration in 1937 under the leadership of Architect E. Milles, during which the church acquired its present appearance.

Släktsambandet mellan vissa i Vallentuna kyrkas beskrivning omtalade personer

MÅNS PERSSON SILFVERSPARRE, † före 1573

till Hakunge (Össebygarn), Billsta (Frösunda) och Molnby (Vallentuna)
G. m. Elsa Nilsson Bølja

Per Månsson, † före 1613

Axel Månsson, † 1593
Se s. 28, not 3

Ture Månsson, † 1634
Byggde säteriet på Molnby
G. m. Anna Andersdotter (Rosenstråle),
† före 1633

Axel Turesson, † 1643
Ihjälslog sin svågers kusin Mauritz
Stake och rymde därför utrikes

Elsa Magdalena
G. m. ryttmästaren Gustaf Stake,
† före 1679. Ägde Molnby

Fig. 145. Fresta kyrka från NV. Foto 1948.
NW-Ansicht der Kirche von Fresta. Fresta church from NW.

FRESTA KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VALLENTUNA HÄRAD,
STOCKHOLMS STIFT, ROSLAGS VÄSTRA KONTRAKT

Beskrivningen avslutad i maj 1953

TRYCKTA KÄLLOR: KLINGSPO I: 4, s. 19. — THAM, s. 163. — E. HÅLLSTRÖM, Fresta kyrka, Bollstanäs 1946. — A. BERGLUND, Vår kyrka. Anteckningar om Fresta kyrka, restaurerad 1934. I Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1935, s. 185 ff.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: KB: PER. MON. III, s. 190; ASCHANEUS, Rune-Kladd 1632, F. b. 19 (beskr. av målningar, s. 96 ff.; s. 111 koncept om målning och skrift 1634); ASCHANEUS, Invest. antiq. F. b. 12 (böcker). — RA: ASCHANEUS, VAPENBOK, genealogica 63, fol. 3—11 (glasmål-

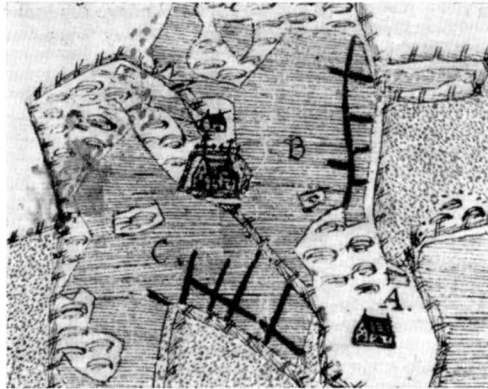

Fig. 146. Fresta kyrka med omgivningar under 1630-talet. L.Sr.

Die Kirche von Fresta mit Umgebung in den 30er Jahren des 17. Jhts. Karte.	Map showing church and immediate surroundings. The 1630's.
---	--

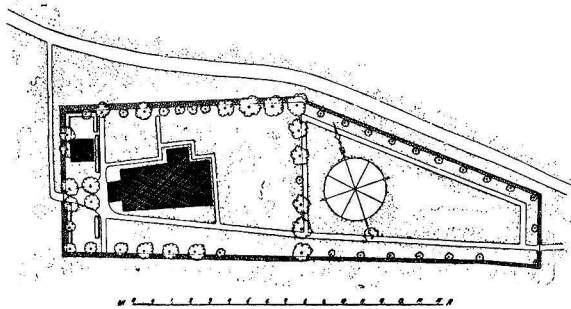

Fig. 147. Situationsplan, 1:2000. Uppm. 1921.
Lageplan. Plan of site.

ning). — ATA: IHRFORS II, s. 510 ff. (med 2 akvareller); Inv. 1829; handl. rörande kyrkans och inv. restaurering. — BST: Uppmättningsritn. av G. DJURBERG 1909; restaureringsförslag, förslag till utvidgning av kyrkogården, ritn. till inredning m. m. av E. FANT 1933—1943. — LST: A X, s. 121 (karta från 1630-talet av lantmätaren THOMAS CHRISTIERNSSON över kyrkans närmaste omgivningar). — UB: NORDINSKA SAML. vol. 39, s. 4: Upbörd 1531¹.

En mängd uppgifter om socknens historia finns i GÖRAN STRÖMBECK, Mårten Aschaneus. Prästman, skald och fornforskare. Manuskript i fil. mag. G. Strömbecks ägo, Stockholm.

¹ Från Fresta lämnades:

Midlung klocka ovegin

Silff 111 löde mark

111 kopar stakar

11 tjer = kiczla om VI lispd

Jöns Matzson togh ett Jernatt skrin utha her Peder Hårds vitu (jfr O. KÄLLSTRÖM, a. a., s. 173).

KYRKANS ARKIVALIER (i ULA): RÄK. 1704—1791 med några års luckor (L I: 1a, b), beröra endast smärre arbeten; INV. 1704 (?), 1724 och 1770 med delvis intressanta uppgifter om nu försvunna inventarier.

Kyrkan ligger i en bygd med rika lämningar från forntiden. Fresta nämnes 1291 (SD nr 1031) och synes 1314 ha varit annex till Hammarby (SD nr 1946). 1323 får Fresta och Hammarby en donation, varjämte en dominus Gerdarus från Hammarby omnämnes som testamentsexekutor.¹ Socknen har förr varit större än nu. Byarna V om Vallentunasjön — Skålhamra, Torslunda och Fällbro — som numera alla höra till Täby socken, ha tidigare var för sig varit delade mellan Fresta och Täby. Under 1400-talet blev Fresta moderförsamling till Hammarby; från 1400-talets mitt ha prästerna bevisligen bott i Fresta och haft Borby till prästgård.²

Från 1620 verkade som präst i Fresta och Hammarby den kände fornforskaren och samlaren MARTIN ASCHANEUS (omkr. 1575—1641, se s. 186). Han utnämndes 1630 till antikvarie och medhjälpare åt den förste riksantikvariern, Johannes Bureus. Han har gjort omfattande syneresor och samlat för forskningen synnerligen värdefulla anteckningar om kyrkor och fornminnen,³ ofta citerade i SvK. Därjämte var han en god didaktisk författare.

Fresta utgör jämte Hammarby ett konsistoriellt pastorat.

I ASCHANEUS' VAPENBOK står följande om kyrkans patroner: »Dässa äro Fredstads Kyrkios helgon, på huilkas dagar dhänna församlingen hafver hållit, och ännu hålla kyrkiomässor N[ämligen] S. Johannis, Petri och Pauli samt Mariae, & S. ✠ (= helga kors). Dhe äro Eccl(esi)ae dedicationis än idagh i minne».

Följande i denna beskrivning nämnda gods, gårdar och byar ligga inom socknen: *Alby, Borgby (Borby), Gudby, Odenslunda, Sanda, Skällnora (Sköldnora), Skålhamra.*

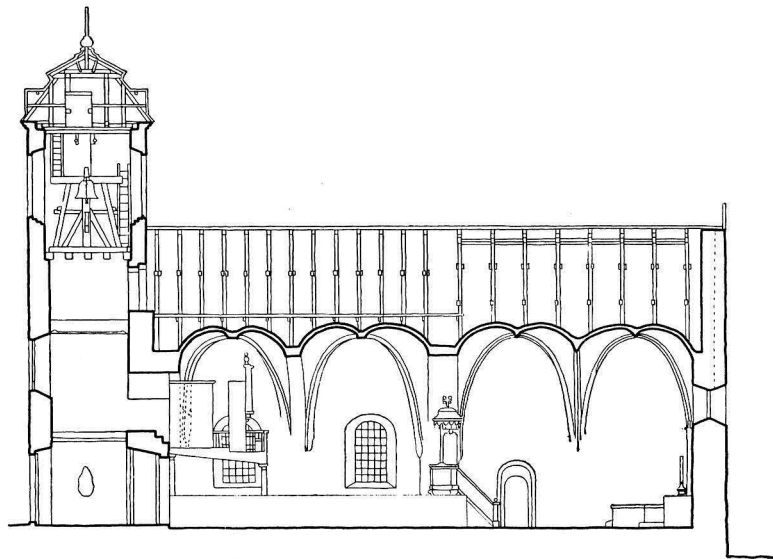
KYRKOGRÅDEN

- KYRKOGRÅD** Kyrkogården består av en äldre och en nyare del. Kyrkan ligger ungefär mitt på den gamla delen, som är planterad med lönnar, lindar och oxel (fig. 147). Planteringen härstammar delvis från 1802 (RÄK.). Inhägnad av en kallmur av gråsten utan täckning. »Ringmuren» omnämnes under 1620-talet, då den på S sidan blev underminerad genom plöjning samt reparerad (STRÖMBECK, s. 62). 1712 (RÄK.) omnämnes täckning med huvar. 1761 betalas lön för arbeten på bogårdsmuren. — Kyrkogården utvidgades åt Ö 1911 och åt S 1953.
- INGÅNGAR** Ingångar till kyrkogården finnas i V och Ö. Den förra har fyrkantiga, vitputsade tegelstolpar med svarta plåttäckningar. 1780-talet? Grindarna av smidesjärn. Ö grindarna av samma slag, flyttade från en äldre ingång.
- STIGLUCKOR** Stigluckor ha funnits, en av dem antagligen på den nuvarande huvudingångens plats, den andra i SÖ hörnet av den äldre kyrkogården. Den sistnämnda lagades i samband med ovannämnda reparationen av den S bogårdsmuren på 1620-talet. 1704 be-

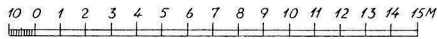
¹ SD nr 2377; jfr HERDAMINNE I, s. 394, där namnet är felstavat som Gerdanus.

² STRÖMBECK, a. a., s. 81.

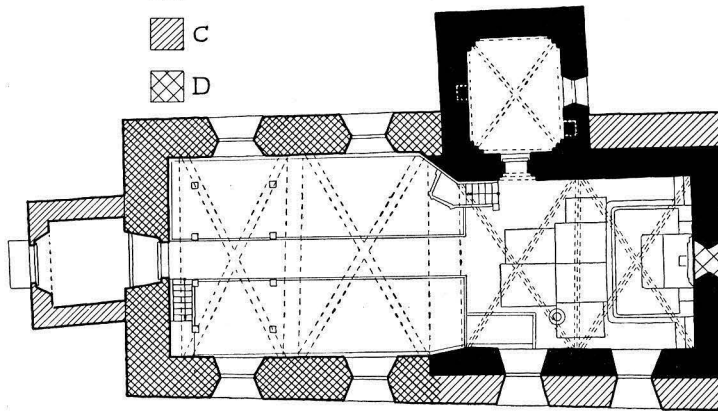
³ Jfr E. NYGREN, Antikvariernas insats i diplomatiarbetet, VHAA:s Årsbok 1950, s. 94 f.

SKÄRNING A-A

- A
- ▨ B
- ▧ C
- ▩ D

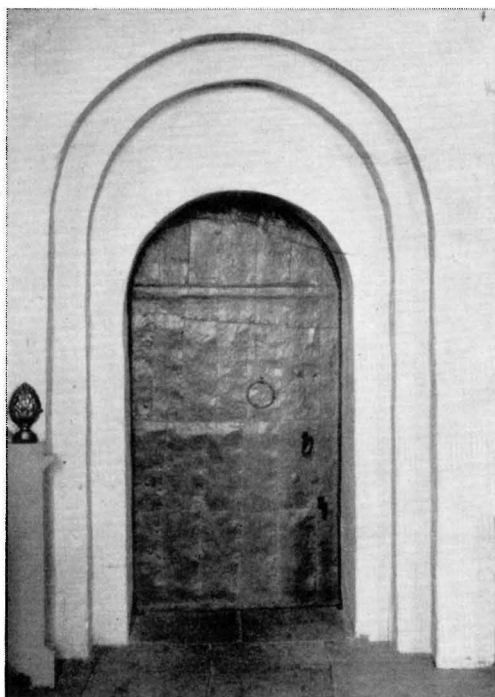

PLAN

Fig. 148. Plan och längdsektion mot N, 1: 300. Uppm. 1921, kompl. 1948.

Grundriss und Längsschnitt gegen N.   Plan and longitudinal section towards N.

KLOCKSTAPEL
KYRKOHÄR-
BERGE
KLOCKAR-
STUGA

BOD

Fig. 149. Sakristians ingång. Foto 1948.
Eingang der Sakristei. Vestry doorway.

midtak av tegel. Bottenvåningen har flackt tunnvalv av tegel. Uppfördes 1780—81 av gråsten och gammalt tegel »efter en nedtagen kyrkoport» (ST. PROT.). Ovanvåningen inrättades som sockenmagasin.

talas Anders Pedersson i Gudby för murning vid »stegluckporten»; reparation och spåntäckning omtalas flera gånger under 1700-talet. Stigluckorna togos bort antagligen omkr. 1780 (se nedan).

En klockstapel har funnits på berget NV om kyrkan tillhörande den fastighet, som nu bär namnet Klockbacken, där även det s. k. Kyrkohärbärgets legat. Den gamla klockarstugan ligger ännu kvar S om vägen. Klockstapeln omnämnes tidigast 1626, ombyggdes 1724—1727 (RÄK.) av byggmästarna Matz Persson och Samuel Hasselbergh. Brädfodrades 1749. Klockstapeln omtalas 1770 och 1771 som så bofällig, att det var livsfarligt att ringa med klockorna. Svårigheten att skaffa byggnadstimmer var en av orsakerna till att man slutligen byggde ett murat klocktorn (1776). Klockstapelns utseende är obekant.

Kyrkans bod (fig. 145) är belägen NV om kyrkan. Källarliknande, delvis ingrävd i backen. Vitputsad, täckt med ett pyramidtak

KYRKOBYGGNADEN

KYRKANS
HUVUDDelar

Kyrkan består av ett korparti som i N och S har dubbla murar, den ena utanför den andra, av vilka de inre jämte Ö gavelmuren härstamma från 1200-talets förra hälft (fig. 148). Den inre muren hänger samman med det branta gavelröste av gråsten som bildar huvuddelen av den Ö gaveln (fig. 150). Sakristian är samtida med dessa äldre murar. Det i interiören något bredare långhuset är uppfört under 1300-talets förra hälft, under vilken tid även korets och sakristians valv tillkommo. Det nu rivna vapenhuset i S byggdes sannolikt under 1460-talet, då långhuset välvdes. Tornet jämte kormurarnas yttre skikt i S och N från 1776.

Långhuset, korets äldre (inre) delar och sakristian äro uppförda av gråsten, tornet, påbyggnader av murarna, dörr- och fönsteromfattningar samt valv äro av tegel. Sockel saknas, men grundstenarna äro synliga under långhusets S mur. Gränsen mellan långhuset och koret markeras på S yttersidan genom en fog i murverkets lägre del. I kyrkans ytterväggar ha varit inmurade 13 st. runstenar eller runstensfragment (se s. 174). Ur denna synpunkt intager Fresta en särställning bland Upplands kyrkor, ty ingen annan kyrka i detta landskap har haft så många runstenar i murarna.¹

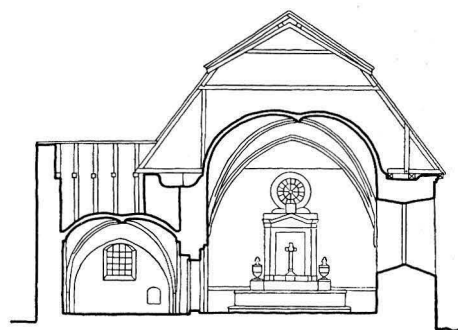
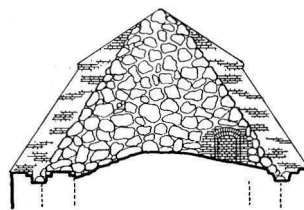
Sedan 1776 äro yttermurarna spritputsade med slät puts kring fönster- och dörröppningar och på taklisten. Tornet slätputsat med något utskjutande spritputsad sockel. Under den nuvarande vita putsen finnas spår av skär 1700-talsputs.

Fönstren höllo sitt nuvarande utseende under en restaurering 1776, då även de två N fönstren tillkommo (fig. 148). Indelade i smårutor med träspröjsar; inre järngaller med lika stora rutor. Solbänkar av svart järnplåt. Av S fönstren sitta de tre östligaste på sina ursprungliga platser, på platsen för det fjärde fönstret låg före 1776 vapenhuset. Fönstren voro urspr. små och rundbågiga(?).² Ö gavelns hjulfönster (fig. 152) med ekrar och två varv rutor erhöill denna form 1776. Förr fanns där ett större fönster med glasmålning som ingående beskrives av ASCHANEUS (se nedan, s. 160 och fig. 157). Detta fönster förändrades 1740 (RÄK.).

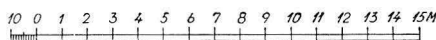
¹ De flesta av dessa runstenar ha varit inmurade i Ö, S och V yttermurarna; endast en runsten har haft sin plats på N väggen. N sidan var såsom bekant enl. medeltidens uppfattning onskans sida; landskyrkor hade i regel inga fönsteröppningar åt N och kyrkogårdens N del användes ej som begravningsplats. Dessa förhållanden torde på sitt sätt bekräfta förmodandet, att runstenar icke användes vid kyrkor endast som byggnadsmaterial, utan att man däri kan se »ett tecken på en viss uppskattning av förfädernas minnesvårdar» (se SVEN B. F. JANSSON, Några okända uppländska runinskrifter, Fornvännen 1946, s. 278).

² Ett sådant fönster från Fresta är avbildat i PER MON. III, s. 190, dock är ovisst i vilken del av kyrkan det satt.

MATERIAL

SKÄRNING B-B

FÖNSTER

Fig. 150. Tvärsektion mot Ö samt Ö gavelröset från vinden, 1: 300. Uppm. 1921, kompl. 1948. Querschnitt gegen O sowie Ostgiebelwand vom Dachboden aus gesehen. Transverse section towards E and E gable from within.

- INGÅNGAR** Ingången genom tornet anordnades i samband med tornbygget 1776. Dörröppningen mellan torn och långhus är stickbågig och försedd med svängdörrar förmodligen samtidiga med tornet. Kyrkans urspr. ingång låg säkerligen, som vanligt, i S murens västligaste del. Denna igenmurades 1776, inga spår äro nu synliga i murverket.
- INTERIÖR** Golv i långhus och kor av hyvlad och huggen kalksten utom där det ligger gravstenar. I hänkkvarteren brädgolv, något högre än gången. Inom altarringen, i sakristian och i tornkammaren tegelgolv. Före 1899 fanns tegelgolv i hela kyrkan. Kalkstensbeläggningen från 1934.
- VALV** Koret är täckt med två kryssvalv av tegel med treklöverformade ribbor och gördelbåge (fig. 152). Ribborna utspringa oförmedlat från väggen. Kapporna äro slagna på stick, halvstenstjocka samt något bomberade. Koret och långhuset skiljas av en triumfbåge i samma höjd som gördelbågarna, på bägge sidor med sneda kanter som bildar övergång mellan det smalare koret och det bredare långhuset. Långhuset har kryssvalv av tegel med helstensribbor, vilka liksom ribborna i koret växa oförmedlat fram från väggen (fig. 153). Endast V valvet vilar vid tornet på en tämligen bred sköldbåge. Kappornas konstruktion likna korvalvens och valvhöjden är densamma som i koret.
- Uppgång till vinden sker nu genom tornet. Den ursprungliga uppgången har funnits i Ö gavelröstet, där en igenmurad dörröppning är synlig på insidan (fig. 150). Tegelmått: $28 \times 14 \times 8$. Gångjärnstappar och en ögla för regel sitta ännu kvar. På samma gavels insida ser man röstets ursprungliga form före restaureringen 1776. V gavelväggen har i mitten haft en fönsterglugg, som förändrats i samband med tornbygget, varjämte gavelröstets övre del murades på nytt av tegel i renässansförband. Inga spår av äldre takkonstruktion synas på gavelröstens insida. På korets N (inre) vägg sitta de gamla remstyckena kvar, takkonstruktionen i övrigt härstammar från 1776. Alla tak utom tornets äro sedan 1910 klädda med tegel ovanpå spånklädnaden. Uppgifter om spåntak har man sedan 1700-talet (RÄK.).
- TAK-KONSTRUKTION**
- SAKRISTIA** Från vinden kan iakttagas, att sakristians murar äro byggda i förband med koret men ej med långhuset. Sakristian torde således ha tillkommit samtidigt med koret. Rundbågig ingång (fig. 149), mot kyrkan tvåsprångig, antagligen senare förändrad. Dörren är av tjocka furubräder, åt kyrkan till klädd med grov järnplåt. Medeltida järnring. I Ö ett stickbåigt fönster, sannolikt vidgat under 1700-talet. Golvet ligger 17 cm lägre än korets golvnivå. I V väggen en väggnisch med modern dörr, i Ö väggen nära golvet en stickbågig nisch med tegelgolv. Kryssvalvet av tegel vilar på sköldbågar, i N och S spetsbågiga, i Ö och V nästan rundbågiga. Ribborna av tegel med V-formad profil, växa ut från golvet. Något kupiga kappor, i hjässan en rund slutsten med fördjupad mitt. Takkonstruktionen förnyad under 1700-talet.
- VAPENHUS** Vapenhus har funnits på långhusets S sida. Ur ASCHANEI beskrivning av väggmålningar (se nedan s. 158) framgår, att S ingången har legat på den plats där långhusets västligaste fönster nu finns. Samme förf. anger platsen för en runsten (U 259 efter Sv. RUNINSKR.) på långhusets V gavelsida sålunda: »i vapnehushörnet, på Grundwhalen. . .

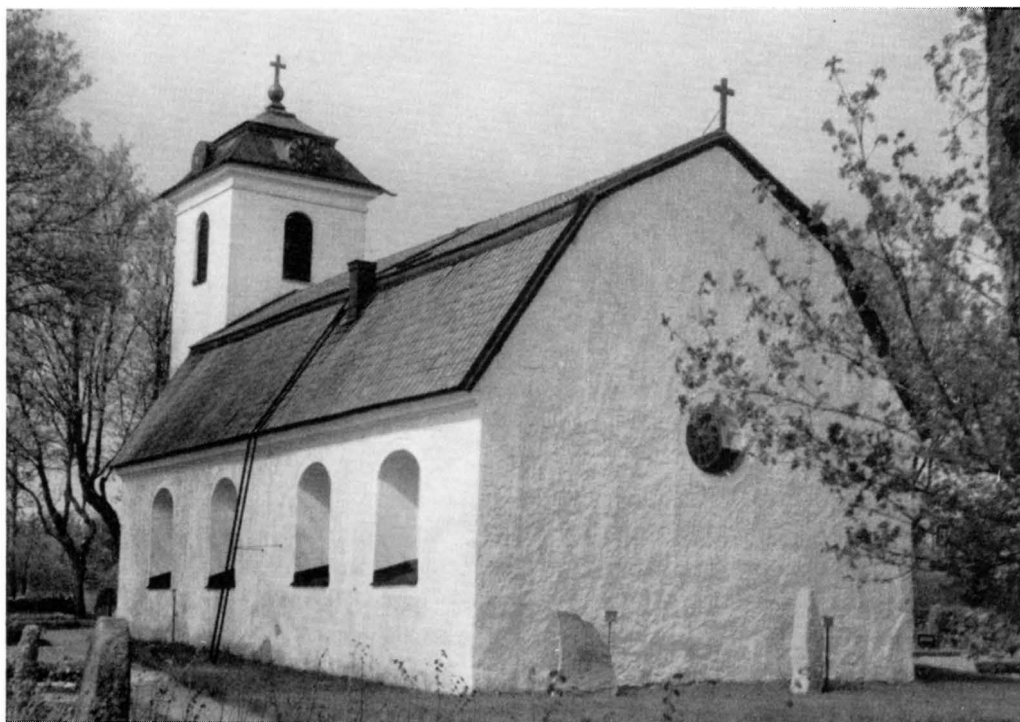

Fig. 151. Kyrkan från SÖ. Foto 1948.
Die Kirche von SO. Church from SE.

där Kyrkiohörnet begynnes.» Detta torde innebära, att vapenhusets V sida låg i linje med långhusets V gavelsida (se annexkyrkan i Hammarby s. 191 och fig. 183).¹ Vapenhuset revs 1776 i samband med kyrkans renovering.

Av kyrkans äldsta bevarade inventarier (processionskrucifix, dopfunt) torde man kunna sluta, att det fanns en kyrka i Fresta senast under 1200-talets förra hälft. Från denna tid kunna korets äldre murverk jämte sakristian härstamma. Av den ringa murtjockleken (130 cm) att döma var koret ej från början tänkt med stenvalv. När valvet slogs, utrevos i de inre skalmurarna upplag för valvanfangen, vilket förklarar frånvaron av sköldbågar och väggpilastrar. På liknande sätt försågs koret i Össebygarns kyrka med tegelvalv under 1300-talets förra hälft (se s. 11). Valvribborna i Fresta kor likna korvalvens ribbor i Össebygarn och Ärentuna. Främsta förebilden för dylika valv torde ha varit valven i Riddarholmskyrkan. Med stöd av nämnda byggnader får man 1300-talets förra hälft som datering för korvalven i Fresta. Från samma tid torde sakristivalvet härstamma.

DATERING

¹ Jfr SVERIGES RUNINSKRIFTER VI, s. 429 och 535.

Fig. 152. Interiör mot Ö. Foto 1948.
Innere gegen O. Interior towards E.

Under viss tid anslöt sig måhända ett långhus av trä till koret. Det torde dock ej dröjt länge, innan det nuvarande långhuset av sten byggdes. Detta torde ha uppförts senast under 1200-talets sista fjärdedel, då kyrkor med lägre och smalare kor ännu förekomma, innan salkyrkotypen helt började dominera i Uppland. Även långhuset måste från början ha haft trätak, ty valven med helstensribbor bära tydlig 1400-talskaraktär. Deras tillkomsttid torde ligga något före väggmålningarnas (se nedan, s. 157), således 1400-talets mitt. Märkligt nog byggdes även långhusets valv utan sköldbågar och väggpilastrar. Men långhusmurarna äro betydligt tjockare än korets, vilket ev. innebär, att man redan vid murarnas uppförande har räknat med valv och möjligen även försett väggarna med ursparningar för valvanfang. Samtidigt som man byggde långhusets valv, har man utvidgat triumfbågen för att ge interiören salbyggnadens karaktär. I exteriören bibehöll dock kyrkan sitt ursprungliga utseende med ett något smalare och lägre korparti. Sannolikt tillkom även det nu försvunna vapenhuset i S samtidigt med långhusets valv eller ev. något senare.

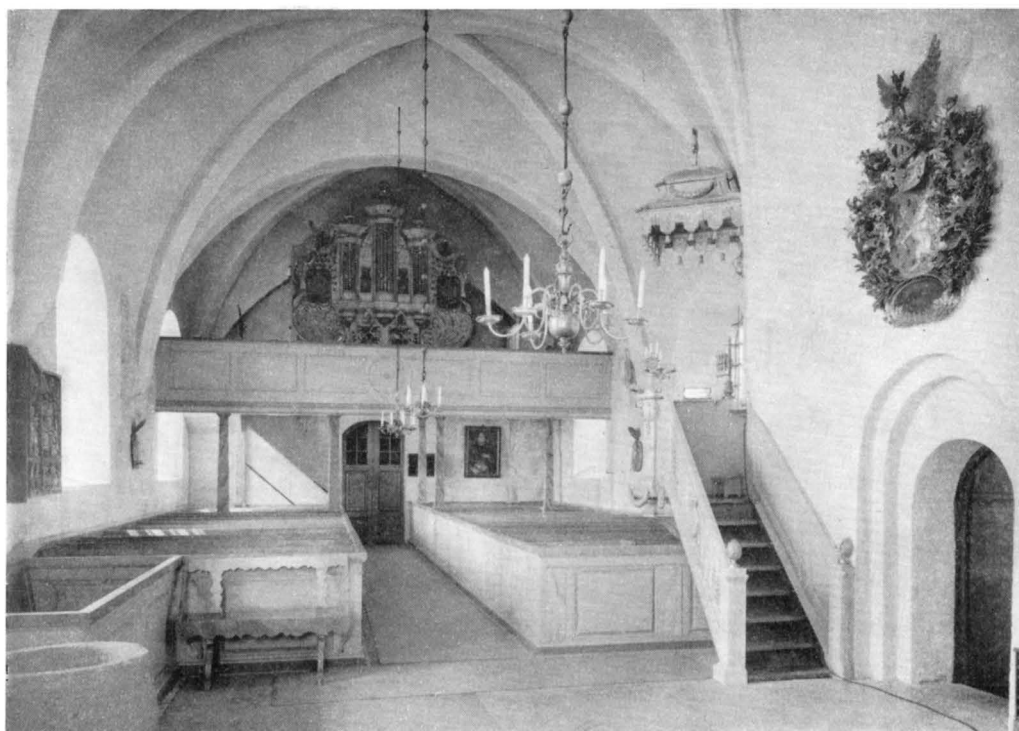

Fig. 153. Interiör mot V. Foto 1948.
Inneses gegen W. Interior towards W.

Om kyrkorestaureringen 1776 lämnar en inskriptionstavla av röd kalksten ovanför OMBYGGNAD
1776 torningången följande uppgifter. ÅR 1776 BLEF DENNA DÅ FÖRFALLNE KYRKA FÖRNYAD OCH TORNET ÅNYO UPBYGDT AF CARL DE GEER, FRIHERRE TILL LEUFSTA SAMT DESS HUSFRU. FRIHERRINNAN CATHARINA CHARLOTTA RIBBING, GENOM DESS CAMERERARE HERR PETTER WÄSTRÖMS TRÄGNA TILLSYN.¹ Tornet (fig. 145) är byggt av tegel, porten har en enkel omfattning av breda murpilastrar m. m. Huvnen täckt med svartmålad järnplåt; i huvnen åt varje sida en urtavla av svart trä med vita siffror.² Urverket tillkom omkr. 1840. Samtidigt med tornbygget företogs de ovan omtalade förändringarna

¹ CHARLES DE GEER, friherre av Leufsta, f. 1720, hovmarskalk 1760, friherre 1773, † 1778. — G. 1743 m. friherrinnan CATHARINA CHARLOTTA RIBBING av Zernava, f. 1720, † 1787. Ägde Stora Väsby i Hammarby sn (jfr släkttavla s. 220). — Inskriptionstavlan höggs av stenhuggaren J. P. Blom (RÄK.).

² Svecias bild av Sköldnora (I. 139) visar vid horisonten Fresta kyrka med en spetsig gotisk tornspira. Detta måste bero på ett fel av tecknaren, eftersom kyrkan före 1776 icke hade något torn. Den avbildade kyrkan måste vara grannkyrkan Sollentuna.

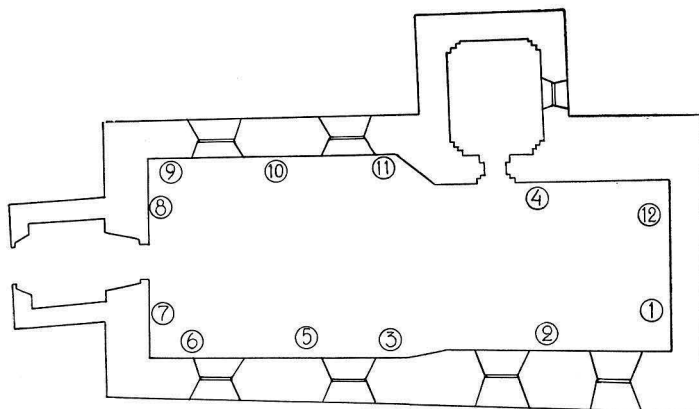

Fig. 154. Plan över väggmålningarna, 1:300.
Plan der Wandmalereien. Scheme showing distribution of murals.

med syfte att skapa en enhetlig exteriör i tidens smak. Genom påmurande av skalväggar vid korets N och S murar fick kyrkan utvändigt samma bredd (fig. 148). Gavelröstet i Ö påmurades (fig. 150), de spetsiga gotiska taken förändrades till ett gemensamt brutet tak. Fönstren vidgades, vapenhuset togs bort. Vem som gjort restaureringsritningarna vet man ej. Kyrkans yttre efter 1776 påminner mycket om Eds kyrka (Uppland), vilken restaurerades på 1760-talet och där tornhuven byggdes av en viss Bergman på Bisslinge.¹ Huvprofilerna i Fresta och Ed påminna om klocktornet över huvudbyggnadens mittparti i Gimo, byggt av Jean Erik Rehn.² Kanske har någon av Rehns medhjälpare varit verksam i Fresta, resp. Ed, eftersom även inventarierna i bägge fallen visa relationer med Rehn. Rehns kontakt med den store jorddroten i dessa trakter, Charles De Geer, är känd genom Leufsta och Stora Väsby. Rehn arbetade på St. Väsby just vid denna tid.

RESTAURE-
RINGAR

År 1881 genomgick kyrkan en inre allmän renovering, 1899 ersattes tegelgolvet i kyrkan med golv av cement. — 1910 lades tegeltak ovanpå spånklädnaden, murytorna reparerades och omputsades delvis, väggar och valv kalkfärgades; öppna bänkar in-sattes. — 1934 restaurerades kyrkan under ledning av arkitekten Erik Fant, med John Österlund som konservator. Kalkmålningarna framtogs, väggarna omkalkades, golv av kalkstensplattor inlades. Sluten bänkinredning. Inredningen samt de viktigaste inventarierna konserverades. Vid samma tillfälle inleddes elektrisk uppvärmning som ersättning för de dittills varande järnkaminerna.

UPPVÄRM-
NING

¹ IHRFORS II, s. 2244.

² G. SELLING, Svenska herrgårdshem under 1700-talet, Sthlm 1937, s. 224 ff, fig. 193 f.

Fig. 155. Aposteln Petrus. Kalkmålning på korets Ö vägg, omkr. 1460 (1). Fig. 1948. S. 158.

Der Apostel Petrus, Kalkmalerei   The apostle Peter, Mural on E
auf der Ostwand des Chores um   wall of chancel. Circa 1460. (1).
1460 (1).

MEDELTIDA KALKMÅLNINGAR

På väggarna finnas kalkmålningar (fig. 154—156) i form av apostlafigurer, stående på relativt stora markplattor. Under varje figur ett invigningskors, över dess huvud två bågformigt svängda inskriftsband. Figurerna omgivas av schablonerade stjärnor, språkbanden innehålla var sitt stycke ur den apostoliska trosbekännelsen på latin. — Målningarna äro utförda omkr. 1460 av en mästare, som står nära den s. k. Strängnäs-

skolan.¹ Av målningar i Uppland, tillhörande samma riktning, stå de äldre dekorationerna i Håbo-Tibble (senast 1465) närmast Fresta. Beröringspunkter finnas även med målningar i Rasbo (1456) och med de äldre målningarna i Knutby.² I Fresta har man ej det för Strängnäs-skolan typiska rika ornamentförrådet, utan endast figurer med en viss stelhet i hållning och förkärlek för parallellism i veckbehandlingen.

Målningarna överkalkades 1776, blottades delvis i samband med kyrkorestaureringen 1881,³ framtogos och konserverades 1934 av John Österlund. Färgskala: grönt, grönbliått, rött, rödbrunt, svart.

FÖRTECK-
NING ÖVER
MÅLNING-
ARNA

Alla figurer finnas icke längre kvar. Deras identifiering och kompletteringen av språkbandens text underlättas dock med hjälp av en förteckning av ASCHANEUS från 1630-talet. Placeringen är följande (siffrorna hänvisa till schemat fig. 154):

1. Petrus med nyckeln. På språkbandet har man begynnelsen av trosbekännelsen: Credo in [deum patrem omnipotentem, creatorem celi et terre] (= Jag tror på Gud Fader allsmäktig, himmelens och jordens skapare). Texten delvis otydlig.

2. Andreas med sitt kors. På språkbandet början av andra artikeln: et in *ihesum christum* filium eius unicum dominum [nostrum] (= och på Jesus Kristus, hans enfödde Son, vår Herre).

3. (försvunnen) Jakob den äldre med en stav. Figuren förstörd i samband med fönstrets upphuggning. Spår av texten torde åsyfta trosbekännelsen: qui conceptus est de spiritu sancta, natus est ex maria virgine (= vilken är avlad av den helige Ande, född av jungfrun Maria).

4. Som fjärde i ordningen måste räknas Johannes med kalken Ö om sakristiingången, en inkonsekvens i placeringen betingad av en önskan att ge denna apostel, en av kyrkans skyddshelgon vid sidan av Petrus och Paulus, en förnämligare placering. Sannolikt har på hans språkband stått: passus sub pontio pilato, crucifixus, mortuus et sepultus (pinad under Pontius Pilatus, korsfäst, död och begravnen).

5. Figur med en bokpåse i vänstra handen, högra armen har hållit ett nu försvunnet föremål. Antagligen Judas Thaddeus eller Simon. Hans språkband har följande text: [descensus] ad infernac, tertie die resurexus ad mortuos⁴ (= nederstigen till dödsriket, på tredje dagen uppstånden igen ifrån de döda). På översta språkbandet står: cruce aexcus. Detta är tydligen en förvanskning från senare tiden.

6. (försvunnen). Invid den nu igenmurade S portalen fanns en figur, som ASCHANEUS håller antingen för S. Olof med yxan eller för Jakob den yngre »med en stav». Troligast Jakob den yngre med valkarstav. Hans språkband återgav orden: ascendit ad celos,

¹ H. CORNELL och S. WALLIN, Uppsvenska målarskolor på 1400-talet, Sthlm 1933, s. 31 ff. — B. SÖDERBERG, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, Lund 1942, s. 250 ff.

² SvK Uppland III, s. 288 f. Jfr även målningarna i triumfbågen i Orkesta (SvK Uppland IV, s. 312 f).

³ Se O. SÖRLINGS skiss från 1881 i ATA (Tomas-figur och midjeparti, v. armen och ben av en sittande naken figur).

⁴ Obs. felaktiga latin, borde vara (med medeltida stavning): Descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis.

Fig. 156. Aposteln Tomas. Kalkmålning på långhusets N vägg, omkr. 1460. (10). S. 160.

Der Apostel Thomas.	The apostle Thomas.
Kalkmalerei auf der Nordwand des Langhauses, um 1460 (10).	Mural on N wall of nave. Circa 1460. (10).

sedet ad dexteram dei, patris omnipotentis (= uppstigen till himmelen, sittande på allsmäktig Gud Faders högra sida).

7. (rester). Filippus med ett kors och i språkbandet textorden: inde venturus est iudicare vivos et mortuos (= därifrån igenkommande till att döma levande och döda).

8. (rester.) Bartholomeus med kniven. På hans språkband har stått början av tredje artikeln: Credo in spiritum sanctum (= Jag tror på den helige Ande). — Av de båda figurerna på västväggen återstå nu endast rester: grön markplatta och enstaka stjärnor samt Filippus' kors.

9. (försvunnen). Närmast Bartholomeus — »på den norra vrån» — var enligt ASCHANEUS en gestalt genomborrad av ett obestämbart vapen. ASCHANEUS gissar, med rätta, på Matteus (med hillebard eller spjut). På språkbandet har stått: sanctam ecclesiam catholicam (= en helig, allmännelig kyrka).

10. Tomas, vars kropp genomborras av svärdet, såsom det ena språkbandet säger: Viscera fiat grata thome gladio resecata (= Må Tomas' av svärd sönderskurna inre [eg: inälvor] vara till behag). Texten är förvanskad under senare tid. Av Credotexten återfinnas orden: sanctorum communionem remissionem (= De heligas samfund).

11. (försvunnen). En gestalt, som ASCHANEUS ansett vara Mattias. På språkbandet fortsättning av trosbekännelsen: peccatorum, carnis resurrectionem (= Syndernas förlåtelse, de dödas uppståndelse).

12. Paulus med svärdet. ASCHANEUS kallar honom för kyrkans ljus (Ecclesiae lumen). I hans textband stå trosbekännelsens sista ord: et vitam eternam, Amen (= Och ett evigt liv, Amen).

GLASMÅLNINGAR

Korets Ö fönster i dess forna utseende (fig. 157) är avbildat och beskrivet av ASCHANEUS (VAPENBOK, fol. 4—5). Det har varit »medh glasmästares Konst målat, inbrändt. Och uti hwar Columna ett conterfey, eller figuur, som fölier.

1. In media fenestra vel speculario [= i det mellersta fönstret eller spegeln]. 1. Christus Jesus crucifixus, mädh naken Kropp etc. Törnecrona, och 5. undersåår.

2. Där näst a dextris [= på högra sidan]. 1. Maria mater Christi, uti huijt sorge drächt, mädh uplyfte händer, ad crucifixum Christum, öfwer hufwud rödt abscontz [= huvudbonad, möjligen också gloria?] 2. S. Paulus Christi, mädh bardt swärd, och fästet uti vänstra handen, udden på vänstra Axlan upåt, och högre handen på fästet, och dän w. handen i hwijta sorge Klädher, öfwer hufwudet blådt bognät, fästet gult, gult nederst på Kiortelen. 3. S. Petrus Apostulus Christi mz gullfärgat nyckell, i vänster handen, håller i grepet, lutar nyckelen på bröstet och W axlan, och mädh högra handen håller på dän W., på nyckel grepet, mädh hwijt sorgemantell upå, och blådt öfwerskydd bonät¹¹, rödt nederst på Kiortelen.

Nb. Desse alle 3 see på Chsm ✠ fixum.

3. A Sinistris (= på vänstra sidan). 1. Dän andra Maria, mädh uplyfta händer ihoop til ✠ fixum Christum och huijt sorgedrägd och drächt och öfwerkiortelen rödh och öfuer hufwudet rödt Abscontz. 2. S. Johan E: mädh Evangelij boken i högre handen, huijt sorgmantel, uti W. handen ned för wenstra sijdhan mz manipulo vel fasciculo, en Kärwa eller Knippa, förbunz lādha och öfwer hufwudet blådt abscontz. eller bonät. 3. Rex coronatus, aurea corona, och trefacht blå hufwud bonädt, öfwer cronan, uti högre handen guldäplet. Uplanz vapnen. Uti vänstra handen guld sceptret eller spiran, hållandes både Regalia up rätt, mädh Carmen sijdhen rödfärgat under-Kiortel, och blå

Fig. 157. Glasmålning i korets Ö-fönster, trol. från 1520-talet. Efter ASCHANEUS (Vapenbok), 1630-talet, i RA.

Glasmalerei vom Ostfenster des Chores, vermutlich aus den 20er Jahren des 16. Jhts. Nach einer Zeichnung um 1630.

Stained glass in E window of chancel (probably about 1520), sketched about 1630.

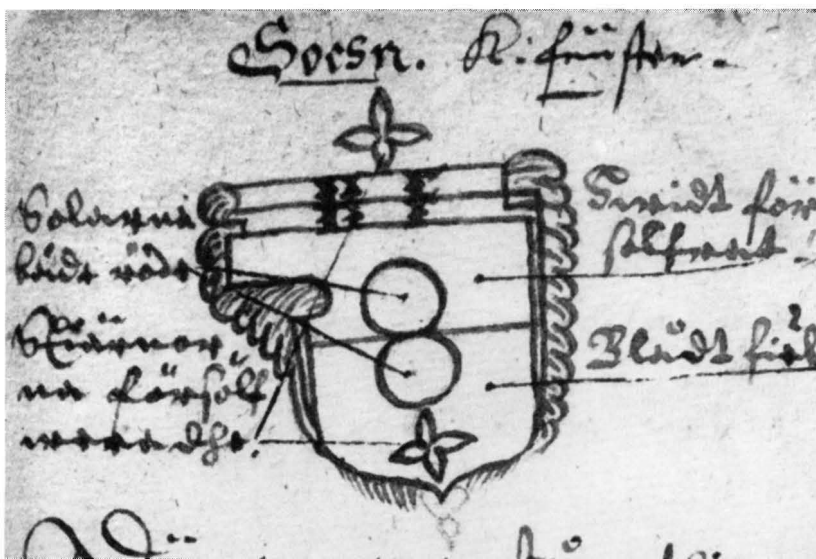

Fig. 158. Vapen efter Aschaneus (VAPENBOK). S. 163.
Wappen nach einer Zeichnung um 1630. Coat-of-arms, sketched about 1630.

utan upå, mädh hwidt fält täken öfwer högra axlan och under wänstra armen, huijta strupor, stussat skägg.

Nb. Desse alle see och upå Crucifixum Christum. Nota. Dässe 7 figurer i huar sitt ståtliga ruhm äre skiöna, af en Konstrijk Encauste och vitriario giorda, sampt mädh Capellwärc omkring huardera.»

Teckningens summariska utförande tillåter ej en närmare stilanalys. Dekorationerna ovanför figurfälten kunde tolkas antingen som sengotiskt bladverk eller renässansbandverk med akantus. Kolonnetterna mellan figurerna synas ha formen av renässansbalustrar. Figurfälten med krucifixgruppen i mitten och apostlarna Petrus, Paulus och Johannes samt S. Erik som sidofigurer verka senmedeltida, möjligen omkr. 1520. Vissa partier av målningen har man kanske förändrat senare.¹ Fönstret i övrigt har de typiska runda skivorna, som förekomma ofta under senaste medeltid och tidig renässans. Ett vapen ovanför krucifixet kan möjligen syfta på donatorn. Vapnet ifråga, spets nedifrån i vilken en heraldisk ros, har ej kunnat identifieras. Ett runt fält under bildserien med Antoniuskors i mitten, omgivet av lagerkrans (?), har möjligen endast haft dekorativ betydelse.

Utom i korets östfönster har enl. ASCHANEUS glasmålningar funnits »uthi Fredstad

¹ När ASCHANEUS 1591 första gången besöker Fresta, får han inga direkta uppgifter om fönstret. Enl. hans fantasikonstruktion kunde glasmålningen vara som ett minnesmärke över en »fridsförening emellan de svenske och de danske», vilken »efter hållin fejd vid Rothebroo är skedd vid Fredhstadh kyrkio», således 1497 (ASCHANEUS, Vapenbok, s. 6).

Fig. 159. Altaruppsats från 1776, senare förändrad. Foto 1953. S. 164.
Altaraufsatz von 1776, später verändert. Altar decoration, 1776, later altered.

K-fönstret, dät andra från Chorchörnet, i bookstolarna, dän nedersta taflan säges hafwa varit Fynernas wapen». Vapnet (fig. 158), som överst hade initialerna BF innehöll enl. ASCHANEUS två röda solar och en silverstjärna i tvådelat fält (blått samt vitt försilvrat) och kröntes av en silverstjärna. Har ej kunnat identifieras.¹

¹ Initialerna B. F. vid vapnet läste ASCHANEUS: Borgby Fynner och fantiserade av detta ihop »Fynernas slott i Borgby» (STRÖMBECK, s. 79 ff).

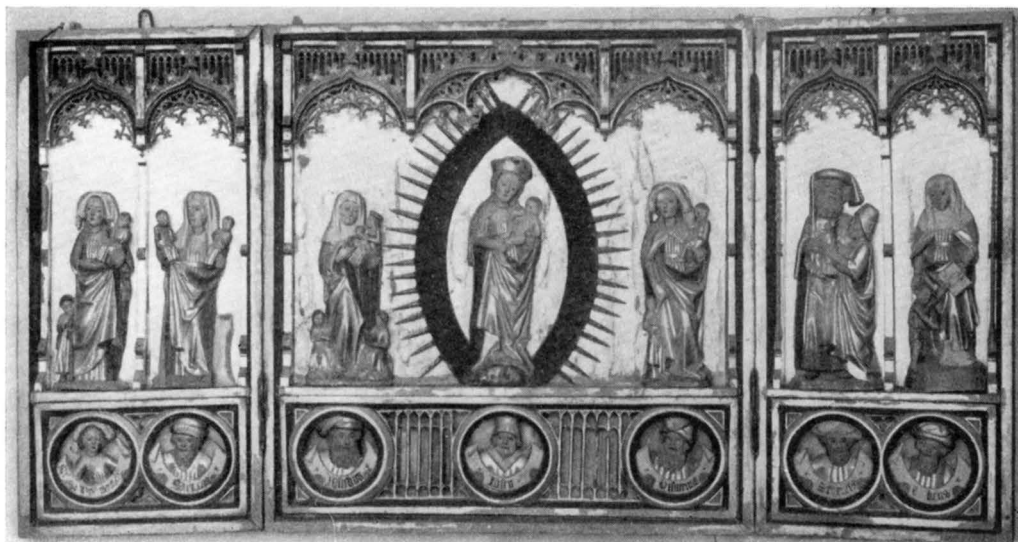

Fig. 160. Altarskåp, nordtyskt arbete från omkr. 1470. Foto 1948.
Altarschrein, norddeutsche Arbeit um 1470. Retable, North-German work. Circa 1470.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTAR-
ANORDNING

Altarbordet är enkelt panelat, blåmålat och med en guldlist. Flankeras av plintar (fig. 152) bärande urnor. På plintarnas framsidor t. v. De Geerska, t. h. Ribbingska vapnen. På bägge sidor om altaret präst- och klockarbänkarna, sammankomponerade med altaret. Altaruppsatsen består av ett på altaret stående förgyllt träkors med en törnekrona. Bakom detta en oljemålning föreställande en stad och keruber som tillbedja korset. Omkring tavlan en arkitektonisk ram i klassicistisk stil, målad i blågrått, med förgyllna ornament. Altaranordningen tillkom vid reparationen 1776, skänkt av Carl De Geer och hans hustru Catharina Charlotta Ribbing (s. 155, not 1). Den har under senare restaureringar delvis förändrats. Även tavlan har ommålats flera gånger.

MEDELTIDA
ALTARSKÅP

Förut stod på altaret ett altarskåp (fig. 160) av skulpterat och polykromerat trä, nu placerat på långhusets S vägg. Färger: guld och blått, karnationsfärg samt något rött och silver. Består av corpus och två flyglar, försedda med skulpterade figurer; målningar på flyglarnas yttersidor (fig. 161).

Huvudfiguren i corpus är Madonnan inom mandorla, stående på en halvmåne. De tre figurgrupperna på vardera sidan om henne framställa de närmaste fränderna till den heliga familjen på deras barn: längst till vänster Maria Salome med Johannes evangelisten och Jacob d. ä., därefter Maria Kleophas med Jacob d. y. och Simon Judas (?); till höger om dem Anna själv tredje med två Marias systrar. Vidare till höger ses, närmast Maria, Annas syster Esmeria med sonen Eleve och dottern Elisabet, Johannes

Fig. 161. Målningar på dörrarna till altarskåpet fig. 160. Foto 1948.

Gemälde auf den Türen des Altarschreines Abb. 160. Paintings on wings of retable in Fig. 160.

Döparens moder. Vid sidan återfinnes Eleve såsom äldre jämte sin son Ernim med den judiska kittelhatten och sonsonen Servatius med biskopsmössan.¹ Längst till höger Marias fränka Elisabet med Johannes Döparen. I medaljongerna i sockeln föreställer

¹ Identifieringen av de två sista figurgrupperna efter fil. lic. MARITA LINDGREN-FRIDELL (HÄLLSTRÖM, a. a., s. 12).

Fig. 162. Processionskrucifix från 1200-talets början. Foto 1918. S. 168.
 Prozessionskruzifix aus dem Anfang des 13. Jhts. Processional crucifix, beginning of 13th cent.

kvinnan längst till vänster sannolikt Eleves hustru Emerentia, därefter Johannes Döparens fader Zacharias, Jungfru Marias fader Joachim, Josef, Himerius, Maria Salomes make Zebedeus och Maria Kleophas' make Alphæus.

Flyglarnas utsidor framställa till vänster, överst: Gregorii mässa med inskrift på lågtyska: Grego[r]i[us] pawes gift bede[n]de i[n] de[n] knen vor dyss[en] bilde V p[ate]r n[oste]r u[nde] ave Maria clar. XIII aflat [es] iar.cleme[n]s stedeget id u[nde] gift VI iar XL bischoppe rik geuet XL dage I karnū ghelike; (= »Gregorius påve gav åt dem som knäböjande bedja fem Fader Vår och Ave Maria inför denna bild fjorton års avlat. Clemens stadfäste detta och gav sex år. Fyrtio biskopar gävo fyrtio

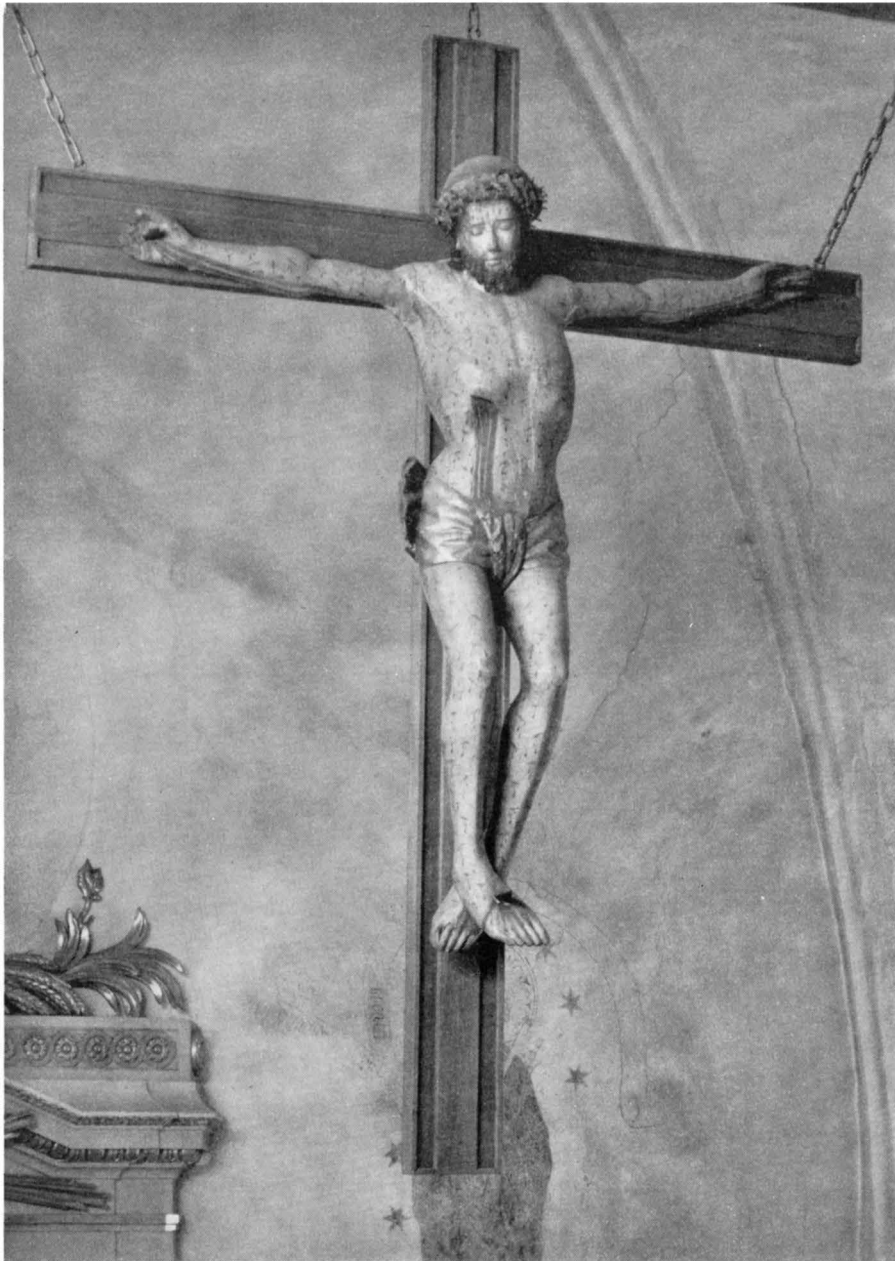

Fig. 163. Triumfkruzifix från 1400-talets slut. Korset nytt. Foto 1948. S. 168.
Triumphkruzifix aus dem Ende des 15. Jhts, Rood, end of 15th cent. The cross new.
Kreuz modern.

dagar en karens like»); därunder bredvid varandra S. Maria Magdalena, riddare med lans (Longinus?), S. Martha (med vigvattenskärl och vigvattenskvast); till höger överst: konungarnas tillbedjan; därunder S. Helena, Konstantin,¹ S. Veronika. — Starkt besläktat med altarskåpen i Hammarby, Täby² och Sorunda (Södermanland). Av en nordtysk mästare, antagligen verksam i Sverige omkr. 1470. Restaurerat av Allan Norblad 1910. H 120, B 117 cm.

MEDELTIMIDA
TRÄ-
SKULPTUR

Triumfkrucifix av björk (fig. 163). Karnation översållad med gisselsår, markerade med rött, ländkläde i blått och guld. En del av glorian senare påträffad på vinden. Jfr t. ex. krucifixet i Mjällby (Blekinge) från 1497.³ 1400-talets slut. H 152 cm. Stod intill 1715 på skranket mellan koret och långhuset, men flyttades detta år till korets N vägg (RÄK.) Korset och den nuvarande uppställningen från 1934.

Processionskrucifix av lind eller al (fig. 162). Korset saknas. Spår av kredering. Rester av röd färg på ländduken, fötterna och armarna. Törnekronan möjligen senare omskuren av en urspr. kungakrona. Även sidosåret eventuellt sekundärt. Krucifixet efterbildar en romansk typ som främst är representerad på Gotland (t. ex. Hangvar, Bro).⁴ 1200-talets början? H 82, B 76 cm. Båda krucifixen konserverade av A. Norblad 1910.

TAVLOR

Oljemålningar: 1. Ecce homo. Olja på duk, förgylld ram. 1700-talets senare del. 80×65 cm. — 2. Nattvarden. Olja på duk, mörknad förgylld ram. Blått, rött och brunt dominera. Torde återgå på ett arbete av en nederländsk romanist. Upptagen i INV. 1713. 131×160 cm.

NUMMER-
TAVLOR

Nummertavlor, 2 st. i enkla förgyllda ramar. 1800-talets mitt. De gamla nummertavlorna från 1752 (RÄK.) finnas icke kvar.

PREDIKSTOL

Predikstolen i gustaviansk stil (fig. 164), placerad på N väggen. Ursprungligen målad i pärlgrått och guld, fick den 1881 vit färg i fälten men tonades 1934 ned i en mellanfärg. Skulpterade förgyllda ornament, på trappskärmens mittfält ett alliansvapen (De Geer och Ribbing). Tillkommen under kyrkoreoveringen 1776, möjligen ritad av Jean Erik Rehn.⁵ — En äldre predikstol kallas 1713 (INV.) för »gammal

¹ Meddelat av fil. lic. RUNE NORBERG.

² SvK Uppland I, s. 103 f.

³ SvK Blekinge II, s. 169 f.

⁴ J. ROOSVAL, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, Sthlm 1925, pl. XII—XIII; CARL R. AF UGGLAS, Studier i svensk medeltidsskulptur, Tidskrift för konstvetenskap 1919, s. 72, anm. 3. — Jfr också krucifixet i Hjortsberga omkr. 1200 (SvK Blekinge I, s. 261).

⁵ Jfr predikstolar i Finska kyrkan, Stockholm, och i Eds kyrka, Uppland. Även några teckningar i Bellingasamlingen likna mycket predikstolen i Fresta, på vilket riksantikvarien Martin Olsson vänligt har riktat min uppmärksamhet. Om Rehn se också: M. OLSSON, Jean Erik Rehn, Fem stora Gustavianer, Sthlm 1945. — Predikstolen i Fresta är emellertid icke upptagen i Rehns förteckning över egenhändiga verk (G. UPMARK, Jean Eric Rehns egenhändiga förteckningar över av honom utförda arbeten, Samfundet S:t Eriks årsbok 1925, s. 147 ff). Antingen har han glömt detta arbete, eller också är predikstolen gjord av någon av hans medhjälpare med Rehns ritningar som förlaga. (Jfr vad ovan sagts s. 156 om kyrkorestaurering 1776).

Fig. 164. Predikstol från 1776—77, möjligen ritad av J. E. Rehn.
Foto 1948.

Kanzel von 1776—77, möglicherweise gezeichnet von J. E. Rehn.   Pulpit 1776—77, probably after drawings by J. E. Rehn.

och gemen». Timglas på predikstolen med ståndaren formad som en förgylld kolonett; möjligen delvis från 1730 (INV.), senare förändrat.

KORSKRANK

Korskrank har funnits. 1715 borttogs skranket och ett av de medeltida krucifixen som stod på skranket flyttades »på väggen vid sakerstyan» (RÄK.). Två år senare får en arbetare »som nederhögg skranket» betalt.

BÄNKAR

Nattvardsbänk (fig. 165) målad i grått, med svarta bokstäver, förr blåmålad. Enl. inskrift skänkt av pastor Martin Aschaneus (se s. 148) 1620 (SUMTU PASTORIS DNI MARTINI ASCHANEI ANO 1620). Ovanpå bänken: ECCLA CHRI (Ecclesia Christi = Kristi församling) CONVIVAM ME CHRISTE TVAE MENSAE EFFICE DIGNAM (= gör mig, O, Kriste, till en värdig gäst vid ditt bord). På framsidan: MAT: 22. VENITE AD NVPTIAS O(MN)IA PARATA (= kommen till bröllopet, allt är tillrett) NOVVM TESTAMENTVM IESV CHRISTI O SACRVM CONVIVIVM (= Jesu Kristi nya förbund, o, heliga måltid) EDITE BIBITE IN MEI COMMEMORATIONEM (= äten, dricken till min åminnelse). L 207, H 48 cm.

Brudbänk av grågrönmålad furu. Ben, sarg och rygg med utsågad kontur. Samtida med föregående. L 126, H 50 cm. — Bänkar, 2 st. i tornrummet. Enkla, med grårosa marmorering. 1700-talet. L 192 cm.

Bänkinredningen (fig. 153), sluten, från 1934, målad i pärlgrått med blå marmorering. Dörrarna från 1776 års inredning återinsatta. De hade en gång annonserats till försäljning men ej funnit någon köpare. — En enhetlig bänkinredning tillkom under ASCHANEI tid. 1713 (INV.) voro bänkarna öppna »på det gamla sättet», utom några få. 1716 utfördes på räntmästaren Herman Vallraves¹ bekostnad nya bänkar i kyrkan. Nyinredningen från 1776 utmönstrades 1910, då lösa öppna bänkar infördes.

ORGEL-
LÄKTARE

Läktaren (fig. 153) byggdes ursprungligen 1776, ombyggdes vid restaureringen 1934 för att kunna ge plats för en större orgel. Fasaden blev oförändrad, färgbehandlingen liknande predikstolen och altaret. Orgeln (fig. 166) med sin rika barockfasad härstammar delvis — mittpartiet med sina tre toueller — från 1660-talet. Dess mästare

¹ HERMAN VALLRAVE, f. 1647, lanträntmästare i Uppsala län 1680—1713, adlad 1720, † 1730. Har antagligen ägt någon gård i Fresta sn.

Fig. 165. Nattvardsbänk, skänkt av kyrkoherden M. Aschaneus 1620. Foto 1948.
Abendmahlsbank, geschenkt 1620. Communion bench, presented 1620.

Fig. 166. Orgelfasad. Mellersta delen från 1660-talet, flyglarna jämte dekorationen på fasadens nedre del från 1788. Foto 1948.

Orgelfassade. Mittelteil aus den 60er Jahren des 17. Jhts. Flügel und Dekoration des unteren Fassadenteils von 1788.

Organ façade. Central section dates from the 1660's, the wings and decorations at base date from 1788.

är ej känd. Till vilken kyrka den förfärdigades är även okänt, men omkring mitten av 1700-talet uppsattes den i Barnhuskyrkan i Stockholm av snickaren Erik German (HÜLPHERS). År 1788 (RÄK.) såldes den till Fresta och uppsattes där av stolmakaren och orgelbyggaren Jonas Ekengren, varvid fasaden breddades och dekorationerna i nedre delen tillkommo. Ommålad 1799 (RÄK.). Verket konserverades 1934. Bakom den gamla orgeln finnes nu ett nytt verk, byggt av J. A. Johnsson, Duvbo. Dispositionen av fil. dr B. Wester.

- DOPREDSKAP** Dopfunt av sandsten i två stycken (fig. 167). Uttömningshål. 1200-talets förra hälft. H 91, cuppens D 66 cm. Funten flyttades 1776 ut ur kyrkan och glömdes sedan bort, tills den upptäcktes som blomsterurna på Odenslunda gård och 1906 återbördades till kyrkan. — Dopskål med fat, av tenn. Oval. Locket saknas.¹ På skålens ena sida: GIFWEN AF UNGA CHRIST: HINDR: NENTWIG² PÅ ODENSLUNDA 1782. Enl. stpl av stockholmsmästaren Erik Krietz 1782.³ H 10,5, L 26, B 17 cm. Det tillhörande fatet av samma mästare, 1783. L 35, B 25 cm.
- NATTVARDS-
KÄRL** Kyrksilvret nyanskaffades 1848—49 sedan det gamla bortstulits. Kalk av silver, förgylld inuti, av G. Folcker, Stockholm 1848. H 27,5 cm. Tillhörande paten av silver med samma stämplor. D 16 cm. — Oblatask av silver, oval, med samma stämplor. D 16 cm. — Oblatask av silver, oval, med samma stämplor. H ca 8, L 12 cm. — Kanna av silver, inuti förgylld, päronformig. Av O. W. Kjellberg Stockholm 1849. H 34 cm. Sockenbudstyg från 1837, bestående av kalk (H 15 cm) med paten och oblatask i foten, enl. stämpel av G. Folcker, samt flaska av glas med silverhylsa, allt förvarat i ett läderklätt svart träfodral av samma form som kalken.
- ÄLDRE NATT-
VARDSSILVER** Om det äldre silvret har man följande uppgifter (INV. 1829): Kalk om 28 lod, med antik fot och årtalet 1601. Märkt med L M E E (= *Länsman Erik Eriksson* i Odenslunda); 1704 (INV.) såges kalken vara förgylld innantill och på knappen utanpå. Paten om 6 lod, förgylld. Oblatask om $5 \frac{3}{4}$ lod med bokstäverna A F omgivna av en krans på locket och årtalet 1659; omnämnes 1704 som förärad av Anna Frisell på Sanda. Kanna om $48 \frac{1}{8}$ lod, med adligt vapen på locket och bokstäverna MFDF enl. INV. 1704 förärad av Dorothea Flörich på Harby.⁴
- LJUSREDSKAP** Ljuskronor av mässing el. brons: 1. 6 ljusarmar i en krans. Enkel 1600-talstyp. Skänkt av fru Sigrid Horn på Skällnora.⁵ H ca 60 cm. — 2. 6 ljusarmar i en krans. Delfinlika utskott med människohuvuden sitta på mittstaven; krönt av en dubbelörn. 1600-talet. Given av rådman Hans Olofsson i Fällebros.⁶ H ca 48 cm. — 3. 8 ljusarmar i en krans; krönt av en dubbelörn. 1600-talet. Skänkt av arvingarna efter länsman Erich Larsson i Odenslunda. H ca 57 cm. — I INV. 1704 nämnes en bleckkrona i vapenhuset, skänkt från Alby 1594.
- Ljusarmar, ett par, av driven och punsad mässing för ett ljus. Vriden arm, väggplatta, nod och droppskål med bucklor. Skänkta 1724 av sekreterare Staffenburg på Alby. L 45 cm.

¹ Ett lock har funnits, men då skålen 1917 fördes till en skollokal för att tjäna som valurna, råkade locket förkomma vid en då utbruten eldsvåda.

² CHRIST. HINDR. NENTWIG är möjligen son till grosshandlaren Johan Christoffer Nentwig i Sthlm.

³ LÖFGREN I: 3, s. 401, fig. 1.

⁴ Initialerna M F D F torde åsyfta MAGDALENA och DOROTHEA FLÖRICH, döttrar till Gustaf II Adolfs rysstolk Hans Flörich († 1632) på Harg i Skånela sn, som 1619 fick Harg i förläning; 1629 fick han Harby i Fresta sn, som ärvdes av döttrarna.

⁵ SIGRID HORN, f. 1630, † 1693; dotter till Claes Christersson Horn d. y. († 1651), av vilken hon ärvde Skällnora. — G. 1652 m. generallöjtnanten och riksrådet friherre GÖRAN PAYKULL, f. 1605, † 1657.

⁶ Fällebros möjligen Fällbros i Täby sn.

Fig. 167. Dopfund av sandsten från 1200-talets
förra hälft. Foto 1948. S. 172.

Taufstein aus Sandstein aus Sandstone font, first half
der 1. Hälfte des 13. Jhts. of 13th cent.

Ljusplåtar: 1. Ett par, av driven och punsad mässing. Med naturalistiska blomstermotiv. Rosformade droppskålar. Skänkta 1724 av sekr. Staffenburg på Alby. H 38 cm. — 2. 4 st., av driven och försilvrad mässing. Själva plåten oval-fyrkantig med blomsterornament. Överstycket musselformigt med en krona nedtill. Omkr. 1700. H 76 cm.

Ljusstakar, ett par, av driven och punsad mässing. Å fot och droppskål vegetativa ornament. Spiralvridet skaft. 1600-talets slut. Sannolikt givna av kommissarien Lorentz Springer på Nibble († före 1721). Jfr även Hammarby, s. 208, not 2.

Kandelabrar: 1. Av gjuten malm för tre ljus. På foten inskrift: MICHEL TADDEL 1654. H 40 cm. — 2. Av försilvrad mässing, för 10 ljus (fig. 168). Praktfullt utstyrd med volutfötter, figurskulpturer och ett komplicerat ljusarmssystem. Enl. inskription skänkt 1716 av Gustaf Gabriel Appelman¹ och Christina Elisabet Anrep. Möjligen franskt

¹ Friherre G. G. APPELMAN, f. 1656, blev överste 1710, landshövding över St. Kopparbergs län 1716, frih. 1719, s. å. generallöjtnant, † 1721. — G. m. CHRISTINA ELISABET ANREP, f. 1670, † 1718 (Se SvK Dalarna I, s. 231).

arbete.¹ H 50 cm. — 3. Av gjuten mässing för tre ljus. Rokokoform. Sitter i en gustaviansk träfot på predikstolen. 1700-talets andra hälft. H med foten 40 cm. — 4. Ett par, av pläter, för tre ljus, i sengustaviansk stil. Överdelen kan lyftas av så att staken blir för ett ljus, eller två, ty mittpipan kan med en huv ändras till en urna. H 52 cm.

TEXTILIER

Altarbräm av svart sammet med kant av guldband. Märkt i silverbroderi 1777. Sannolikt skänkt av Charles De Geer till det då nya altaret. L 445, B 19 cm. — Bokdyna i samma stil och material som brämet. Undersidan av svart skinn. I kanten silverfrans. Broderad i silver med I H S och årtalet 1777. 47×35 cm utan frans.

Kalkkläde av ljusröd, nu gulnad atlas. I kanten smal silverspets. Broderat på framsidan i silver med Jehovah-sol samt årtalet 1777. 53×50 cm. Restaurerat 1924 av Pietas.

Mässhakar. 1. Av svart sammet, på bröstet broderad silversol, på ryggen kors av breda silverband. Svart foder. 1800-talets förra hälft. — 2. Av svart sammet med rik besättning av silverband. På bröstet broderad sol, på ryggen kors av band med broderad törnekrans. Nedtill ett par palmkvistar. Märkt på fodret 1844. — Båda mässhakarna inköptes efter en stöld 1844, då 3 mässhakar, 2 svarta (en märkt 1777) och 1 röd, stulos.

Håvar. 1. Av svart sammet med breda silverband, silvertofs och frans. Läderfoder. Försilvråd mässingshylsa med krok för en nu försvunnen klocka. Svart svarvat skaft. Enl. inskr. skänkt 1811 av ägaren till Alby kamrer Eric Isberg och hans fru. L 206 cm. — 2. Av röd sammet med guldband. Läderfoder. Mässingshylsa och krok för en nu försvunnen klocka. Svart, svarvat skaft. Enl. inskr. samma givare som föregående. L 201 cm. — 3. Av svart sammet med breda silverband, silvertofs och frans. Läderfoder. Hylsa av försilvråd mässing med två krokar för nu försvunna klockor. Rött svarvat träskaft. 1800-talets början. L 198 cm.

FÖRSVUNNA
TEXTILIER

Kyrkan har förr varit rik på textilier. Främst bland donatorerna står Claes Horn på Skällnora² och hans dotter Sigrid (se s. 172, not 5). Under 1700-talets början funnos 5 altarkläden och 4 kalkkläden i olika material, 5 mässhakar, däribland en av »blomerat athlask med högt gyllene kors», given av Claes Horn, en av »gyllenduk, med silverspetsar och högt silver duk kors» given av fru Sigrid Horn 1677 och en av blå damast med rött sammetskors, vartill hörde en »stohl» (= stola) av blå damast. 3 st. håvar funnos, en av dem av »swart gyllenduck med pärlstickat arbete». Ett altarkläde av gyllenduk och blommerat tyg var skänkt av fru Sigrid Horn. Två kalkdukar, en »af Skiärduuk af silke och perlor sydt», en »af klösterlärffft med silke isprängd» voro skänkta från Skällnora. En grön kyrkvaktarroock har funnits 1770 (INV.). En del av dessa textilier stulos 1844.

RUNSTENAR

Från Fresta kyrka äro kända 13 runstenar och runstensfragment, som alla ha varit inmurade i kyrkans väggar.³ 1. Runsten inmurad i S ytterväggen, drygt 5 m från V

¹ ERIXON, a. a., s. 219.

² CLAES CHRISTERSSON HORN D. Y., friherre till Åminne, f. 1587, † 1651; friherre 1625; återfick genom k. resolution den av hans farfader innehavda Skällnora (Sköldnora) kungsgård.

³ Beskrivning och textöversättningar efter SVERIGES RUNINSKRIFTER VI, s. 419 ff.

Fig. 168. Kandelaber av försilvrad mässing, möjligen franskt arbete, skänkt 1716.
Foto I. Henschen 1921. S. 173.

Kandelaber aus versilbertem Messing, mög-
licherweise französische Arbeit, geschenkt
1716.

Candelabra, silvered brass. Probably French
work, presented in 1716.

hörnet, invid marken. Inskrift i översättning: »Brynjulv och Ulv och. . . stenen efter Gudlög, sin moder.» — 2. Nedre delen av en runsten, inmurad i S ytterväggen, ungefär mitt emellan V och Ö hörnen, invid marken. Inskrift i översättning: »Gudlög lät hugga. . . sin man.» — 3. Fragment av en runsten, inmurat i S ytterväggen, ungefär 1 m V om tredje fönstret (från V räknat). Inskrift i översättning: ». . . uppresa stenen. . .» — 4. Invid Ö gavelväggen, omedelbart framför det ställe, där stenen tidigare varit inmurad. Inskrift: »Illuge lät resa stenarna efter Björn, sin broder, och Gillög efter sin son.» — 5. Framtogs ur Ö-gavelns yttervägg 1940 och restes invid Ö gavelväggen, omedelbart framför det ställe, där stenen tidigare var inmurad. Inskrift: »Ingjald och Häming läto resa stenarna efter Ulf, sin fader.» — 6. Del av en runsten, 1940 insatt i tornrummets N vägg. Satt förr inmurad i Ö-gavelns yttervägg. Inskrift: ». . . ristade dessa runor.» — 7. Upprest N om tornet; var före 1940 inmurad i V gavelväggen. Inskrift: »Gunnar och Sassurr de läto resa denna sten efter Gerbjörn, sin fader, son av Vitkarl i Svalnäs (?). Honom dråpo norrmän på Åsbjörns skepp.» — 8. Framtagen 1940 och rest S om tornet, strax framför den plats, där den tidigare varit inmurad. Inskrift: »Kåre, Munulvs arvinge, lät . . . efter Froste, sin son.» — 9. N om SV långhushörnet, framför den plats, där den blivit uttagen 1934. Inskrift: »Gismund och Viking läto (resa stenen efter) Sigvast, sin fader.» — 10. Befinner sig enligt ASCHANEUS i väggen bakom det nuvarande tornet, f. n. dold och oåtkomlig. Inskrift: »Jarlabanke¹ lät resa dessa stenar efter sig, medan han levde, och han gjorde denna bro för sin själ, och ensam ägde han hela Täby.» — 11. Fragment av en runsten, inmurat i N ytterväggen, helt dolt under rappningen. Inskrift enl. ASCHANEUS: ». . . lät resa. . . sin broder. Och Öpir ristade runorna.» — 12. Runsten i kyrkans V-gavel, helt dold under rappningen. Inskrift enligt ASCHANEUS: ». . . läto resa stenen efter Frösten, sin son. . .» — 13. Fragment av en sten med en slinga, utan runor. Låg enligt PERINGSKIÖLD omedelbart under ett rundbågigt fönster, i en kvadermur(?). Närmare uppgifter om platsen finnas icke.

GRAVSTENAR

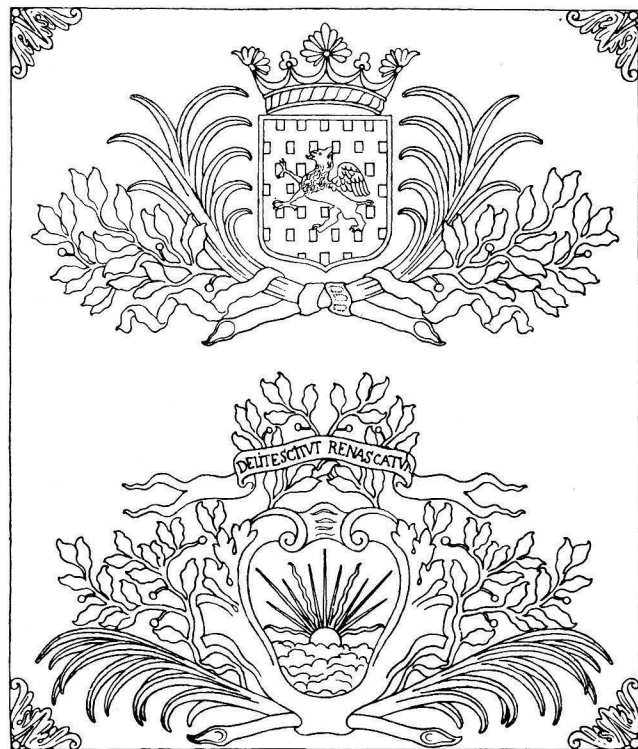
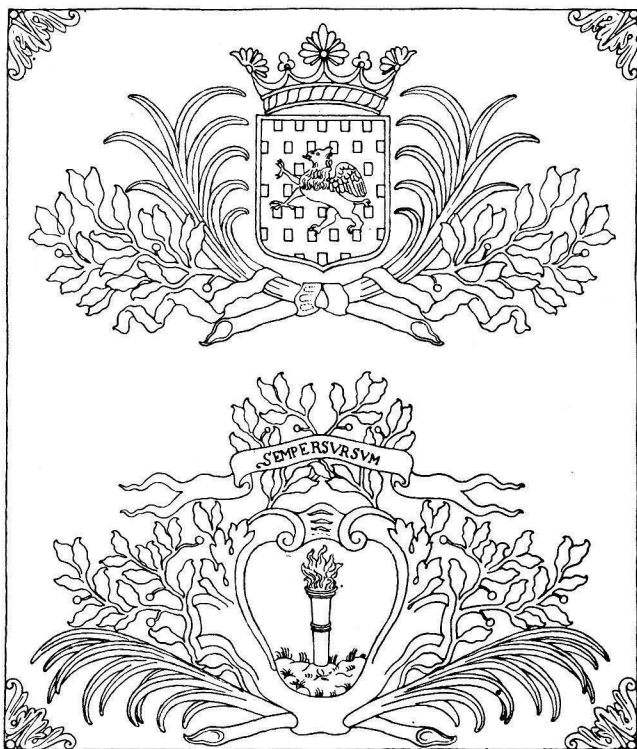
Gravstenar: 1. Grå kalksten, med inskriften överst på stenen, fördelad på två spalter: HÄR HVILA SIG I FRID THEN ÄDLE. WÄ[LBÖRDIGE] IOACHIM VON BERFELDE PÅ SKÖLDNORA RYKZ TYGMÄSTER SALIGT I HERRANO AFSOMNAD ANO 1619 Z THEN ÄDLA W[ÄLBÖRDIGA] HANS FRW REBECKA VON BRANDENSTEIN AFSOMNAD SALIG I CHRO ANO 1615 DE 12. NOVEMBER: HÄR BEGRAFWEN. Därunder en kartusch med Berfeltska och Brandensteinska vapnen.² 227×168 cm. — 2. I NÖ hörnet under nuvarande golvet finns ett fragment av en gravhäll över kyrkoherde Olaus Erici, Aschaneus' närmaste företrädare († 1619).³ — 3. Gråbrun kalksten, sedan 1934 till vänster i koret. Ett tim-

¹ Jfr SvK Uppland I, s. 45.

² JOACHIM VON BERFELT, tysk adelsman, rikstygmästare 1602, blev 1603 förlänad med Skällnora kungsgård; † 1619. — G. m. REBECKA VON BRANDENSTEIN, † 1615.

³ OLAUS ERICI GEFLIENSIS, tillträdde pastoratet 1604. Har 1585—1587 studerat vid universitetet i Rostock. Hans hustru hette VALBORG MÄRTENSDOTTER, † 1623. Deras dotter Katarina var gift med Aschaneus (se nedan).

SAMVEL EHNSTETS SAMT DES FRVVS OCH BARNIS GRAFSTELLE VPRÄTTAT ÅHR 1706

MED BÖÖN TILL GVD OCH MENNISKIOR SOM QWARLEFVA AT HÄR SOM INGEN GRAF FÖRR
 VARIT DERAS KROPPAR OCH BEEN MÅGE EFTER BETINGANDE MED FÖRSAMBLINGEN TILL VÅ
 STÄNDELSEN PÅ ORVBBADE LIGGLA I FRID DE RFÖRE OCH TILL KYRRIAN NÖYAGHTIG WE

CH 10 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 M

Fig. 169. Ehrenstedtska gravstenen från 1706. Teckning av A. Flink 1921. Textens sista rad — [WE]DERGIÄLLNING GIFWEN ÄR AMEN — var 1921 dold av altarringen och är därför ej inritad på bilden. S. 178.

Grabstein von 1706. Die letzte des Textes — [WE]DERGIÄLLNING GIFWEN ÄR AMEN — war 1921 durch die Altarbrüstung verdeckt und ist daher nicht in die Abbildung eingezeichnet.

Tombstone. 1706.

glas, dödskalle och ben inom en oval kartusch med volutornament. I hörnen bok, kalk, kors och två korslagda spadar. Inskrift: HIC REQUIESCIT IN D[OMI]NO KATARINA OLAVI UXOR CARISS[IM]A PASTORIS, D[OMI]N[I]. MARTINI ASCHANEI,¹ NATA AN[N]O C[HRISTI] 1580 OBDORMIVIT FIRMA FIDE IN CHR[ISTU]M AN[N]O C[HRISTI] 1622 DIE NAT[IVITATIS] CHR[IST]I ET 29 decembris ANNO aetatis suae 42. RECONDITA (= Här vilar sig i Herren Katarina Olofsdotter, kyrkoherdens herr Martin Aschanei kära hustru, född år 1580, avsomnade fast i tron på Kristus år 1622 på juldagen i sitt 42 år. Hon begrovs d. 29 dec.) Inskrift kring kanten: MEUS LIBERATOR ALTISSIMUS (= Den högste är min befriare) PS. 27 MORTE MALIGNORUM RAPTOR SAXI MORIATUR (= Må den som rövar denna sten dö brottslingars död) SORTE SVPERNORUM SCRIPTOR SAXI PATIATUR (= Må den som skrivit stenen njuta de himmelskas tillmätta lott) M L A (= Martinus Laurentii Aschaneus). I runskrift: Kristian Jul högg sten denna. 162×95 cm. — 4. Gråbrun kalksten, texten delvis dold av funten. Över Hans Frisell på Sanda och hans hustru Anna Månsdotter.² 204×143 cm. — 5. Grå kalksten, över Erik Pet. Frondinus, kyrkoherde och prost i Fresta och Hammarby, (f. 1615, † 1675). 205×171 cm. — 6. Två lika hållar av grå kalksten mitt för altaret över Samuel Ehrenstedts och hans hustrus Augusta Margareta Normarcks på Odenslunda³ och deras barns grav (fig. 169), iordningställd 1706 till hustruns begravning. Prydda med vapen och kartuscher omgivna av palmlblad och lövverk, allt i hög relief. Längs kortsidorna en inskrift, som går över båda stenarna. 219×157 cm.

EPITAFIUM

Epitafium över Samuel Ehrenstedt och hans maka Margareta Normarck³ av skulpterat, målat och förgyllt trä; skicklig imitation av marmor och brons (fig. 170). På sidorna av inskriptionstavlan putti, som hålla Ehrenstedts och hans hustrus porträtt, målade i olja på koppar. Ehrenstedt i gråbrun allongeperuk, brun rock, röd väst, vit halsduk. Hans hustru med brunt, högt uppkammat hår, blåvit karnation, gul brokadklädning med blått foder och därinnanför vitt siden, blå fladdrande mantel. Bakpå Ehrenstedts porträtt står årtalet 1709. Inskriptionen börjar med Joh. 6:4 och lämnar dessutom biografiska uppgifter om makarna Ehrenstedt. — Arbetet står nära Millichs krets (särskilt Jerlings verkstad).⁴ Även element av Nic. Tessin d. y:s konst spåras, blandad med tysk hantverkartradition. H ca 250 cm.

BEGRAVNINGSVAPEN

Begravningsvapen. 1. Huvudbaner, sköld och hjälm av trä, de omgivande bladen av plåt (fig. 171). Inskrift: JOACHIMVS VON BERFELT († 1619, se s. 176, not 2). Svartmålad bärstång. H (med bärstång) 240 cm. — 2. Över Samuel Ehrenstedt († 1717, se nedan, not 3). Huvudbaner av snidat, krederat, målat, försilvrat och förgyllt trä.

¹ Se s. 148.

² HANS FRISELL, en invandrad skotte, var kunglig stallstatskräddare hos drottning Kristina, † omkr. 1643.

³ SAMUEL RYDELIUS, adlad Ehrenstedt, f. 1655, häradshövding i Listers och Bräkne härad i Blekinge 1683, hovkamrerare hos drottning Ulrika Eleonora d. ä. 1686, adlad 1689, † 1717. — G. 1687 m. AUGUSTA MARGARETA NORMARCK, f. 1657, † 1706, drottningens kammarjungfru, som följt henne till Sverige.

⁴ B. WALDÉN, Nicolaes Millich och hans krets, Sthlm 1942, s. 189 ff.

Fig. 170. Ehrenstedtska epitafiet från 1709. Foto 1948. S. 178.
Epitaph von 1709. Epitaph. 1709.

Akantisblad i blått, guld och silver, därutånför lagerkvistar med förgyllda bär. Inskrift saknas. H 190 cm.

Oljemålning föreställande Martin Luther som äldre man (fig. 172). Svart underklädnad med tätt åtsittande ärmor och röd bård kring halsen. Däröver svart kapp med en vit, med svart kantad krage. Den högra handen vilar på en öppen bibel (uppslagen på Joel 2: 28 ff.), vilken ligger å ett med röd duk klätt bord. Svart fond. Inskrift upptill Doc. MARTINUS LUTHERUS och a tergo PRESENT AF SPALDING ÅR 1759

TAVLOR

Fig. 171. Begravningsvapen över Joachim von Berfelt († 1619). Foto 1953. S. 178.
Begräbniswappen von 1619. Funeral hatchment. 1619.

FRÅN SKÅLHAMRA. Olja på duk (i svart och förgylld ram) av okänd 1600-talskonstnär efter en från Cranach d. y:s verkstad omkr. 1550 utgången typ. Andra exemplar av samma typ i Ö. Ryds kyrka, Uppland (original från Cranachs atelier)¹ och i Tosterups kyrka, Skåne. H 102, B 71 cm.

MÖBLER Hedengranstavlur, svenska och tyska, omnämns 1731 (RÄK.). Jfr s. 32, not 3.
Kistor i sakristian: 1. Av trä med järnbeslag, användes som förvaringskista. Antagligen densamma som förfärdigades 1770 (»fattig kistan»). H 46, L 61 cm. — 2. Av trä,

¹ SvK Uppland I, s. 375.

Fig. 172. Lutherporträtt från 1600-talet. Foto
ATA. S. 179.

Lutherporträt aus dem 17. Jht. Portrait of Martin Luther.
17th cent.

med enkla järnbeslag. H 43, L 68 cm. — 1714 tillkom en ny »Hoffpenninge Kista» med utarbetat tennbeslag (RÄK.).

Stol av björk och furu. Målad i gulbrunt med bruna stänk. Sitsen klädd med läder. Omkr. 1730. — Länstol av björk och furu. Rygg och sits stoppade och klädda med rött ylle med underfoder av bomullstyg, 1600-talets slut. Lagad 1925. — Bord av furu, målat i skärbrunt. Benen av utsågade, profilerade bräder förenade med en slå och sprintar. 1600-talet. — Spegel med ram av furu med ett svängt överstycke. Enkel rokoko, 1700-talets mitt. H 23 cm. — Schatull av mahognybetsad furu. Har troligen varit vinschatull. Empire. H 41, L 39 cm.

Ett votivskepp, skänkt från Odenslunda, hängde 1704 (INV.) över läktaren.

VOTIVSKEPP
BÖCKER

Bland kyrkans böcker kunna nämnas: 1. Sång- och handbok. Med illustrationer och utsirade anfangsbokstäver. Pärm av pressat brunt läder på trä med mässingsspännen, initialerna O. W. samt årtalet Anno 1558. På pärmens insida läses: Filius Christophori Titus Örebroensis est huius libri possessor empt Anno dni 1558 pro duabus

marcis (= Titus Christofferson från Örebro är denna bokens ägare. År 1558 [inköpt] för två mark). — 2. Kyrkohandboken 1599. Tryckt av Eskil Matsson, Upsala 1614. Pärm av pressat, brunt läder. — 3. Svenska kyrkoordningen 1571. Tryckt av Amund Laurentsson, Stockholm 1571. Pärm av pressat, brunt läder. — ASCHANEUS (F. b. 12) upptar dessutom: sångbok 1553, Svenska messeboken 1557, Svenska handboken 1557, Postilla 1606 jämte flera andra handböcker från 1600-talets början.

KLOCKOR

Klockorna hänga i tornet: 1. Storklockan från 1776, gjuten av Hans Carlsson Berg,¹ Stockholm. Inskrifter, på N sidan: UNDER / KONUNG GUSTAF DEN III^S SÄLLA REGERING / DÅ HERR MAGISTER IOHAN HIERPE / WAR KYRCKOHERDE I FRESTA / LÄT / FÖRSAMLINGEN GIUTA DENNA KLOCKA / I STOCKHOLM ÅR 1776 / AF HANS CARLSSON BERG. — På S sidan: NÄR INGEN TILLGÅNG VAR. ETT MEDEL GUD DÅ GIFVER/OCH KYRCKIAN HIELPES UPP. UTUR SITT FÖRRA GRUS / AF BARON CARL DE GEER HWARS HEDER DET OCH BLIFWER, /HAN BYGGER TORNET NYTT HAN PRYDER HERRANS HUS/DÅ GIUTES ÄFWEN IAG AT FOLKETS ÖRON RÖRA / AT HÄR MED HIERTANS BÖN, EN IFRIG GUDSTIENST GIÖRA / IAG BODAR NÅDENS TID, WAR DU EI RÄDD OM MÖDA, / EI LIUDNAD MALM SOM IAG, SÖK UTI GUDS ORD TRÖST, / I BÄTTRING LIF OCH DÖD DEN BÄSTA SIÄLENS FÖDA / SÅ SKALL DU OCH EN GÅNG EI BÄFWA FÖR DEN RÖST / SOM KUNDGIÖR DOMSENS DAG DÅ WERLDEN SKALL FÖRBRINNA/ MEN ALLA NÅDENS BARN HOS GUD STOR GLÄDIE FINNA. D 113,5, H 107 cm. — 2. Lillklockan, urspr. gjuten mot medeltidens slut. Den spräcktes första gången under kungsringningen efter Gustav II Adolfs död 1632 och blev några år senare omgjuten. Andra gången spräcktes den 1741, varefter den omgjöts 1745 av Joh. Fahlsten.² Inskrifter: runt halsen bibelspråk; på S sidan: NÄR SWERIGET SÖRIER EN ULRICA / SIN STORA DROTTNING, FIK IAG KNAECK / AO 1741 / MEN DÅ DET HOPPAS FÅ DES LIKA / MED GAGN SOM NAMN, DÅ BLEF IAG KAECK; / AO 1745/ TY RÄTT DÅ TIDEN ÅTER KOM / ATT IAG WARDT LYCKLIGT GUTEN OM / AF IOH: FAHLSTEN. Utom med text är den försedd med Fredrik I:s porträttrelief i profil. D 97, H 93 cm.

En sanctusklocka har funnits i sakristian. — »förr lærer äfven varit nyttjad vid ringningar, men nu icke nyttjas, är helt slät» (INV. 1829).

¹ HANS CARLSSON BERG, gesäll 1752, klockgjutarmästare 1773, var anställd hos klockgjutaren Johan Fahlstens änka. Storklockan i Fresta är den enda bevarade klockan av hans produktion.

² JOHAN FAHLSTEN, f. 1706 i Falun, gesäll 1728, mästare omkr. 1740, † 1767; var en av Sveriges produktivaste klockgjutare i mitten av 1700-talet.

SAMMANFATTNING

I. Kor och sakristia uppfördes av gråsten, täckta med trätak (fig. 173: A). Långhus av trä? 1200-talets förra hälft. — Inventarier: processionskrucifix (fig. 162), dopfont (fig. 167).

II. Det nuvarande långhuset byggdes, täckt med trätak (fig. 173 B), dock möjligen avsett att välvas och försett med ursparningar för valvanfang. 1200-talets sista fjärdedel.

III. Koret försågs med valv av tegel, med ribbor av päronformad genomskärning. Sakristivalv av tegel, med ribbor av V-formad genomskärning. 1300-talets förra hälft (fig. 173: B).

IV Långhuset täcktes med valv av tegel med helstensribbor. Triumfbågen vidgades (fig. 173: C). Omkr. 1450. Kalkmålningar föreställande apostlafigurer med credo-text på latin (fig. 154—156). Utförda omkr. 1460 av en mästare som står nära den s. k. Strängnässkolan. Vid samma tid eller något senare byggdes vapenhuset i S. — Inventarier: altarskåp från omkr. 1470 (fig. 160—161), triumfkrucifix från 1400-talets slut (fig. 163).

V. Ombyggnad 1776 på bekostnad av friherre Charles de Geer på St. Väsby i Hammarby sn: vapenhuset i S togs bort; genom påmurande av skalväggar vid korets N och S murar samt Ö gavelröstets breddning fingo kor och långhus i exteriören samma bredd och höjd enl. tidens smak. Kanske har någon av J. E. Rehns medhjälpare varit verksam som arbetsledare. Inventarier: altaruppsats (fig. 152), predikstol (fig. 164), orgel (uppställd 1788, fig. 166), storklocka.

VI. Restaureringar: a) 1881 — allmän inre restaurering. b) 1889 — cementgolv lades. c) 1910 — murar reparerades och omputsades, väggar och valv kalkfärgades; öppna bänkar. d) 1934 — allmän restaurering: kalkmålningarna framtogos, väggarna omkalkades, golv av kalkstensplattor omsattes; slutna bänkinredning; inredningen samt de viktigaste inventarierna konserverades. Elektrisk uppvärmning.

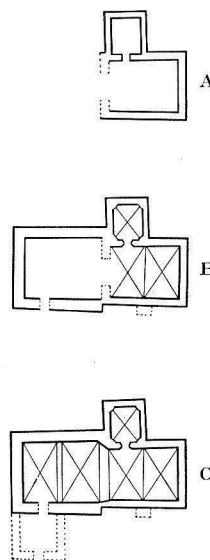

Fig. 173. Kyrkans planutveckling, 1: 1000. A. Tuulse delin. 1953.

Grundrissentwicklung der Kirche. Growth of the church.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Chor und Sakristei werden aus Feldstein errichtet und mit Holzdach eingedeckt (Abb. 173: A). Langhaus aus Holz? 1. Hälfte des 13. Jahrh. — Inventarien: Prozessionskruzifix (Abb. 162), Taufstein (Abb. 167).

II. Das jetzige Langhaus wird gebaut und mit Holzdach eingedeckt (Abb. 173: B), möglicherweise war indessen eine Einwölbung geplant; es ist mit Aussparungen für Gewölbeansätze versehen. Letztes Viertel des 13. Jahrhunderts.

III. Der Chor wird mit Ziegelgewölbe versehen, das Rippen von birnenförmigem Querschnitt hat. Sakristeigewölbe aus Ziegel, mit Rippen von V-förmigem Querschnitt. 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts (Abb. 173: B).

IV. Ziegelgewölbe mit Gurtrippen im Langhaus. Erweiterung des Triumphbogens (Abb. 173: C). Um 1450 Kalkmalereien: Apostelfiguren mit Credo-Text auf Latein (Abb. 154—156). Um 1460 von einem der sogen. Strängnässchule nahestehenden Meister ausgeführt. Gleichzeitig oder etwas später wird im S die Vorhalle errichtet. — Inventarien: Altarschrein von ca. 1470 (Abb. 160—161), Triumphkruzifix aus dem Ende des 15. Jahrhunderts (Abb. 163).

V. 1776 Umbau auf Kosten des Freiherrn Charles de Geer auf St. Wäsby im Kirchspiel Hammarby: die Vorhalle im S wird abgerissen. Durch Anmauern von Schalwänden an der N und S-Mauer des Chores und durch Verbreiterung der Ostgiebelmauer erhalten Chor und Langhaus im Äusseren die gleiche Breite und Höhe. Vielleicht war einer der Helfer J. E. Rehns als Arbeitsleiter tätig. Inventarien: Altaraufsatz (Abb. 152), Kanzel (Abb. 164), Orgel (aufgestellt 1788, Abb. 166), Gross-Glocke.

VI. Restaurierungen: a) 1881 — allgemeine innere Restaurierung. b) 1889 — Cementboden wird eingelegt. c) 1910 — Mauerreparatur und Neuverputz, Tünchung von Wänden und Gewölben; offenes Gestühl. d) 1934 — allgemeine Restaurierung: Freilegung der Kalkmalereien, Neuvertünchung der Wände, Umlegung des Kalksteinplatten-Bodens; geschlossenes Gestühl; Konservierung der Einrichtung und der wichtigsten Inventarien. Elektrische Heizung.

SUMMARY

I. Grey stone chancel and vestry, with timber roofing (fig. 173: A). Timber nave? First half of 13th cent. Inventory: processional crucifix (fig. 162), font (fig. 167).

II. Present nave built, with timber ceiling (fig. 173: B), which (however) was meant to be replaced by vaulting—hence there were recesses for vault supports. Last quarter of 13th cent.

III. Chancel provided with brick vaulting, the ribs having a V-shaped profile. First half of 14th cent. (fig. 173: B).

VI. Nave provided with brick vaulting. Rood arch widened (fig. 173: C). Circa 1450. Murals showing figures of the apostles and Credo text in Latin (figs 154—156), executed about 1460 by a master closely connected with the so-called Strängnäs school. At same period or somewhat later, porch built to S. Inventory: triptych, circa 1470 (figs 160—161), rood, end of 15th cent. (fig. 163).

V. Rebuilt 1776. Tower to W built, cost borne by Baron Charles de Geer of Stora Väsby, Hammarby parish: porch to S removed; N and S walls of chancel thickened in order to give the church a rectangular plan, and E gable heightened. Thus exterior of chancel and nave acquired identical breadth and height in accordance with taste of period. Perhaps one of J. E. Rehns collaborators has been active as foreman. Inventory: altar decorations (fig. 152), pulpit (fig. 164), organ (installed 1788, fig. 166), great bell.

VI. Restorations: a) 1881—general interior restoration, b) 1889—cement flooring laid, c) 1910—walls repaired and replastered, walls and vaulting colour-washed; open pews, d) 1934—general restoration: murals revealed, walls replastered, limestone slab flooring relaid; enclosed pews; fittings and the most important contents preserved. Electric heating installed.

Fig. 174. Hammarby kyrka från SV. Foto 1948.
SW-Ansicht der Kirche von Hammarby. Hammarby church from SW.

HAMMARBY KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, VALLENTUNA HÄRAD,
STOCKHOLMS STIFT, ROSLAGS VÄSTRA KONTRAKT.

ANNEX TILL FRESTA

Beskrivningen avslutad i april 1953

TRYCKTA KÄLLOR: KLINGSPOR I: 5, s. 7. — GRAU i UFT 36, Bilaga 1, s. 42 (kyrkan 1748 från SÖ). — THAM, s. 164. — E. HÅLLSTRÖM, Hammarby kyrka 19 17/12 36. Några anteckningar till återöppnandet. Bollstanäs 1936.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: KB: ASCHANEUS, De Antiquitatibus, F. b. 5, s. 44 (beskr. av vissa inv.), s. 129 (Hammarby kyrkosigill); TILAS, Sokne-Skrifware II, s. 153 (inv.). — RA: Kgl. brev 22/11 1698, fol. 406 (kollekt beviljad till Hammarby kyrkas reparation och förbättring), E. D. handl. 1895, 16/8 (restaureringsfrågor). ATA: IHRFORS II, s. 537 ff. (med 2 akvareller); INV. 1829; handl. rörande kyrkans restaurering 1936. — BST: Förändringsritningar av ark. ERIK OTTO ULLRICH 1894; 13. *Sveriges kyrkor. Uppland V.*

restaureringsförslag, förslag till värmeledning m. m. av ark. E. FANT 1935. — LSt: A XIV, s. 168 (karta från 1635 över kyrkans omgivningar). — UB: NORDINSKA SAML., vol. 39, p. 3: Uppbörd 1531¹.

Uppgifter om socknens historia finns i G. STRÖMBECK, Mårten Aschaneus, Prästman, skald och fornforskare. Manuskript i fil. mag. G. Strömbecks ägo, Stockholm.

KYRKANS ARKIVALIER (i ULA): »Hammarby Memorialz och Kyrkiobook» (L I: 1), anskaffades 1621 av Aschaneus. Innehåller utdrag ur RÄK. från 1400-talet, ASCHANEI egna anteckningar, koncentrerat stoff ur kyrko-RÄK., INV., om reparationer och andra förändringar i kyrkan. Särskilt givande är INV. 1623—1627, då kyrkans inredning grundligt förnyades. RÄK. och INV. från 1600-talet (L I: 1, ofullst.), INV. före 1704 (L I: 2), 1713 (L I: 1a) och 1770 (L I: 2).

I SHM förvaras HAMMARBY KYRKIAS DOCUMENTA (RÄK. från 1400-talets senare hälft), se s. 214.

Kyrkan är byggd i en sluttning ned mot sjön Fysingen. Hammarby cum annexa (Fresta) omtalas åren 1314 och 1343 (SD nr 1946). 1323 få Hammarby och Fresta mottaga en donation; en dominus Gerdarus från Hammarby omnämnes som testamentsexekutor (SD nr 2377). Prästgården låg på 1300-talet i Hammarby by (STRÖMBECK), från 1400-talets mitt ha prästerna bevisligen bott i Fresta, vars kyrka då har blivit moderkyrka till Hammarby. Kyrkans skyddshelgon synes ha varit Mikael; hans dag firades ännu på 1630-talet som socknens kyrkmässodag. Kyrkan ägde dessutom ännu på 1600-talet (INV. 1625) en medeltida processionsfana med bilder av S. Mikael och jungfru Maria. Se nedan s. 212. Från 1620 verkade som präst i Hammarby och Fresta den kände fornforskaren och samlaren MARTIN ASCHANEUS (omkr. 1575—1641, se s. 148).

Följande i texten nämnda gods, gårdar och byar ligga i Hammarby sn: *Holmen, Nibble, Torsåker, Vik, Vilanda* och *Väsby*.

KYRKVALL, KYRKOÅRD OCH KLOCKSTAPEL

KYRKVALL Kyrkvallens utsträckning fastställdes 1471 och gavs formen av en sned fyrkant. På ASCHANEUS' tid funnos alltså ett antal råmärken, som angåvo den yttre gränsen för denna öppna plats omkring kyrkogården (STRÖMBECK).

KYRKOÅRD KYRKOÅRDEN (fig. 176) består av en äldre och en nyare del. Den gamla, N delens sydgräns markeras av en rad höga träd (askar, lindar, almar och lönnar), vilka fortsätta runt kring muren. Omkr. 1920 utvidgades kyrkogårdens gamla del åt S. Planteringen utefter muren består av popplar och lindar.

¹ Från Hammarby lämnades:

Midlungz Klocka ovegin
Sillf V lode marc och V lod
VI Koparstakar ovägne
I tjerupanna om V lispund
III tenkannor I stor koparkanna
Penningar X marc
Togh Jöns Mazson I kristal stiin och smått
silffer utan hr Peders [Hård, kyrkoherde] vitu.
(jfr O. KÄLLSTRÖM, a. a., s. 182).

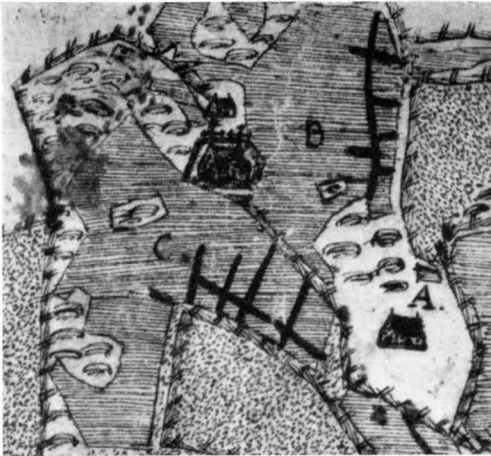

Fig. 175. Hammarby kyrka med omgivningar under 1630-talet. L.Sr.

Die Kirche von Hammarby mit Umgebung in den 30-er Jahren des 17. Jht. Karte.
Map showing church and immediate surroundings. The 1630's.

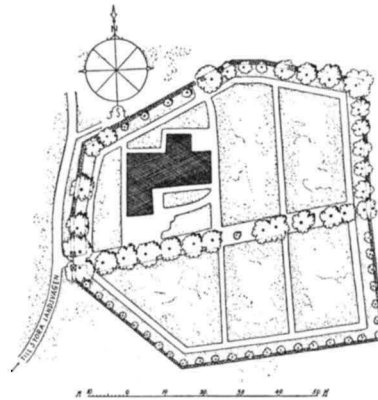

Fig. 176. Situationsplan, 1:2000. Uppm. 1921. Lageplan. Plan of site.

Bogårdsmuren av gråsten, i gamla delen vald, i nya delen mest sprängsten. Den BOGÅRDSMUR gamla delen är täckt med torv. Muren nämnes 1471 i samband med kyrkvallen. 1635 (RÄK.) omtalas spån till bogårdsmurens tak, 1706 skaffades 3 000 sådana, ävensom spånspik och stockar till huvar (tak). — Ingångar i V (fig. 174) och N. De ha fyrkantiga murade pelare av murens bredd, spritputsade i vitt samt täckta med små svarta pyramidhuvar av svart järnplåt. Grindarna av smidesjärn med hörnställda ribbor (jfr grindar i Fresta, s. 148). Tvenne stigluckor hava funnits på de nuvarande kyrkogårdsportarnas ställen. 1626 (INV.) omtalas båda stigluckornas renovering. Pastor lät »jämka och jämpnfylla västre Steglukan, Innan och Utan. Item Norra Steglukan opfylla och Jämngöra». Ytterligare reparationer omtalas 1656, 1689 och 1691. 1722 (RÄK.) uppsattes den nya eller lilla stigluckan. Dess plats obekant. Arbeten på stora stigluckan nämnas sista gången 1728. Stigluckornas omändrande till portstolpar skedde sannolikt under 1700-talets andra hälft.

Klockstapel (fig. 177 f.) ligger på en grusås V om kyrkan på andra sidan vägen. Brädfodrad och svarttjärad med spåntak. Tydligt fanns en stapel redan 1626, ty efter denna tid omtalas visserligen omfattande reparationer, men intet nybygge. 1643 (INV.) blev stapeln spånad och tjärad, 1677 ägde en större reparation rum. Nästa stora och mycket genomgripande reparation ägde rum 1716—1718, då även flöjeln uppsattes. Av konstruktionen torde framgå, att stapeln från början hade form av en klockbock. Från denna klockbock finnas endast hjärtstockarna kvar; snedsträvorna togos bort när

KLOCK-
STAPEL

Fig. 177. Klockstapel. Foto 1948.
Glockenstapel. Bell tower.

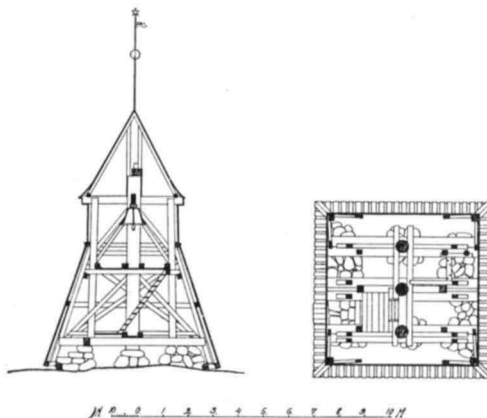

Fig. 178. Klockstapel, plan och sektion, 1:300.
Uppm. 1921.
Glockenstapel, Grundriss och Schnitt.
Bell tower, plan and section.

stapeln fick sin nuv. form. När detta skedde har man inga direkta uppgifter. Senast reparerades stapeln 1921.

BOD
BÅRHUS

Kyrkans bod (fig. 179) ligger V om kyrkan på andra sidan landsvägen, nedgrävd i backen. Den fick sitt nuvarande utseende under 1920-talet. Ett bårhus byggdes 1682 (RÄK.). Finns ej kvar.

KYRKBYGGNADEN

PLAN OCH
MATERIAL

Kyrkan består av ett långhus byggt i ett med koret samt sakristia i N och vapenhus i S (fig. 182—183). Materialet är gråsten med tegel i valvsystemet och i alla omfattningar. Dessutom förekommer tegel i N långväggen mitt för sakristian samt i Ö gavelröstets påmurning. Sockel saknas, men grundstenarna äro delvis synliga, särskilt på N sidan. Yttermurarna spritputsade med slät puts på taklist och kring fönster och dörrar. Mellan sydsidans två västligaste fönster ser man svaga spår av en fog i murverket. Även på motsvarande ställe på N sidan var före senaste restaureringen en fog synlig. På sakristians gavelröste en korsblindering.

Fig. 179. Kyrkan från SÖ. Foto 1948.
Die Kirche von SO. Church from SE.

Nuv. fönsteröppningar befinna sig i huvudsak på samma platser som de ursprungliga fönstren. Ö korväggens fönster har i ytterlivet en spetsbågig tegelomfattning med avfasade kanter (fig. 179). Alla fönsteröppningar förstörades under 1770-talet, då kyrkan genomgick en grundlig renovering. Vid samma tillfälle förändrades även en rundblindring med avfasade kanter uppe på Ö röstet till ett fönster (fig. 179). Rundfönstret på vapenhusets gavelröste torde härstamma från 1800-talet. Långhusets Ö och V fönster igensattes 1936. Samma år fingo S fönstren nya innerbågar. Solbänkar av svart järnplåt.

FÖNSTER

Korfönstret åt Ö var ännu på 1620-talet (inv.) prytt med glasmålningar fördelade på två större skivor, den ena med 53, den andra med 49 små rutor. Närmare uppgifter om dessa saknas.

GLAS-
MÅLNINGAR

Dörröppningen åt S sitter på urspr. plats; vidgades 1870—71, då den fick sin nuvarande korgbågiga form. Svängdörrarna äro från samma tid.

INGÅNG

Golvet i koret och på gången belades 1936 med då framtagna gravhällar samt sandstensplattor och tegel. Vid samma tillfälle höjdes korgolvet 15 cm. I bänkkvarteren trögolv. Tidigare hade kyrkan tegelgolv, 1884—1936 cementgolv (utom bänkkvarteren).

INTERIÖR

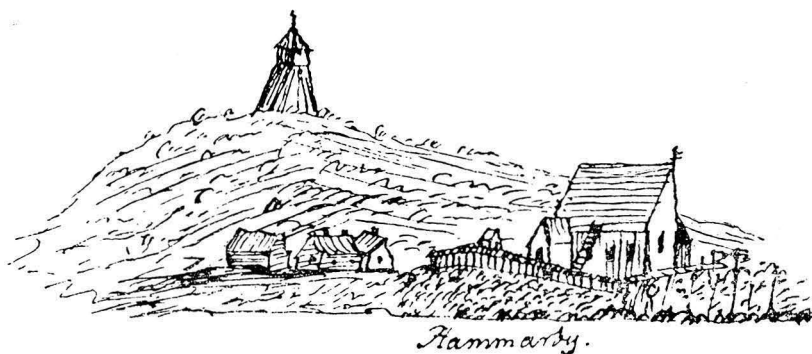

Fig. 180. Hammarby kyrka och klockstapel från SÖ enl. teckning av O. Grau 1748. Västerås lärov.bibl. SO-Ansicht der Kirche von Hammarby mit Glockenstapel, nach einer Zeichnung von 1748. Church and bell tower, sketched in 1748.

Väggarnas gråstensmurverk skymtar delvis genom putsen (fig. 186). Spår efter bortbilat murverk liksom en skarv äro tydligt synliga under mellersta valvbågen å S sidan (fig. 185). På N väggen mitt för sakristian ett 6,5 m långt och 2,4 m högt (räknat från sakristians golv) murparti av tegel i format $30 \times 15 \times 9$ cm. Tegelmuren slutar i Ö delen med en avsats, i V delen med en tydlig skarv (fig. 186).

VALV

Valven av tegel, slagna på stick, gå direkt ut från muren (fig. 184). Bombrade valvkupor. De två östligaste travéerna med halvstensribbor, de båda västligaste valven ha ribbor av formsten med päronformig genomskärning. I själva valvhjässan ett ribbkryss av halvstenar. De två östligaste valven rasade delvis 1678 (RÄK.) och uppbyggdes året därefter. — Innerväggarna och valven vitkalkade, senast 1936, då schablonmålningar från 1895 borttogos. Kyrkan synes även ha vitmenats invändigt 1884, varvid kyrkoherden underrättade VHAA om att inga synliga målningar funnos å väggar eller valv.

Uppgång till vinden sker genom en 3,35 m högt sittande dörr i N väggens V del, en företeelse som torde visa, att vinden användes som refugium eller gömställe under orostider. Långmurarnas övre delar på vinden äro ojämn; inga tydliga skarvar äro synliga. V gavelröstet är på insidan slätt, med en igenmurad glugg i övre delen; inga spår av ev. äldre takkonstruktion finnas bevarade. Ö gavelröstet har ursprungligen varit lägre men påmurats med medeltidstegel i format $28 \times 13 \times 8-9$ cm. (fig. 183). I röstets nedre del en igensatt fönsterglugg med tegelomfattning.

TAKKON-
STRUKTION

Nuv. takstol byggdes omkr. 1680, då byggmästare Erik Matsson uppsatte »nya sparlaget» (RÄK.); 1681 är det tal om flaggan (flöjeln), vilket torde visa, att taket då var färdigt. De medeltida remstyckena ha delvis bibehållits, även i övrigt har äldre virke kommit till användning.

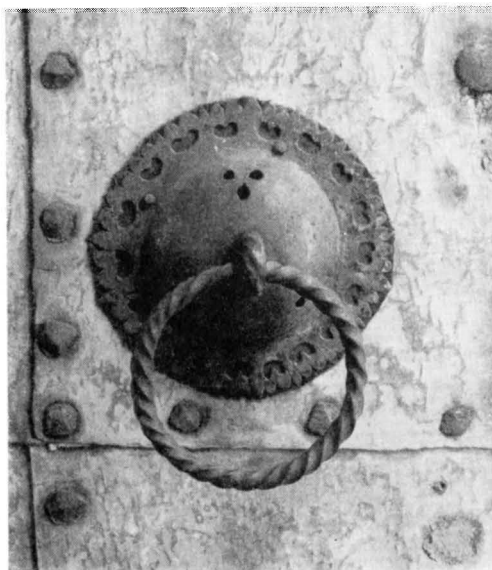

Fig. 181. Gotisk portring på sakristidörren. Foto 1948.
 Gotischer Türring an der Sakristeitür. Gothic door-pull on vestry door.

Yttertak av spån förnyades 1921. Taklisterna och de roderformade vindskidorna på alla gavlar härstamma från 1770-talet. På röstena enkla, plåtklädda kors (fig. 179).

Sakristian (fig. 183) i N av gråsten ligger i förband med koret, men ej med långhuset. På gavelröset ett korsblände. Väggen mot kyrkan tunnare och av tegel. Korgbågig ingång. Dörren av furu beklädd med kopparplåtar, påsatta 1627 till »godt försvar» (INV.). Gotisk portring (fig. 181 jfr sakristidörren i Vada, s. 56 och fig. 59). Två lås av järn, det nedersta med graverad inskrift: E:E:S:K:WÄRD 1786 SOLI DEO GLORIA. Tillhörande nyckel med ormformig grep. — Tegelgolvet, från 1936, ligger 36 cm lägre än långhusets golv. Fönstret flackt stickbågigt med järngaller och svarta, plåtklädda luckor (från 1627). På N väggen en murnisch (H 96, B 50, Dj 56 cm), en liknande på Ö väggen. Kryssvalv av tegel vilande i S mot kyrkan på en sköldbåge, eljest försvinna de skarpt V-formiga ribborna i muren. Bärringar i SV och NV hörnen.

SAKRISTIA

Vapenhus i S av gråsten, ej byggt i ett med långhuset (fig. 174). Ingången vidgad 1870—71 och 1936; ursprungligen en enkel rundbågig dörröppning. Portarna ha pålagts och kopparbekläatts 1936. Tegelgolvet, från samma år, ligger lägre än marken.

VAPENHUS

Ned till vapenhuset leda tre nya granitsteg. Tegelvalv, sexdelat med helstensribbor. Sköldbågar i N och S.

Som kyrkans äldsta del kan sakristians vägg av tegel betraktas (fig. 186). Den torde vara en rest av en mindre sakristibyggnad av tegel till vilken sannolikt en kyrka av

BYGGNADS-
HISTORIA

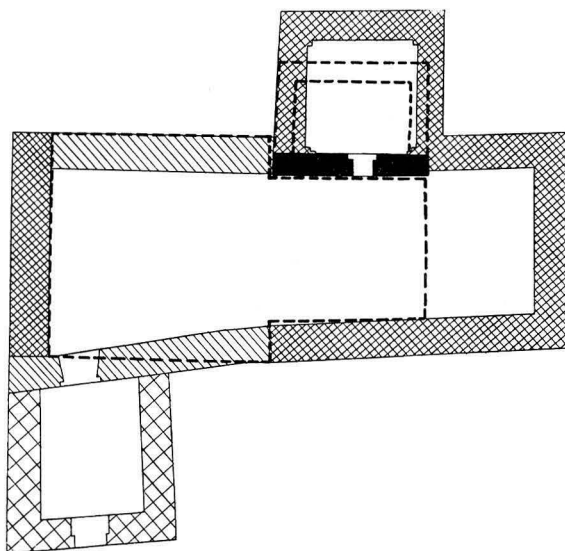

Fig. 182. Plan över kyrkans byggnadsperioder. A. Tuulse
1953.

Darstellung der Bauperioden der Kirche.   Scheme showing building periods of the church.

trä anslutit sig. Träkyrkor med sakristior av sten ha konstaterats i Finland (Raumo, Akaa, Padasjoki).¹ Även i andra kyrkor i Uppland förekommer liknande byggnadsätt.² Syftet har varit att åstadkomma ett ellsäkert förvaringsrum för kyrkans dyrgripar. Med utgångspunkt från bevarade äldre inventarier (krucifix, dopfuntsfot, gravsten i nuv. sakristians N yttervägg) måste man antaga, att en kyrka funnits här senast under 1200-talets förra hälft. Då vid denna tidpunkt tegelbyggnadstekniken började sprida sig i Mälardalen,³ torde man kunna datera tegelsakristian till 1200-talets förra hälft, sannolikt även den därmed sammanhörande träkyrkan.

Till en andra period torde kyrkans Ö del fram till den bredare gördelbågen mellan andra och tredje travén (räknat österifrån) kunna hänföras (fig. 182). De ovan beskrivna skarvarna i långmurarna bekräfta detta antagande. Man har således ersatt träkyrkans kor med ett nytt sådant av sten och samtidigt anlagt en ny, större sakristia. Endast gamla sakristians vägg mot kyrkan bibehölls av byggnadsekonomiska skäl. Från denna period härstammar fönsternischen i korets Ö vägg (fig. 183), från början sannolikt om-

¹ I. KRONQVIST, Die mittelalterliche Kirchenarchitektur in Finnland, Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XLVIII: 1 (1948), s. 9 f; jfr även E. KARTANO, Några sydfinska stenkyrkor, sammastädes XLIX: 3 (1951).

² A. TUULSE, Träkyrkor med stensakristia, Fornvännen 1951, s. 159 ff.

³ G. BOËTHIUS, a. a., s. 72 ff.

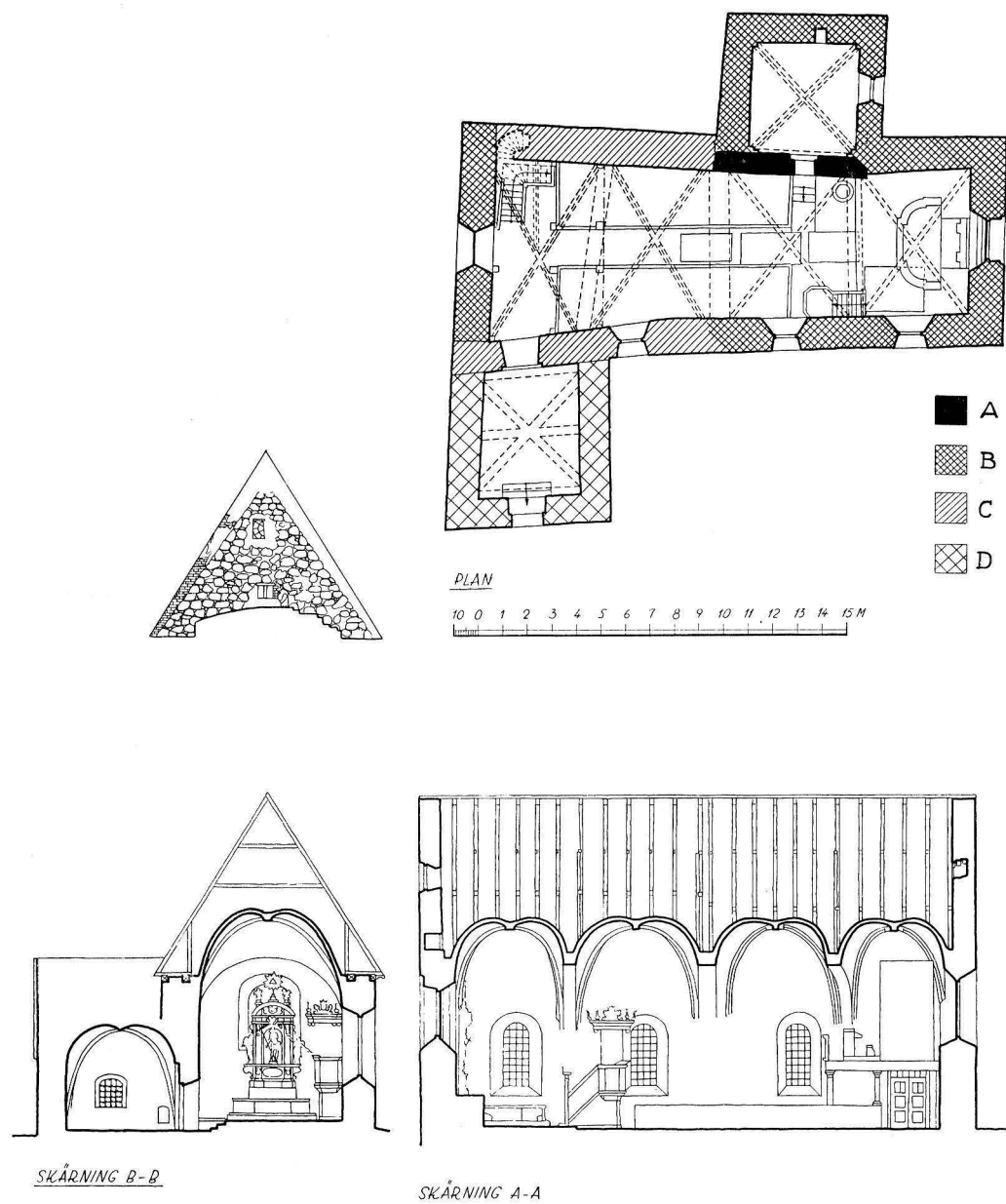

Fig. 183. Plan och längdsektion mot S, tvärsnitt mot Ö samt Ö gavelröstet från vinden, 1: 300.
Uppmåtn. 1921, kompl. 1948.

Grundriss und Längsschnitt gegen S, Querschnitt gegen O, Ostgiebelwand vom Dachboden aus gesehen.

Plan and longitudinal section towards S, transverse section towards E, E gable from within.

Fig. 184. Interiör mot Ö. Foto 1948.
Inneses gegen O. Interior towards E.

fattande ett smalt spetsbågigt fönster. En liknande fönsternisch finnes i Össebygarn, där den är samtidig med korets valv och målningar (se s. 11). En jämförelse med fönsterformer och målningar i Riddarholmskyrkan i Stockholm ger en datering av korfönstret i Össebygarn till 1300-talets förra hälft. Hammarbys Ö del torde kunna dateras till samma tid. Om korets ursprungliga innertak har man inga direkta uppgifter, ty de nuvarande valven ombyggdes efter raset 1678, från vilken tid sannolikt även halvstensribborna härstamma. Det är dock inte uteslutet, att koret redan från början fick stenvalv, fastän det högsittande Ö-fönstret pekar på möjligheten att byggnaden ursprungligen varit täckt av ett trätunnvalv. Från korets byggnadstid härstammar det låga gavelröset i Ö, synligt på kyrkvinden (fig. 183). Sakristians valv med V-formiga ribbor liknar Frestas sakristivalv från 1300-talets förra hälft (se s. 153), och har tillkommit strax efter murarnas uppförande.

I V anslöt sig till det nya koret ännu någon tid det gamla långhuset av trä som ett provisorium till dess man kunde fortsätta byggnadsarbetena (fig. 182). Då man senare började bygga det nya långhuset av sten uppfördes detta enligt dåtida byggnadsvanor omkring trälånghuset, för att det senare skulle kunna hållas i bruk så länge som möj-

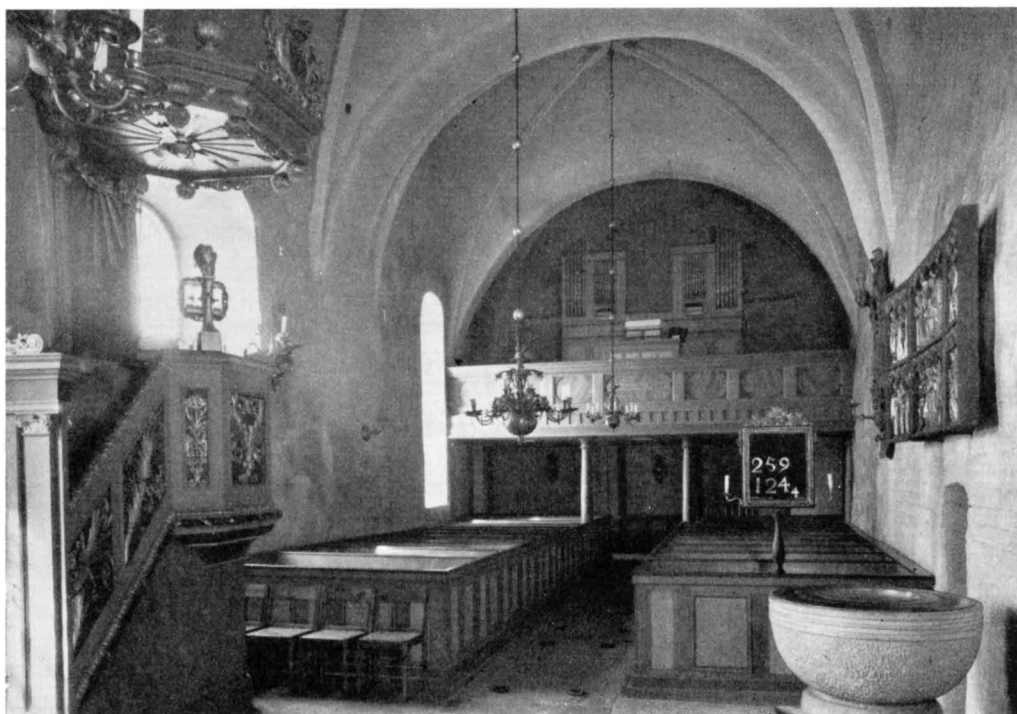

Fig. 185. Interiör mot V. Foto 1948.
Inneres gegen W. Interior towards W.

ligt.¹ Man började sannolikt med att anlägga en gavelmur utanför trälånghusets V vägg. Oregelbundenheter i denna mur och avsatser på in- och utsidan i höjd med takkanten visa, att denna mur ej blev helt färdigbyggd från början. Arbetet har kanske avbrutits av digerdöden under 1300-talets mitt. När man efter en längre paus i byggnadsverksamheten återupptog arbetet för att slutföra den nuvarande kyrkans V del, hade man givit upp tanken på ett bredare långhus. I N byggdes långmuren innanför träkyrkans vägg; den nya muren bildade därvid en rak fortsättning till korets N sida. I SV hörnet anlades den nya muren utanför träkyrkan, sedan revs träkyrkans S vägg och den nya S-muren förenades med korets S vägg (fig. 182). Härigenom fick kyrkan i SV sin oregelbundna grundplan.² Valven i V delen anpassades till ursparade sköldbågar. Den gotiska ribbprofilen, i hjässan kombinerad med halvstensribbor, ger dateringen omkr. 1400.³ Som sista etapp i byggnadsverksamheten kan sannolikt an-

¹ Jfr Sjösås gamla kyrka i Småland (A. TUULSE, a. a., s. 174).

² Jfr även Väla i Västergötland (SvK Västergötland I, s. 389).

³ Även ASCHANEUS anger kyrkans tillkomsttid »ifrå A. Chr. 1400» (INV. 1621), kanske på grund av äldre anteckningar.

tagas V gavelröstets uppmurning; från samma tid torde även Ö gavelröstets påmurning härstamma.

Den breda gördelbågen mellan andra och tredje travén kan ev. hava tillkommit av byggnadstekniska skäl, för att binda ihop det redan befintliga koret med långhuset. En annan möjlighet är, att den breda gördelbågen haft en liturgisk betydelse, som gränsmarkering mellan kor och långhus. Motsvarigheter härtill finnas bl. a. i Stockholms-Näs och Ekerö kyrkor (Uppl.). Dessutom finnas kyrkor (V. Ryd, Övergran), där de två östligaste valven ha en rikare utformning än de västligaste, vilket i vissa fall ävenledes kan tolkas såsom markering av kyrkans korparti. Ännu tydligare exempel på detta finnas i Finland, där det på liknande sätt markerade långa korpartiet torde bero på inflytande från dominikanernas kyrkor.¹ Samma förhållande kan föreligga även i Uppland.

Kyrkans RÄK. från 1480-talet upptar utgifter för renovering av kyrkoinventarier, inköp av byggnadsmaterial m. m.² Troligen uppfördes då bl. a. vapenhuset i S. Under vapenhusets golv hittades 1936 ett tjockt kolskikt, vilket närmast kunde tyda på, att kyrkan förr haft ett vapenhus av trä, härjat av en eldsvåda.

RESTAURE-
RINGAR

Efter raset 1678 ombyggdes de två östligaste valvtravéerna, och därefter fick kyrkan omkr. 1680 sin nuv. takstol. Under 1770-talet förstörades fönsteröppningarna, taket reparerades, orgelläktare uppfördes. — Vid en invändig reparation 1884 inlades cementgolv, valv och väggar vitmenades, altarpupsats, predikstol och bänkar övermålades. 1895 och även därefter restaurerades kyrkan under ledning av ark. E. O. Ulrik, varvid bl. a. koret pryddes med schablonmålningar och öppna bänkar insattes.

UPPVÄRM-
NING

1936 restaurerades kyrkan under ledning av ark. E. Fant. Golvet belades därvid med sandstensplattor i koret och på gången, schablonmålningarna från 1895 borttogos, väggar och valv vitkalkades, vapenhusets ingång vidgades. Ö och V fönsteröppningarna igensattes. Sluten bänkinredning infördes; all övrig inredning samt alla viktigare inventarier konserverades. Vid samma tillfälle avlägsnades järnkaminerna från 1800-talet och kyrkan fick el. uppvärmning.

¹ Denna fråga har närmare berörts av A. TUULSE i en uppsats om Finlands medeltida kyrkoarkitektur i Finskt Museum 1953.

² År 1489 betalas lön till murmästare och kalkrörare, även tegel köpes. Större inköp av kalk, spik och järn noteras 1491—92, då byggnadsarbetena tyckas nå sitt slutskede. — Omkr. 1480 utbetalades enl. samma medeltida räkenskapsbok pengar för avlatsbrev, kanske även detta i samband med byggnadsverksamheten.

Fig. 186. Långhusets N vägg från SÖ med tegelväggen mot sakristian. Foto 1948.
 Nordwand des Langhauses von SO mit Ziegelwand gegen die Sakristei. N wall of chancel from SE, with brickwork between chancel and vestry.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altarbordet murat av tegel, sidorna vitputsade 1936. Altarringen är hel med fyllningar och ramverk i vitt och guld (fig. 184). Disken, altarpallarna och knäfallen kläddes med skinn 1936. 1770 (INV.) var pallen klädd med rött kläde.

ALTAR-
ANORDNING

Altaruppsatsen (fig. 187) av trä består av en arkitektonisk uppbyggnad med segmentfronten och med en nisch, i vilken står en Kristusfigur. På bägge sidor änglar såsom profilörer. Över frontonen en Jehovah-sol flankerad av knäböjande putti. I frontonens tympanon den helige Andes duva svävande nedåt. Över nischen en kartusch med I. H. S. I sockelpartiet en oljemålning på duk, föreställande Nattvarden. Enl. INV. och TILAS har på altaruppsatsen, »nedre på foten», stått det De Geerska vapnet med släktens valspråk: NON SANS CAUSE (sedan 1936 uppsatt på predikstolen). Ramverket grönmarmorerat, figurerna (av ek) vitmålade, ornamenten m. m. förgyllda. Altarupp-

satsen är skuren 1704 antagligen av Caspar Schröder¹ (jfr Rättviks altaruppsats, SvK Dalarna III: 1) och donerad av Charles De Geer (INV.) som innehade Stora Väsby herrgård i Hammarby sn (se s. 155, not 1). Restaurerades 1936.

MEDELTIDA
ALTARSKÅP

Altarskåp av ek, skulpterat och polykromerat (fig. 188—190). H 115, B 116 cm. Består av corpus och två flyglar, vilka på insidan innehålla skulpturer; flyglarnas utsidor äro prydda med målningar på krederad grund. Corpus' huvudscen framställer Marie kröning flankerad av två musicerande änglar. Därunder stå i rad S. Olof, S. Erik, S. Anna sjålv tredje, helig biskop (S. Henrik?) och S. Eskil. I flyglarna stå de tolv apostlarna — i vänstra flygeln: Petrus, Paulus, Andreas; Mattias, Johannes, Thomas; i högra flygeln: Jakob d. y., Bartholomeus, Filippus; Matteus, Simon (?), Jakob d. ä. På flyglarnas utsida framställes Bebådelsen: ängeln på vänstra flygeln med språkband: Ave [maria] gracia plena dominus tecum (= Hell Dig, Maria, full av nåd, Herren är med dig) och på högra flygeln Maria med språkband: Ecce ancilla d[o]m[in]i fiat m[ichi] secu[n]du[m] verbu[m] tuum (= Se jag är Herrens tjänarinna; ske mig såsom du har sagt). Altarskåpet är tillverkat av en i Sverige verksam lybsk mästare, 1460-talet.² Enligt INV. 1627 företogs följande förändringar av altarskåpet m. m.: »nu uphögdes altare taflan underslog krampor, Lagades Crysett och fästes Korszbyggnan, med altare taflan mz spyk och gode jern Krampor. . .» Under detta år tycks således krucifixet (se nedan), som sedan 1623 hade sin plats på korskranket, hava flyttats och fästats över altarskåpet, som samtidigt höjdes och sattes på järnkonsoler. — Altarskåpet har troligen tagits bort från sin urspr. plats i samband med den nuvarande altaruppsatsens tillkomst. Renoverades 1920, delvis även 1936.

TRIUMF-
KRUCIFIX

Triumfkrucifix av björk, utan kors (fig. 194). Endast torson och benen bibehållna. De senare korsade vid en restaurering av bilden på 1400-talet.³ Huvud och armar — nu förlorade — ha liksom benen suttit intappade i kroppen. Senare övermålning med rödbrun färg. 1200-talets förra hälft.⁴ H 125 cm. Enl. INV. blev i samband med kor-

¹ CASPAR SCHRÖDER, bildhuggare i Stockholm, † 1710. Tillhör den av N. Tessin d. y. och B. Precht utbildade riktningen av barockskulptörer i Sverige. Se J. ROOSVAL, Svenskt Konstgalleri, Sthlm 1912, s. 276; CARL R. AF UGGLAS, 1600-talets skulptur, i: SVENSK KONSTHISTORIA, utg. av Axel L. Romdahl och Johnny Roosval, Sthlm 1913, s. 293, not 2; A. LINDBLOM, Svensk konsthistoria, Sthlm 1944, s. 508 ff.

² ASCHANEUS (F. b. 5, s. 44) lämnar om skåpet följande uppgift: »Tabula Altaris, depicta e[st] a Jordane Johannis Aschanio Nureburgio, heredi(?) in Smedby, tempore Dn. Ketelbürgij». Ketelbürgii (Kettilbjörnsson) var kyrkoherde i Ed och Sollentuna 1460, levde ännu 1480 (HERDAMINNE I, s. 290 f.). Enl. PERINGSKIÖLD (MON. III) är altarskåpet i Sollentuna från år 1475 signerat av Jordan (H. HILDEBRAND, Bidrag till Svenska Medeltidens konsthistoria, i: Antikvarisk Tidskrift II, s. 407; R. NORBERG, Medeltida kyrkokonst, i: Stockholms stift i ord och bild, Sthlm 1946, s. 244). Ingen direkt släktskap finns mellan altarskåpen i Hammarby och Sollentuna, vilket, liksom omnämmandet av Kettilbjörnsson, gör troligt, att ASCHANEUS' uppgift syftar på Sollentunaskåpet.

³ Jfr liknande förändring av krucifixet i Angarn, s. 92.

⁴ Jfr krucifixet i Tumbo, Södermanland (CARL R. AF UGGLAS, Strängnäs stifts medeltida träskulptur, Strängnässtudier I, s. 45). Jfr även krucifixet från Gothem (J. ROOSVAL, Medeltida skulptur i Gotlands fornsal, Sthlm 1925, pl. XVI: 2).

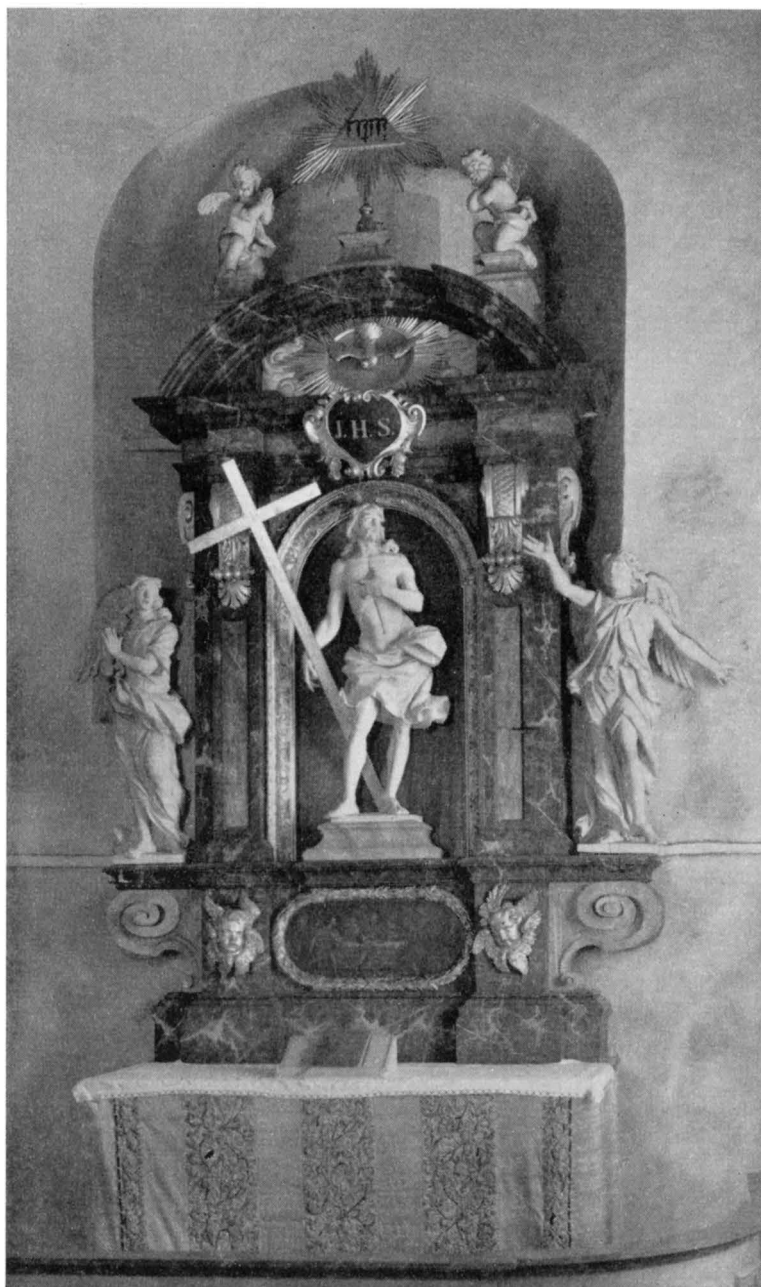

Fig. 187. Altaruppsats från 1704, trol. av Caspar Schröder. Foto 1948. S. 197.
Altaraufsatz von 1704. Altar decoration, 1704.

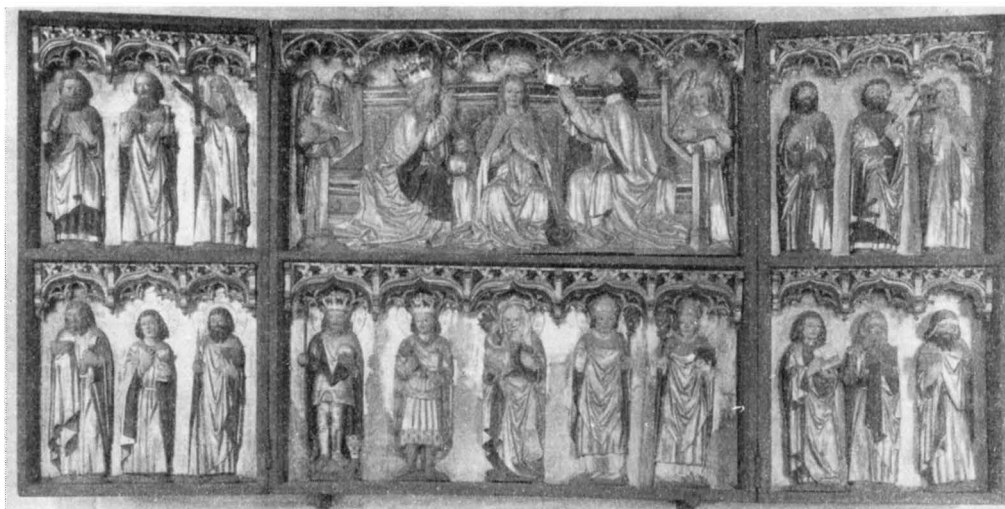

Fig. 188. Altarskåp från 1460-talet, tillverkat av en i Sverige verksam lybsk mästare. Foto 1948. S. 198.
 Altarschrein aus den 60er Jahren des 15. Jhts. von Triptych, the 1460's, by a Lübeck master working in
 einem in Schweden tätigen Lübecker Meister. Sweden.

Fig. 189. Altarskåpet fig. 188, detalj av corpus. Foto 1953. S. 198.
 Altarschrein Abb. 188, Detail vom Corpus. Detail of centre part of triptych in Fig. 188.

skrankets uppförande 1623 (se nedan) »Rijfat en stor Eke stolpe där +fixet widhängde, och annat orijmligt». Detta tyder närmast på, att krucifixet har varit uppsatt på en stolpe under korbågen, en medeltida anordning, som är känd från Gotland.¹ Därefter

¹ J. ROOSVAL, a. a., pl. XXI.

Fig. 190. Målningar på altarskåpet, fig. 188. Foto 1948. S. 198.
 Gemälde auf dem Altarschrein. Abb. 188. Paintings on wings of triptych in Fig. 188.

uppsattes krucifixet på nya korskranket (»Chrusifixet mit öfuer Choren fästet, och med en Järnten genom Gålfuet satt», INV. 1623), men tycks redan år 1627 flyttats och fästats över altarskåpet (se ovan). — Krucifix av gips med kors av trä. Sönderbrutet. Foten i form av en rocaille. 1700-talet. H 43 cm.

En Mariabild har funnits. I den medeltida räkenskapsboken upptages 1482 »Pro ymagine beate Virginus Mariae» 37 Mark. 1627 (INV.) fanns bilden kvar, det såges att »Marie belete ähr upslagit medh full behöör...» — Sankt Görans bild uppsattes 1623 (INV.) »på Choren» (se nedan). Den fanns kvar ännu 1762 (TILAS).

MEDELTIDA
SKULPTURER

Nummertavla med förgylld, skulpterad ram (fig. 185). Inskrift lika på båda sidor: FÖRGYLDT, DEN 5A FEBE.RIE 1803. GIWEN AF CARL HUMBLA.

NUMMER-
TAVLA

14. Sveriges kyrkor. Uppland V.

Fig. 191. Predikstol från 1696 av Andreas Hey-
sing (Hisig). Jfr fig. 193. Foto 1948.

Kanzel von 1696. Vgl. Pulpit, 1696 (Cf. fig.
Abb. 193. 193).

PREDIKSTOL Predikstolen av skulpterat, målat och förgyllt trä (fig. 191). Fonden i korgens fält blå, listerna gråblå. Restaurerad 1936. På takets N sida och under bokpulpeten (sedan 1936) De Geerska vapnet, åsyftande donatorn Charles de Geer. I kartuscher stå: HÖR HERRENS ORD, TRON ÄR AF PREDIKAN. På dörröverstycket läses på ena sidan:

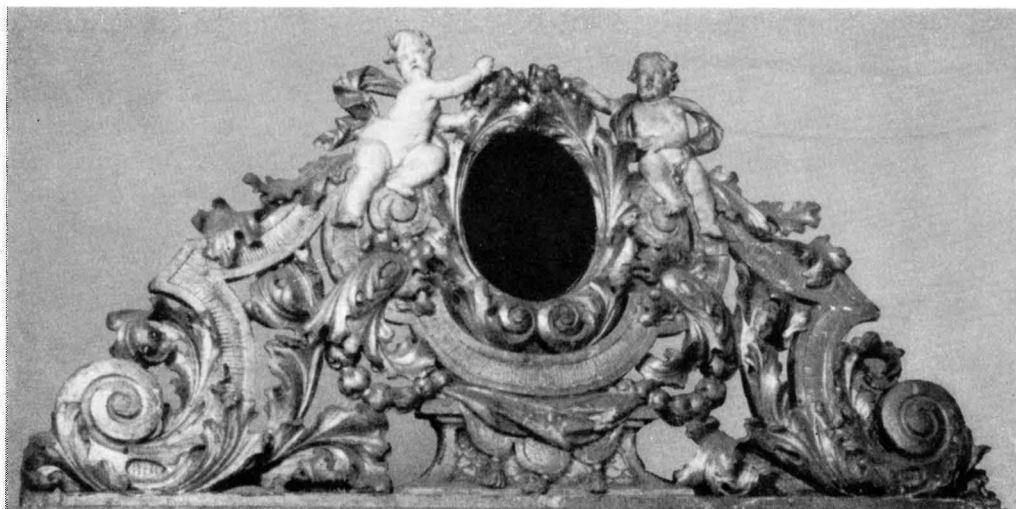

Fig. 192. Överstykke av Andreas Heysing (från De Geerska läktaren?). Omkr. 1700. Foto 1948. S. 204. Bekrönung einer Empore? Um 1700. Upper part (of a gallery?). Circa 1700.

Fig. 193. Ornament tillhörande predikstolen fig. 191. Foto 1948.

Ornament von der Kanzel Abb. 191. Ornament which earlier belonged to the pulpit in fig. 191.

FECIT AN: HISIG, och på andra sidan: ANNO 1696.¹ Predikstolens fot har blivit omändrad under 1700-talet. Förr hängde på korgens underkant ornamentstycken (liksom i Ö. Ryd), av vilka två nu förvaras i sakristian (fig. 193). Även trappträcket har undergått vissa förändringar.

Äldre predikstolar: 1623 uppsattes av Aschaneus en ny predikstol, varjämte »wardt den gamb. Elake oskikkelige Predikestolen af Sten giort nedertagen» (INV.). Den nya predikstolen gjordes av Erich Clemetson Snidkarl, Sigfrid Hampespinnare

¹ ANDREAS HEYSING, bildhuggare, arbetade i samma riktning som Prechtlärjungarna (J. ROOSVAL, Burchardt Precht och skulpturen i kyrkans tjänst från slutet af 1600-talet, i: Svensk konsthistoria, s. 309). Jfr även predikstolen i Ö. Ryd (SvK Uppland I, s. 321) och i Lagga, Uppland (SvK Uppland III, s. 35 o. fig. 31).

14*. Sveriges kyrkor. Uppland V.

TIMGLAS

KORSKRANK

BÄNKAR

Fig. 194. Triumphkruzifix från 1200-talets förra hälft, »moderniserat» på 1400-talet.

Foto ATA. S. 198. Triumphkruzifix aus der 1. Hälfte des 13. Jhts. »modernisiert» im 15. Jahrh.

Rood, first half of 13th cent. "modernized" in 15th cent.

DE GEERS
LÄKTAREORGEL-
LÄKTARE

ORGEL

och Hålm Snidkarl. Predikstolen fick 1696 vika för den nuvarande predikstolen, men fanns dock kvar ännu 1762 (TILAS).

Timglas av målat och förgyllt trä med foder av trä och järn. Skänkt 1793 av grosshandlaren Backman på Holmen. H 73 cm. — I samband med predikstolsbygget tillkom 1623 (INV.) »En suarffadt spijra, där Timeglasset skal hängia». I INV. 1620 upptogs 2 timglas, 1770 fanns ett timglas med metallfot, som fördes till Holmen, då det nuvarande skänktes.

I samband med en genomgripande renovering av inredningen under Aschanei tid uppsattes 1623—25 ett korskrank (»chor»). Även här var den ovannämnda Erich Clemetson Snedkarl verksam. Av skranket finns nu ingenting kvar; genom Aschanei beskrivning vet man dock, att det bestod bl. a. av »Bookstohlarna och hyll^r en om huar sijdan», vidare nämnes »suarffpoolarna» (svarvade dockor), »kråkestenar» (konsoler) m. m. Skranket och bokstolarna voro målade med grön färg. Det hela verkar ganska medeltida och man har även förenat den nya koranordningen med det medeltida krucifixet och S. Görans bild (se ovan).

Slutna bänkar från 1936 (fig. 186). Under Aschanei tid fick kyrkan en enhetlig bänkinredning, byggd av Erich Clemetson. Början gjordes 1623 av Jöns i Sundby som lät göra en bänk »till en Begynnelse, at de flere i Socknen skole reformere K. Bänkarne» (INV.). De största bidragen lämnade fru Margareta Reinholdsdotter (levde 1634), änka till Åke C:son Måneskiöld till Skenninge¹ († 1626). Måneskiölds hade även ett eget »snidkad Choor» i kyrkan. Mot 1600-talets slut förnyades alla bänkar på Charles de Geers bekostnad. Samme donator hade även en egen läktare. Ett ornerat överstycke (fig. 192) (L 153, H 73 cm.) — fastspikat över skåpet i sakristian — synes härstamma från denna läktare, gjord omkr. 1700 av samme mästare som skulpterat predikstolen. Gamla bänkinredningen avlägsnades 1897, då lösa, öppna bänkar tillkommo. Dessa funnos kvar till renoveringen 1936.

Orgelläktare från 1770-talet, senare ombyggd och tillökad (fig. 185). Målad 1936 i gråblått med marmorering i grågrönt. Inskrift: LOFVER GUD I HANS HELGEDOM. — Orgeln med enkel fasad i nyklassisk stil, vitmålad med förgyllda lister och ornament, har tidigare tillhört en stockholmskyrka och uppsattes i Hammarby 1865 av C. G. Cederlund, Stockholm. Före denna fanns en annan orgel »med sina mindre ornament» (INV.), kanske den som skänktes av grosshandlaren A. M. Backman på Holmen och in-

¹ MARGARETA REINHOLDSDOTTER, g. 1:o 1598 m. ÅKE CARLSSON MÅNESKÖLD till Skenninge (i Norrsunda sn) † 1626. Ägde Vilunda i Hammarby sn. Margareta var bonddotter från Stadinge i Almunge sn.

vigdes 1782. Det nuvarande orgelverket är byggt år 1936 av firman E. A. Setterquist & Son, Örebro. — INV. 1620 upptar »Orgelwårkir med pipor 25 st^r små och stora. Samtycktes affsättjas, och choren i staden lagas». Därefter följer en beskrivning av orgelns disposition; »Basis — in 1. Choro — 6 st^r in 2to Choro 13 st^r Tenor — Altus. in 3. choro — 6 st^r pipor Altus — tenor. NB de andra smärre piporna och Chorerne äre i K:Kista förwaradt». Samma orgel beskrives 1627 (INV.): »Det gamla orgelverket uthi öster hörnet ordnat för waradt med sine Chroner (Chorer?)».

Av den medeltida dopfunten (fig. 195) finnes endast foten och ringen kvar, av grå, grovkornig sandsten. Uttömningshål. H 48 cm. 1200-talets förra hälft. Cuppan nygjord 1936. — Funten fick 1627 ett »funtetäckie», d. v. s. ett lock, till vilket fru Margareta Reinholdsdotter skänkte bräder (INV. 1626).

Funten placerades i korets S hörn vid altaret »der bådhe S. S. sacramenta kunna wyrdelighe celebreras in conspectu totius Ecclesiae (i hela kyrkans åsyn), dedt ena wid det andra» (INV. 1627). Till dopakter lät pastor även uppstå en hylla vid bänkarna, anskaffa knäpallar åt alla faddrar och en pall för pastoris behov.

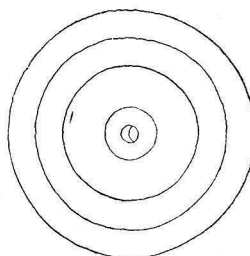
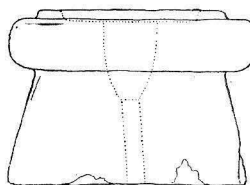
Dopskål av tenn, av kallskålstyp.¹ Troligen den som skänktes av friherrinnan Lybecker († 1791).² Säkerligen ej identisk med den som nämnes 1704 (INV.). Upptagen i INV. 1770, där den säges hava ett tillhörigt bord. H 14 cm med handtag. — Ett »kristningsbäcken» omtalas i INV. på 1600-talet. 1704 nämnes en ny tennskål att bruka vid dopakter.

Kalk av förgyllt silver (fig. 196 f.). Noden från 1300-talet, med sex runda utsprång, vardera med ett M i relief mot urspr. emaljerad grund samt ornering av gjutna vinblad. Cuppa och fot från 1600-talets slut, foten stämplad med ett krönt $\frac{F}{S}$ (= Ferdinand Sehl d.ä.?, stockholmsmästare 1688—1731).³ H 23, cuppans D 10,4 cm. RÅK. 1484 upptar: »Pro Calice, där vti kom. 5 M. för gerningzlön guldsmeden.» Kanske genomgick

¹ Jfr LÖFGREN I: 2, pl. 41, foto 115, men av högre 1700-talsform.

² ANNA CHRISTINA ÅKERHJELM af Margretelund, f. 1730, † 1791, g. m. friherre CLAES LYBECKER till Torsåker i Hammarby sn.

³ UPMARK, s. 77; kalken omtalas 1677 som »oferdig» (INV.), 1693 anser man att kalken borde omgöras så att den blir större.

DOPREDS KAP

CM 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Fig. 195. Dopfuntsfot av grå kalksten, 1200-talets förra hälft. 1: 20. Uppm. 1921.

Taufsteinfuss aus grauem Kalkstein, 1. Hälfte des 13. Jhts. Font base, grey limestone, first half of 13th cent.

NATTVARDS-
KÄRL

Fig. 196. Kalk av förgyllt silver. Noden medeltida, från 1300-talet, cuppan och foten omkr. 1700. Foto 1949. S. 205.

Kelch aus vergoldetem Silber. Knauf aus dem 14. Jht. Kupa und Fuss um 1700. Silver gilt chalice. Central section 14th cent., bowl and foot ca 1700.

Fig. 197. Nod till kalken fig. 196. Foto 1949. S. 205.

Knauf des Kelches Abb. Centre part of chalice in Fig. 196.

kalken även då en renovering. 1620 hade kyrkan 2 silverkalkar, den ena med den ännu bevarade noden (med »sex similia M») och en med »proxime Crucifixum Crhm» (ASCHANEUS, F. b. 5).

Patén av förgyllt silver (fig. 198). Kanten slät, i botten en graverad framställning av den tronande Gud Fader. Från 1300-talet, omgjord i senare tid (samtidigt med kalkens cuppa för att passa i denna). Nämnas 1620 (INV.) i samband med två silverkalkar. D 15 cm.

Vinkanna av silver, delvis förgylld. Slät päronform med snås och handtag. Under foten åldermansranka, årsbokstaven M (= 1712) samt stpl av Johan Lund, stockholmsmästare 1696—1721 (1728); på kanten åldermansranka samt stpl av stockholmsmästaren Petter Henning (Gläser) 1688—1714 (1735). H 27,5 cm. Kannan inköptes 1724 (RÄK.).

Fig. 198. Paten av förgyllt silver från 1300-talet, omgjord omkr. 1700.
Foto 1949. S. 206.

Patene aus vergoldetem Silber aus dem 14. Jht., umgearbeitet um 1700. Silver gilt paten, 14th cent., remade circa 1700.

Oblatask av silver, oval, locket profilerat, under botten stpl av Ferdinand Sehl (jfr kalken). H 3,5, L 10,5 cm.

Sockenbudstyg bestående av kalk med paten samt fodral. Inskrift: HAMMARBY KYRKA 1849. Förvaras i Fresta prästgård. — Inv. 1620 upptar sockenbudstyg bestående av kalk, paten och flaska. Kalken lagades och försågs med ny paten 1678 (INV.). Flera vinbehållare av tenn ha funnits under 1600-talet bl. a. en åttkantig. Dessutom 2 st. glasflaskor, varav en »ombunden». — En pyxid skaffades 1485 (RÄK.).

Brudkrona av förgyllt silver, ornerad med figur- och blomsterornament. Kring BRUDKRONA kanten stenar av slipat glas. På kanten årsbokstaven X (= 1780) samt stpl av stockholmsmästaren Nils Arf (1776—1818). H 13, övre D 15, nedre D 10 cm.

RÖKELSEKAR Rökelsekar omnämnes 1627 (INV.), fanns kvar 1661.

LJUSREDSKAP Ljuskronor av mässing eller brons: 1. Med 8 ljusarmar i en krans. Krönt av en dubbelörn. Enl. inskrift på kulan skänkt 1663 av Elisabet Jonsdotter efter sin man Olof Gustafsson Bonde.¹ H 62 cm. — 2. Med 8 ljusarmar i en krans. Krönt av en stor sittande örn. Runda droppskålar. Enl. inskrift på kulan skänkt av kommissarien Lorentz Springer och hans hustru Margareta Neuman 1681.² H 75 cm. — 3. Med 8 ljusarmar i en krans. Mellan och ovan armarna reflexblommor på fasonerade byglar. Stor kula. Stjärnformiga, refflade droppskålar. Krönt av en putto med ett äpple. Skänkt av stadskommissarien Hans Billingskiöld på Torsåker 1689.³ H 85 cm.

Ljusplåtar, ett par, av driven mässing. Givna av Lorentz Springer på Nibble 1680 (RÄK.). H 58 cm.

Ljushållare av mässing på predikstolen: 1. För ett ljus, vridbar, rikt grenad arm. 1600-talet. L 33 cm. — 2. För två ljus, armen 1700-talet, ljuspiporna i empirestil. L 21,5 cm.

Ljusarmar, ett par av driven och punsad mässing, för ett ljus. Vanlig typ med vegetativt mönster på droppskål och väggplatta. Delvis restaurerade. Skänkta av bokhållaren Engelbrecht i Wik 1693.

Ljusstakar: 1. Ett par, av gjuten malm. 1600-talets slut. 1693 (RÄK.) uppges, att när valven nederfölla, krossades 2 gamla stakar, varför man samma år anskaffade två nya, troligen dessa. H 41 cm. — 2. Ett par av tenn, enl. stplr av stockholmsmästaren Samuel Weygang⁴ från 1791. H 23,5 cm. Skaffades 1791 genom byte mot 2 gamla tennstakar. — 3. 4 st., av vit marmor i form av en kolonn med bas och urnformiga ljuspipor av mässing. H 22,5 resp. 21 cm.

Av äldre, nu försvunna belysningsredskap kunna nämnas bl. a. en förgylld, utskuren ljusstake med 4 pipor, som uppsattes till påsk 1625 på det nya korskranket (INV.). Vidare funnos ljuskronor av järn och en förtent järnljusstake med 4 pipor.

TEXTILIER Antependier: 1. Av vit atlas med vådvis anordnade broderier i guld och silver i rik reliefsöm: täta blomslingsor och blad (fig. 199). Lärftfoder. Broderierna, från 1600-talets senare del, hava förr tjänat annat, profant ändamål. Möjligen ha de suttit på en herrkappa. 214×87 cm. Restaurerat hos Libraria 1936. — 2. Fragmentariskt. Ljust karmosinröd sidenbrokad, bottnen rips, mönster osymmetriskt med mörkare och ljusare röda blommor samt guldbroscherade sådana. Vackert stoff från 1600-talet. Ett i guld broderat vapen med skölden omgiven av yvigt lövverk, åtföljt av bokstäverna I H B S (= *IoHannes BillingSkiöld*). Antependiet donerades 1689 av Hans Billing-

¹ OLOF BONDE kallas i INV. silvermästare; han bodde i Hammarby by (jfr gravsten 2, s. 213).

² LORENTZ SPRINGER på Nibble, † före 1721, son till Christoffer Springer som 1646 fick Viks gård till förläning. Jfr även Fresta, s. 173.

³ HANS BILLING, adlad BILLINGSKIÖLD, f. 163(8), adlad 1680, statskommissarie 1679, kammarråd 1689, † 1710. Arrenderade Torsåker efter 1689.

⁴ LÖFGREN I: 3, s. 437.

skiöld (se s. 208, not 3). — 3. Mörkgrön, förr svart sammet med silverband och silverbroderi. B 103 cm, största L 280 cm. På mitten korsade lagerkvistar och IHS jämte kors i silver. Svart foder. Inköpt 1843. Restaurerat hos Libraria 1936.

Kalkkläden: 1. (Fig. 200), grön taft, broderat i guld, rött, blått, vitt och skärt silke samt med paljetter, grovt broderi. Kring kant och hörn åtta starkt stiliserade buketter. I mitten en krans av runda blommor och bokstäverna R I A samt en nyare ilappning. Kring kanten en smal, knypplad guldspets. 1600-talets senare del. 46 cm i fyrkant. Möjligen detsamma som »ett grönt kalkkläde», upptaget i INV. 1704. — 2. Ljusröd, nu gulnad atlas, broderat med silver och guld samt guldsnodder. I mitten en lagerkrans kring IHS, i hörnen symmetriska, starkt stiliserade buketter. Märkt med skrivstil: Anno 1692. Nedtill MS och två korslagda kvistar. Lappat med en skär sidendamast. 51×51 cm. Skänkt 1693 (INV.) av Margareta Springer på Nibble (jfr s. 208). Restaurerat 1936 hos Libraria. — 3. Rödgrå chiffon (fig. 201). Broderat i kant och hörn med guld, silver och silke i flera nyanser av blått, skärt och grönt samt gulbrunt. Kring bården hålsömmar i guld. Turkiskt arbete. 1700-talet.¹ Förvaras inramat i sakristian. Restaurerat 1936 hos Libraria. Troligen det som omtalas 1770 (INV.) såsom skänkt av friherinnan De Geer, f. Liewen (se s. 220). 94×93 cm. — 4. Gjort av de båda hopsydda ändarna av en s. k. peshguir, en 63 cm bred vävnad av linnebatist. Broderi i nästan liksidig schattersöm med konturer i guld- eller silvertråd. En del blommor i applikation påsydda under 1700-talet, då broderiet ändrades till kalkkläde. Turkiskt (trol. mindreasiatiskt) arbete, 1700-talet (A. GEIJER,

Fig. 199. Detalj av broderier i guld och silver på antependium av vit atlas från 1600-talets senare del. Foto ATA. S. 208.

Detail von Gold- und Silberstickereien auf einem Antependium aus weissem Atlas aus der 2. Hälfte des 17. Jhts.

Detail of gold and silver embroidery of antepend of white satin. Second half of 17th cent.

¹ A. GEIJER, *Oriental Textiles in Sweden*, Khmn 1951, s. 125, Pl. 74.

Fig. 200. Kalkkläde av grön taft med broderier. 1600-talets senare del. Foto ATA. S. 209.

Kelchtuch aus grünem Taft mit Stickereien, 2. Hälfte des 17. Jhts. Chalice cloth, green taffeta with embroidery. Second half of 17th cent.

a. a., s. 123, nr 137). Nu i SHM, inv. nr 23128: 17. — 5. Svart sammet med silverbroderi. Skänkt av Constance Caers på Torsåker. 1800-talets senare del. 47×47 cm.

Mässhakar: 1. Samma tyg som brokadantependiet. Kantad med smala silverband. Foder vitt lärft. 1600-talets slut. Skänkt av Hans Billingskiöld 1689 (INV.). H 86, resp. 115 cm. — 2. Svart sammet, kantad med silverband. På ryggen kors av brett silverband med en i guldrelië broderad Kristusfigur. På bröstet ett strålande Gudsöga i guld med silverstrålar och året 1788. Svart kambriksfoder. H 95 cm resp. 109 cm. Restaurerad 1936 hos Libraria. — 3. Svart sammet, kantad med silverband. På ryggen kors av breda silverband med törnekrans och strålar, där nedanför korslagda palm- och lagerkvistar. På bröstet strålande Gudsöga. Gråbrunt kambriksfoder. Tillkommen 1854. H 102 resp. 116 cm.

Bokdyna av stoff med samma mönster som brokadmässhaken och antependiet, men utan de guldbroscherade blommorna. Kantad med silverband. Märkt i silverbroderi: I H S ANNO 1689. L 55, B 41 cm. Tillhör Billingskiölds gåva. Restaurerad hos Li-

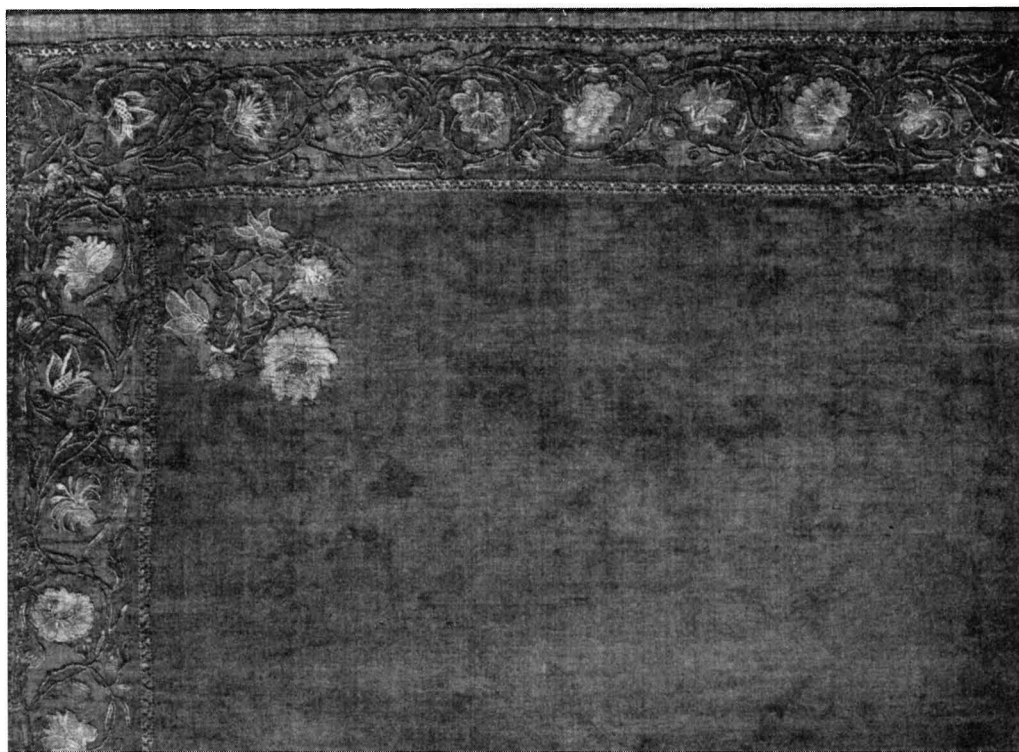

Fig. 201. Detalj av kalkkläde av rödgrå chiffong med broderier. Orientaliskt arbete från 1700-talet.
Foto ATA. S. 209.

Detail von einem Kelchtuch aus rotgrauem Chiffon mit Stickereien. Detail of chalice cloth, pinkish grey chiffon with embroidery. Oriental work.

braria 1947. — Överdrag till bokpall, tillhör det svarta antependiet. Silverfrans och silverband kring kanten, på mitten broderad Jehovah-sol. Daterad 1843. Restaurerad 1936 hos Libraria. — Håv av svart sammet med silvergaloner. L med skaft 200 cm. Daterad 1854.

1620 (INV.) fanns en ganska fullständig uppsättning av medeltida textilier kvar: »Mässehaaklar — 2. af gott bruuntt Samett, förslagett och Korsett medh guldh och Carmmesiden Sölcke bestycttt fodratt medh duellk, der på ett hool. / Än en gam: af gullt Gyllendukzwärkir, fodratt medh Lerfft/ Än En af samma slags gam: och förderfuardt Korss fodratt medh Lerfft. / än, En merke (?) gamblere af gullt wärk fodratt mz duellk./ . . . Mässesärcker — 4 str En behållen med Lijffärgatt Taftt på armar och fäll. Än En uttgam: med blå duellk på Armarna. / Än En med bruntt Sametz beslagh, brukeligh, doch gammal. / Än En gammal, söndrigh. / Hufwudt Dukar — 3. En med Gyllendeks beslagh En med bruntt Sametz beslagh den 3:^{die} aldeles öde. / Stoolor — 2 af bruntt samett nötta. en dera mz Siiden fransar nedan till Bandh — 1 str. / Röcklinor

FÖRSVUNNA
TEXTILIER

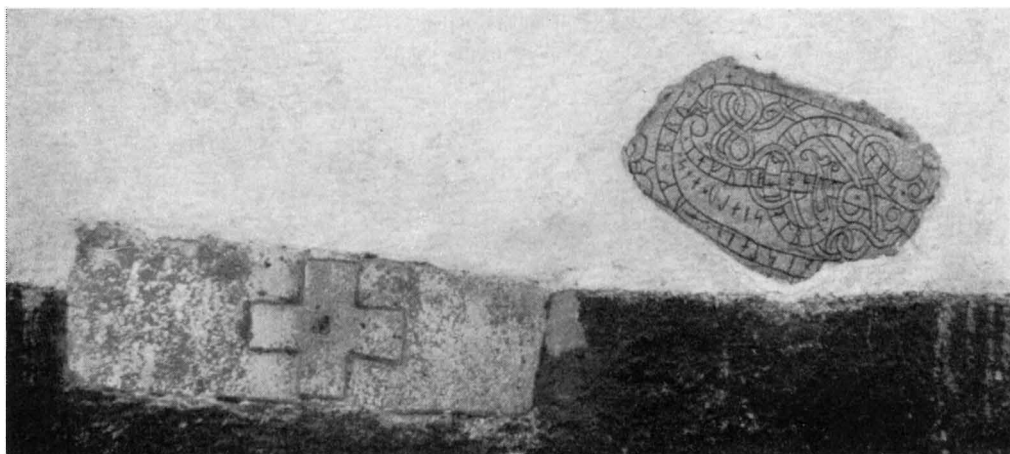

Fig. 202. Runsten samt gravsten från 1200-talets början, inmurade i sakristians yttre N vägg. Foto 1948.
 Runenstein und Grabstein aus dem Beginn des 13. Jhts., eingemauert in die nördliche Aussenwand der Sakristei. Rune stone and sepulchral slab from beginning of 13th cent. in N wall of vestry.

en gammal odugligh/... Åkläder — 1. Ett hållandzwärk gammalt, med ådtskillige färgor./... Kalckeduuk — 1 st^r nötter./ Choorkåpa — 1 st^r opå funtten. dugerintett./ Altarkläde — 1 1 st^r gam: af trychtt Camlott fodratt mz duelk där till, med gull och Silke, med förslitne, nötte fransar./ Åkläde — 1 st^r, med Tråå wippor, ny./ Handkläder — 5 st^r, nötte. / LijkPell — 1 st^r af gullt wärkir, gammaltt.»

Under 1600- och 1700-talet ha en del av de äldre textilierna förkommit, medan nya tillkommit genom donationer, de sistnämnda i sin tur till stor del försvunna under 1800-talet. Bland donatorerna kan bl. a. nämnas fru Margareta Reinholdsdotter till Skenninge (s. 204, not 1), som 1626 i testamente efter sin make Åke Carlsson Månesköld skänkte bl. a. ett antependium av svart sammet med guldsnören och svarta sidenfransar samt med hennes och hennes makes vapen och initialer av silver. 1636 skänkte hon 3 våder gullt och 3 våder rött »Syleke, behållit wärck». Andra donatorer voro familjerna Billingskiöld, Springer m. fl. (jfr även donationer i Fresta).

PROCESSIONS-
FANA

I INV. 1625 upptager ASCHANEUS: »Kors fhana dödeprocesz. Ähn, dett Gamble med en lång målat stångh och dödszfhanan, som plägat fordom bäras för Lijk». Fanan beskrives följande: »in uno latere, Maria cum puero Jesu, et Elisabet, med 4 rader rosor och mit uti et Rökilse Kar. in altero latere, S. Michael archangelus, som strijdere mot Draken, Eccla med 4 rader Rosor. NB är opslagit på Choren». Fanan finns icke kvar. Att döma av beskrivningen torde fanan ha varit ett intressant exempel på sengotiskt broderi eller målning.

RUNSTENAR

Runstenar:¹ 1. I sakristians N yttermur (fig. 202). Inskrift: »Juvurfast lät resa ste-

¹ SVERIGES RUNINSKRIFTER 6, s. 441 ff.

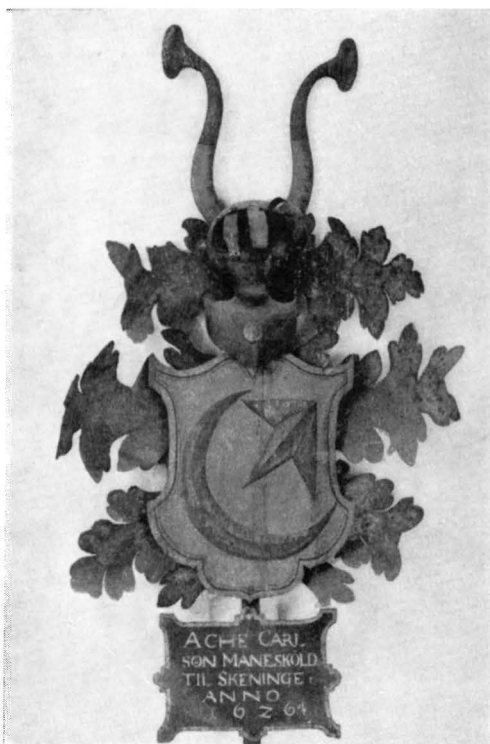

Fig. 203. Åke Carlsson Måneskölds († 1626) begravningsvapen av trä och plåt. Foto ATA 1918. S. 214.

Begräbniswappen von 1625. Funeral hatchment, sheet aus Holz und Kupfer. iron and wood, 1626.

nen och göra bro efter. . ., sin son. Gud hjälpe hans själ.» — 2. Återfunnen 1939 under markytan på insidan av N bogårdsmuren; restes utanför muren. Inskrift: »Illunge lät resa stenen åt Djärv, sin fader, Assur och Fulluge åt sin broder».

Gravstenar: 1. Gråbrun, grovkornig sandsten (fig. 202). Inmurad i sakristians yttre N vägg. På mitten ett kors i relief, i korsets mitt ett hål igensatt med en tegelbit i kalkbruk. 139×40 (42) cm. 1200-talets förra hälft.¹ — 2. Rödbrun kalksten, på gången framför altaret. Två rektangulära inskriptionsfält, dock utan inskrift, omramade av broskornament; i mitten ett ovalt fält omgivet av en lagerkrans. I mittfältet ett kors samt initialerna O. G. S. B. /L. I. D., möjligen åsyftande *Olof GustafsSon Bonde och Lisa (Elisabet) IonsDotter* (jfr s. 208). På kanten delvis avskuret band med bibelcitrat ur Heseck. 37. 1660-talet? 208×123 cm. — 3. Grå kalksten, i koret, S. om altaret.

¹ Jfr en gravhäll i Spånga kyrka med djupt, avlångt hål i mitten på korset. CELSIUS förmodar, att hålet »torde varit brukat till smörjelse kaar» (SVERIGES RUNINSKRIFTER 6, s. 89).

Över Elisabet Mörck († 1683). I mitten timglas och döds-kalle. Randinskrift: Joh. Upp. 14: 13. 245×190 cm. — 4. Fragment, av grå kalksten, vid sakristitrappan. Över trädgårdsmästaren Niclas Mölle, († 16 . .). — 5. Grå kalksten, på gången. Över direktören vid Leufsta Bruk Ewert Weynhagen († 1707) och hustru Sophia Mörck († 1681). Palmkvistar, rocailleornament, i hörnen sedvanliga symboler. 245×124 cm. — 6. Grå kalksten, på gången. Med 4 hörnringar, utan inskrift. 212×115 cm. — På kyrkogården, Ö om kyrkan finnas tre gravhällar från 1700-talet, däribland en (den mittersta) över Jacob Nordencreutz.¹ I INV. 1635 omtalas kyrkovårdens, Peder Sigfridssons († 1634), grav som låg på gången och som var täckt med glaserade »tegelkakelesten, och hans Namn runt om och Åhrtaal, kostelig, och Kyrkgålfprydning», d.v.s. en nästan unik form av gravsten. Den bestod enligt samma källa av 35 kakel.

BEGRAV-
NINGSVAPEN

Begravningsvapen: 1. Över Åke Carlsson Månesköld (se s. 204, not 1). Vapensköld av trä, lövverk och namnskytt av plåt (fig. 203). Under skölden bärstång. H (med bärstång) 225 cm. — 2. Över major Eric (Ertman) Gustaf Silversparre till Vilunda² († 1691). Av skulpterat, krederat, målat och förgyllt trä. H ca 200 cm. — 3. Över lantmäteriöverdirektör Jakob Nordencreutz (f. 1671, † 1747). Samma material som föregående. H ca 220 cm.

MÖBLER

Bord i sakristian av vitmålad furu. 1700-talet. — Stolar, ett par, något olika. 1700-talet?

Kistor: 1. Kollektkista av trä, klädd innan och utan med kopparplåt samt beslagen med järn. Tre lås. Kallas 1770 (INV.) fattigkistan. H 38, L 68 cm. — 2. Av trä, klädd med svart järnplåt samt beslagen med järn. Omnämnes 1770. H 40, L 80 cm. — 3. Silverkista av gjutjärn köpt från Hällefors Bruk 1794. — Dessutom funnos 1770 två kistor av furu med lås och gångjärn men utan beslag.

Straffstock, förvaras i vapenhuset. L 200 cm. Antagligen samma som uppsattes vid kyrkan 1732 (RÄK.).

BÖCKER

»Hammarby kyrkias Documenta» (fig. 204) förvaras i SHM (inv. nr 21130). Innehåller RÄK. 1478—1498, inbundna 1621 av ASCHANEUS. Dessutom kvittenser från 1662—1665 m. m. I RÄK. från 1400-talet finns bl. a. uppgifter om byggnadsverksamhet i kyrkan, inventariernas renovering, arbetslön m. m. — Andra böcker av värde äro nu borta, men under Aschanei tid funnos bl. a. följande kvar.³ »1. Sångboken Antiphonale». — 2. En bok kallad omväxlande »Officiale» och »Antiphonale vel Missale». — 3. Ett »Hymnale», innehållande 28 pergamentblad. Det hade träpärmar med grön skinnklädsel. — 4. Ett »Abrevarium», även kallat »Promptuarium», varav endast de tomma, pergamentklädda träpärmarna återstodo.

¹ JAKOB JÖNSSON HAGMAN, adlad NORDENCREUTZ, f. 1671 i Nyland, † barnlös 1747. Lantmäteriöverdirektör. — G. 1:o 1697 m. BEATA EDMUNSDOTTER HOLM i hennes 2:a gifte, † 1726; 2:o 1729 m. REGINA SOFIA GYLLENBÅÄT, † 1734.

² ERTMAN GUSTAF SILFERSPARRE till Vilunda, f. 1649, † 1691. G. 1676 m. MARGARETA MÅNESKÖLD af Seglinge, † 1718. Hon ägde Rungarn i Bladåkers sn (jfr SvK Uppland III, s. 412, not 1.).

³ Närmare uppgifter i G. STRÖMBECK, Medeltida kyrkböcker i Hammarby (ms i förf:s ägo).

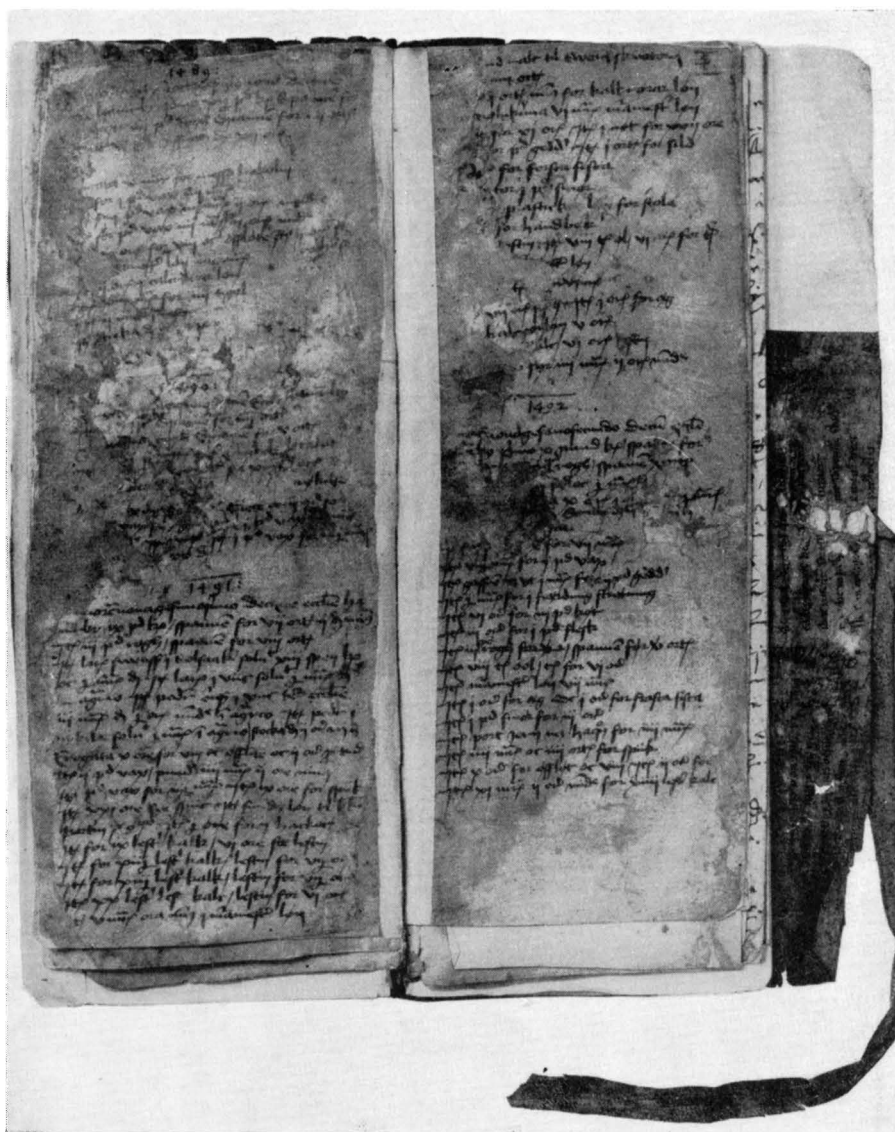

Fig. 204. Medeltida räkenskapsbok från Hammarby (SHM). Foto ATA 1936.
Mittelalterliches Rechenbuch aus Hammarby (SHM). Mediaeval account-book.

»Altarleije Taflan offuanför sacraij döör öfr Kyrkegångzbänken» uppsattes 1623 TAVLOR
(INV.). — Hedengranstavlör omnämnes 1712 och 1721 (RÄK.).

Klockorna hänga i stapeln. Storklockan har runt halsen följande inskr.: GJUTEN I KLOCKOR

STOCKHOLM HOS MADAM FAHLSTEN AF HANS CARLSSON BERGH.¹ ÅR 1772. På Ö sidan: DENNA KLOCKA ÄR PÅ HAMMARBY KYRKAS BEKOSTNAD / OMGJUTEN AF FIRMAN JOH. A. BECKMAN & C^o² ÅR 1882. / FÖRSAMLINGENS KYRKOHERDE VAR DÅ C. R. WATTMAN, OCH / KOMMINISTER: JOHAN ÖBERG. På V sidan: BEVARA DIN FOT, NÄR DU GÅR TILL GUDS HUS, / OCH KOM TILL ATT HÖRA. PRED. BOK. 4: 17. / SMAKER OCH SER, HURU LJUFLIG HERREN ÄR; SÄLL ÄR DEN, SOM TRÖSTAR UPPÅ HONOM. PSALM. 34: 9. — D 99, H 89. — Lillklockan har runt halsen följande inskr.: SPES MEA IN DOMINO. ANNO 1676. På Ö sidan: DENNA KLOCKA BLEF ÅR 1882 OMGJUTEN AF / JOH. A. BECKMAN & Co PÅ BEKOSTNAD AF/ HÖGVÄLBORNE FRIHERRE M. M. LOUIS DE GEER,³ / EGARE TILL LEUFSTA OCH WÄSBY, / ÄTTLING AF DEN URSPRUNGLIGE GIFVAREN. / GUD VI FÖRBIDA DIN GODHET I DITT TEMPEL. PSALM 48: 10. På V sidan: NOBILISSIMUS ATQUE GENEROSUS DOMINUS / EMANUEL DE GEER,⁴ DOMINUS IN LEUFSTAD ET VEESBY, / CAMPANAM HANC IN HONOREM DEI, OPTIMI; MAXIMI / INQUE SEMPITERNAM SUI MEMORIAM FUNDI CURAVIT / ATQUE EAM ECCLESIAE HAMMARBIENSI DONO DEDIT) / ANNO REPARATAE PER CHRISTUM SALUTIS M.D.C.L.XX.VI. Runt slagringen: HANS JACOB BIERMAN⁵ HOLMIAE ME FUNDEBAT. — D 88, H 79. — 1484 (RÄK.) nämnes en storklocka och en handklocka. På 1600-talet funnos 3 st. handklockor, den största av dem satt »i hwalfuet» (INV. 1661) och var så ledes en sanctusklocka.

SIGILL

År 1624 anskaffades ett nytt »kyrkiones sigillum» (INV.).

¹ Om HANS CARLSSON BERGH se Fresta storklocka, s. 182.

² JOH. A. BECKMAN & C:o, klockgjutarfirma i Stockholm, verksam åren 1873—1912.

³ Se släkttavla, s. 220.

⁴ Se släkttavla, s. 220.

⁵ HANS JACOB BIERMAN, klockgjutaremästare 1674, älderman 1689, † 1696.

SAMMANFATTNING

I. En träkyrka med sakristia av tegel varav väggen mot långhuset jämte dörröppningen stå kvar (fig. 205: A). 1200-talets förra hälft. Inventarier: triumfkrucifix (fig. 194), dopfuntsfot (fig. 195), gravhäll (på nuv. sakristians N yttersida, fig. 202).

II. Den nuvarande kyrkans Ö del (2 travéer) byggdes som kor jämte sakristia av gråsten i N (fig. 205: B). Högsittande korfönster i Ö i tegelomfattad nisch. Koret hade antingen stenvalv eller var täckt med tunnvalv av trä; sakristians valv av tegel samtida med murverket. Det gamla långhuset av trä bibehölls, av det tilltänkta nya långhuset byggdes troligen V gavelväggen utanför träkyrkan. 1300-talets förra hälft. Inventarier: paten (fig. 198), noden till kalk (fig. 197).

III. Långhuset av trä revs och V delen byggdes helt av gråsten (fig. 205: C). Ö gavelröset höjdes. Valv av tegel. Vapenhus av trä i S. Omkr. 1400.

IV. Vapenhus av gråsten i S, täckt av tegelvalv med helstensribbor. 1480-talet. Inventarier: altarskåp (fig. 188—190), krucifixet goticerades, en Mariabild (nu försvunnen) anskaffades.

V. Renovering under 1600-talets sista fjärdedel, varvid bl. a. de två östligaste valvtravéerna förnyades efter raset 1678. Inventarier: altaruppsats (fig. 187), predikstol (fig. 191), ny bänkinredning, lillklocka.

VI. Stor reparation under 1770-talet. Fönsteröppningarna vidgades, taket reparerades. Ny orgelläktare.

VII. 1884 — invändig reparation; cementgolv insattes, valv och väggar vitmenades, altaruppsats, predikstol och bänkar övermalades. — 1895 och åren därpå en ny restaurering, varvid bl. a. öppna bänkar insattes.

VIII. Restaurering år 1936. Golvet belades med sandstensplattor, väggar och valv vitkalkades, vapenhusets ingång vidgades. Ö och V fönsteröppningarna igenlades. Sluten bänkinredning; all övrig inredning samt alla viktigare inventarier konserverades. Elektrisk värmeledning.

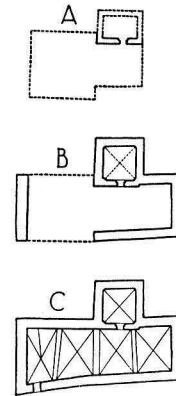

Fig. 205.
Kyrkans planutveckling 1:1000.
A. Tuulse delin.
1953.

Grundrissentwicklung
der Kirche.
Growth of the
church.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Eine Holzkirche mit Sakristei aus Ziegel, von der die Wand gegen das Langhaus zu sowie die Türöffnung erhalten sind (Abb. 205: A). 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts. Inventarien: Triumphkruzifix (Abb. 194), Fuss eines Taufsteins (Abb. 195), Grabplatte (an der äusseren N-Seite der heutigen Sakristei, Abb. 202).

II. Errichtung des heutigen Ostteils der Kirche (2 Travéen) als Chor sowie der Sakristei im N aus Feldstein (Abb. 205: B). Hochsitzenden Chorfenster im O in ziegelumrahmter Nische. Der Chor hatte entweder Steingewölbe oder war mit Tonnengewölbe aus Holz gedeckt; Sakristeigewölbe aus Ziegel gleichzeitig mit dem Mauerwerk. Das alte hölzerne Langhaus wird beibehalten, von dem geplanten neuen Langhaus wird vermutlich die Westgiebelwand ausserhalb der Holzkirche aufgeführt. 1. Hälfte des 14. Jahrhunderts. Inventarien: Patene (Abb. 198), Kelchknauf (Abb. 197).

III. Das hölzerne Langhaus wird abgerissen und der Westteil ganz aus Feldstein errichtet (Abb. 205: C). Erhöhung der Ostgiebelwand. Ziegelgewölbe. Holzvorhalle im S. Um 1400.

IV. Feldsteinvorhalle im S., eingedeckt mit Ziegelsteingewölbe, das mit Gurtrippen versehen ist. 80er Jahre des 15. Jahrhunderts. Inventarien: Altarschrein (Abb. 188—190), Gotisierung des Kruzifixes, ein Marienbild wird angeschafft (jetzt verschollen).

V. Renovierung im letzten Viertel des 17. Jahrhunderts, wobei u. a. die beiden östlichsten Gewölbe-Travéen nach dem Einsturz 1678 erneuert werden. Inventarien: Altaraufsatz (Abb. 187), Kanzel (Abb. 191), neues Gestühl, Vesperglocke.

VI. Grosse Reparatur im 18. Jahrhundert. Erweiterung der Fensteröffnungen, Reparatur des Daches. Neue Orgelempore.

VII. 1884 — innere Reparatur; Einlegung eines Cementbodens, Weissung der Gewölbe und Wände, Übermalung des Altaraufsatzes, der Kanzel und des Gestühles. — 1895 und in den Jahren danach neue Restaurierung, wobei u.a. ein offenes Gestühl aufgestellt wird.

VIII. Restaurierung im Jahr 1936. Der Boden wird mit Sandsteinplatten belegt, die Wände und Gewölbe weiss gekalkt, der Vorhalleneingang erweitert. Vermauerung der O und W-Fensteröffnungen. Geschlossenes Gestühl; Konservierung der gesamten übrigen Einrichtung sowie aller wichtigsten Inventarien. Elektrische Heizung.

SUMMARY

I. Wooden church with brick vestry. The wall facing the nave, as well as the doorway, still remain (fig. 205: A). First half of 13th cent. Inventory: rood (fig. 194), base of font (fig. 195), sepulchral slab (set into N exterior of present vestry, fig. 202).

II. E section of present church (2 bays) built as grey stone chancel with N vestry (fig. 205: B). E chancel window placed high up in niche with brick surround. Chancel had either stone vaulting or barrel vaulting of wood; brick vaulting of vestry contemporary with walls. The old wooden nave was retained. Wooden W wall probably retained until stone W wall was completed. First half of 14th cent. Inventory: paten (fig. 198), knop of chalice (fig. 197).

III. Wooden nave pulled down, and W section built entirely of grey stone (fig. 205: C). Gable of E wall made higher. Brick vaulting. Wooden porch to S. Circa 1400.

IV. Porch of grey stone to S with brick vaulting. Circa 1480. Inventory: triptych (figs 188—190), crucifix given Gothic character, figure of the Virgin installed (but has since disappeared).

V. Renovation during last quarter of 17th cent., during which time the two bays to the E were rebuilt after the collapse of 1678. Inventory: altar decoration (fig. 187), pulpit (fig. 191), new pew furnishings, small bell.

VI. Thorough repairs in the 1770's. Window widened, roof repaired. New organ gallery.

VII. 1884—interior repairs; cement flooring installed, vaulting and walls whitewashed, retable, pulpit and pews repainted. In 1895 and years following, fresh restorations, during which time open pews were installed, etc.

VIII. Restoration 1936. Floor laid with sandstone slabs, walls and vaulting whitewashed, porch entrance widened. E and W windows blocked-up. Enclosed pews; all other fittings and all the most important contents preserved. Electric heating installed.

Släktsambandet mellan vissa i Vallentuna härads kyrkobeskrivningar nämnda personer

JOHAN von KLINGSPOR, f. 1578 † 1636
 Överjägästare hos hertig Johan av Östergötland, som skänkte
 honom Bällsta gård
 G. m. **Margareta von Buddenbrock**, † ca 1630

MARGARETA CAMERARIA, f. 1576, † 1659
 Dotter till professor Herman Camerarius i Rostock
 G. 1595 m. geheimrådet o. kanslern hos hertig Fredrik av
 Holstein-Gottorp, dr **Martin von CHEMNITZ**, f. 1561, † 1626
 Änkan flyttade till Sverige 1639

Johan Gustaf, f. 1605, † 1636
 Major

Staffan, f. 1611, † 1676, g. 1639 m. **Sofia Anna von Chemnitz**, † 1679
 Generalmajor
 Ägde Bällsta

Margareta, † 1718
 G. m. överste Johan
 Christersson **DRA-**
KE, † 1677. Stupade
 i slaget v. Lands-
 krona

Johan Gustaf, f. 1642, † 1690
 Jägästare. G. m. **Helena**
 Reuter, † 1696. Hon ägde
 Olhamra gård

Adolf Magnus, f. 1647, † 1701
 Överste. Ägde Bällsta
 G. 1683 m.
Elisabet Clerck; hennes broder
 † före 1714

Mattias Henrik, f. 1653, † 1676
 Ryttmästare. Stupad i slaget vid
 Lund

HANS CLERCK, f. 1639, † 1711
 Amiral, Landsh. President. Köpte
 Bällsta före 1707
 G. m. **Anna Christina Bure**, f. 1650,
 † 1708

Johan, † 1729
 Livdrabant, fången 1702 i
 Kovno, länge ss. fånge i
 Sibirien. Sålde före 1701
 Olhamra till **Albin Müller**,
 adl. **GRUNDELSTIERNA**
 f. 1665, † 1730. Kammar-
 råd; g. 1:o m. **Margareta**
Rudbeckia

Märta,
 f. 1674, † 1747
 Ärvde Bällsta
 gård. G. 1713 m.
Erik GEETE i
 hans 3:e gifte,
 f. 1658, † 1733

Brita Christina
 f. 1675, † 1757
 G. 1:o 1697 m.
 amiralen **Anders**
APPELBOM i
 hans 2:a gifte,
 f. 1652, † 1721

Magdalena
Catharina
 f. 1679, † 1758
 G. 1711 m. lands-
 hövding **Otto**
Magnus WOLF-
FELT i hans 3:e
 gifte, f. 1663,
 † 1743

Beata Johanna
 f. 1682, † 1758
 G. 1714 m. amira-
 len **Olof WERN-**
FELT i hans 2:a
 gifte, f. 1654,
 † 1731

Catharina Margareta f. 1699, † 1720
 G. 1718 m. advokatfiskalen **Julius**
Göös, adl. **GRUNDELSTIERNA** i
 hans 1:a gifte, f. 1687, † 1740.

Carl Henrik, f. 1701, † barnlös 1754
 Ägde Olhamra

Otto Julius
Appelbom
 f. 1708, † 1720

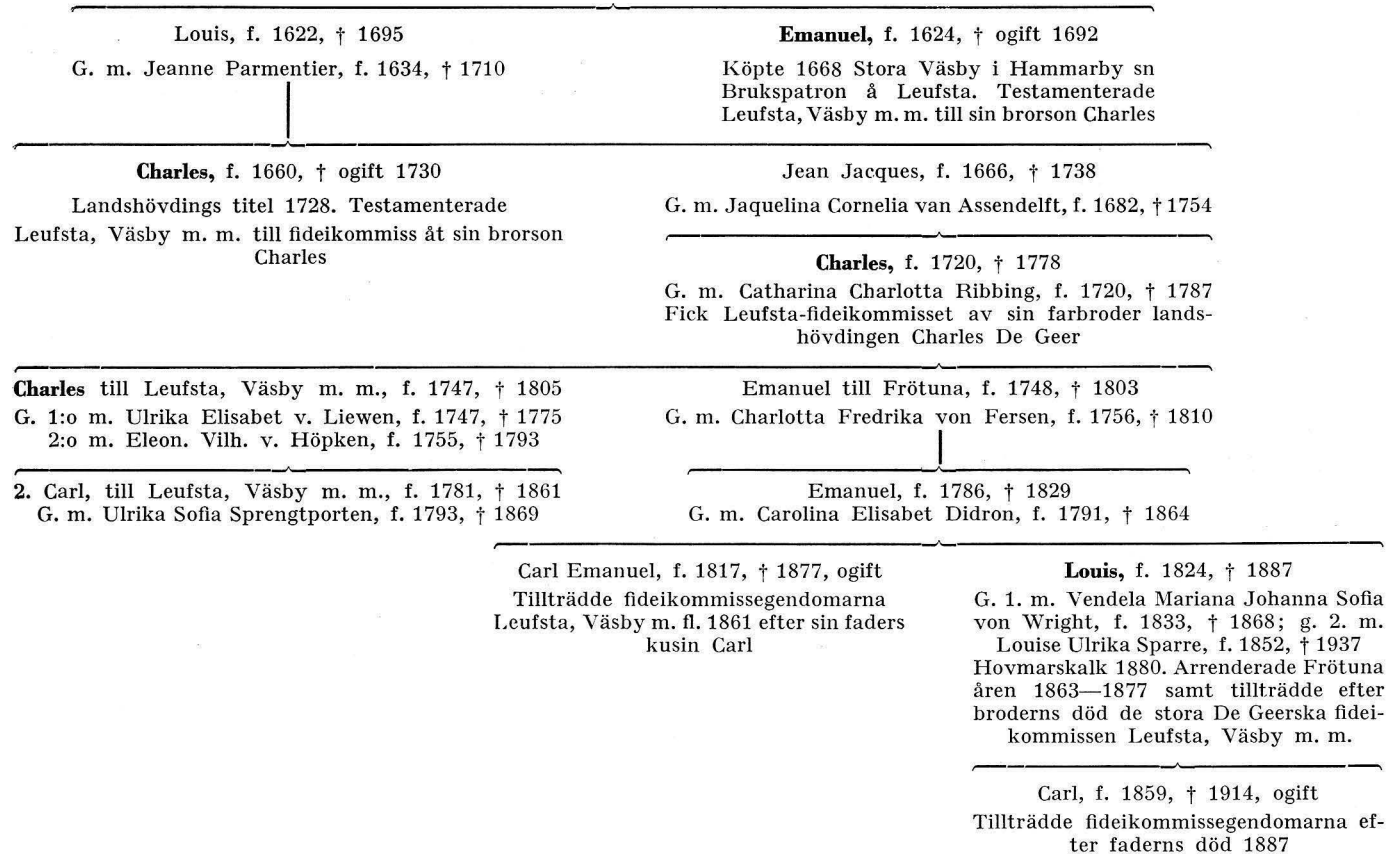
Albin, f. 1718, † 1763
 Levde utan tjänst å fideikommisset
 Olhamra. G. 1748 m. **Elisabet**
Törner, f. 1731, † 1807

Julius, f. 1749, † 1835 på Olhamra
 Prot. Sekr. G. 1778 m. **Sofia Elisa-**
bet Olivestam, f. 1755, † 1795

Släktsambandet mellan de medlemmar av ätten De Geer af Leufsta, vilka nämnas såsom donatorer till Fresta och Hammarby kyrkor

LOUIS DE GEER, f. 1587, † 1652

G. m. Adriana Gerard, f. omkr. 1590, † 1634

(Forts. från omslagets 2:a sida)

- DALARNE. (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
» (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
» (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd I. Pris 16 kr.
» (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12: 50.
- ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekinds härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.
» (14) Band I, h. 2. *Bankekinds härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomta). Pris 13 kr.
» (43) Band II. *Vreta klostets kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.
- VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad*, norra delen. Pris 9: 50.
» (19) Band I, h. 2. *Grums härad*, södra delen. Pris 6: 50.
- BLEKINGE. (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
» (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
» (51) Band II. *Bräkne och Listers häraden*. Med register till Bd II. Pris 13 kr.
» (59) Band III, h. 1. *Fredrikskyrkan i Karlskrona*. Pris 5 kr.
» (65) Band III, h. 2. *Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona*. Pris 8 kr.
- MEDELPAD. (30) H. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
» (47) H. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagans tingslag*. Med register. Pris 16 kr.
- DALSLAND. (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- SKÅNE. (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2: 50.
- GÄSTRIKLAND. (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
» (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- NÄRKE. (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
» (63) Band I, h. 2. *Örebro härad*. Pris 20 kr.
- SMÅLAND. (48) Band I. *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Med register till Bd I. Pris 8 kr.
- BOHUSLÄN. (57) Band I, h. 1. *Västra Hisings härad*. Pris 8 kr.

SVERIGES KYRKOR

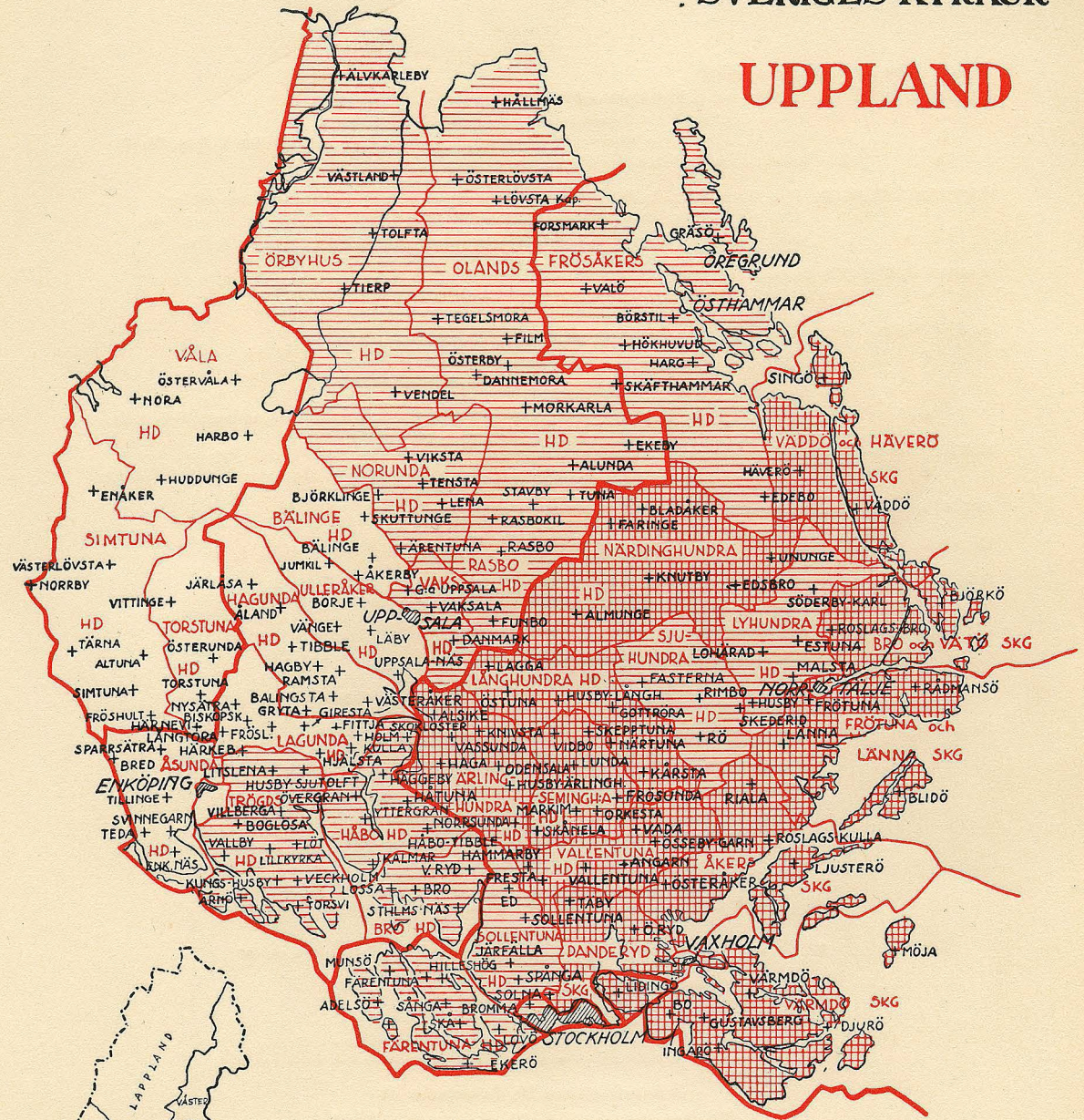
utgives och försäljes häftesvis och kan erhållas i bokhandeln eller direkt från

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

Drottninggatan 20, Stockholm 16
Tel. lokalsamtal 22 95 00, riksamtal 22 95 40

UPPLAND

PUBLICERAT

OMRÅDE

UNDER UT-

ARBETNING

BAND V. HAFTE 2.

